

MILITAIRE SPECTATOR

Operation Unified Protector

- Spiritualiteit bij Defensie
- Koloniale oorlogvoering en militaire ethiek in Nederlands-Indië 1816-1941

Masteropleiding *Military Strategic Studies* aan de NLDA

De Faculteit Militaire Wetenschappen van de NLDA heeft een modulaire Engelstalige wetenschappelijke masteropleiding *Military Strategic Studies* ontwikkeld. Deze voor Nederland unieke opleiding is in februari 2013 als pilot gestart. In september begint de jaarlijkse reguliere master.

De breed opgezette master bestudeert de rol van het militaire instrument binnen de context van hedendaagse veiligheidspolitieke vraagstukken. De master bestaat uit drie verplichte kernvakken, waarna een keuze wordt gemaakt uit één van de drie afstudeerrichtingen (*tracks*) van elk vier vakken. De tracks worden gecompleteerd met een keuzevak. De afstudeerrichtingen zijn:

- **War Studies**
- **Intelligence & Security**
- **Military Management & Logistics**

De studie wordt afgerond met een verplicht seminar over onderzoeksmethoden en een thesis.

De inhoud

De modules van de master geven een grondig inzicht in de functie van krijgsmachten in diverse soorten contemporaine conflicten. Conventionele oorlogen zoals *Iraqi Freedom*, etnische conflicten en burgeroorlogen zoals in de Balkan, optreden als onderdeel van een diplomatiek offensief zoals tijdens *Allied Force* boven Kosovo, of inzet ten behoeve van *statebuilding* zoals in Afghanistan, al deze soorten operaties passeren de revue. Daarbij komen de politieke, maatschappelijke en wetenschappelijke analyses, debatten en theorievorming nadrukkelijk aan de orde, evenals de juridische en ethische vraagstukken rond legitimering van militair optreden. Verder besteedt de studie aandacht aan de interne managementdynamiek die defensieorganisaties kenmerkt en de positie van krijgsmachten binnen moderne westerse maatschappijen. Naast logistieke thema's wordt ook stilgestaan bij de economische en psychologische dimensie van het krijgsbedrijf. Diverse vakken gaan in op de kenmerken van militaire innovatie en de vorming van defensiebeleid. Aparte vermelding verdient de afstudeerrichting Intelligence & Security. Daarin staat de rol van inlichtingen en inlichtingenorganisaties en hun betekenis voor het veiligheidsbeleid en militair optreden centraal. Daarbij wordt ook gekeken naar de specifieke organisatiekenmerken. Tot de keuzevakken van de master behoren onder meer modules over *cyber warfare*, de rol van (sociale) media en strategische concepten zoals de *Comprehensive Approach*.

Zelfstudie

De master vindt modulair in deeltijd plaats en vergt de nodige zelfstudie. De colleges zijn op vrijdagen op de KMA in Breda en zijn opgedeeld in vakken van tien weken. Het programma is ontwikkeld als een tweejarige opleiding, maar door de modulaire opbouw mogen studenten er maximaal zes jaar over doen.

Voor militairen en burgers

De master is in eerste instantie bedoeld voor militairen en burgers met een bacheloropleiding en circa vijf jaar werkervaring in een militaire context. Dit kunnen naast medewerkers van organisaties zoals Defensie, de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst en het ministerie van Buitenlandse Zaken, bijvoorbeeld ook medewerkers van ontwikkelingsorganisaties zijn die met militaire organisaties samenwerken. Daarnaast kunnen ook andere geïnteresseerden met een bacheloropleiding zich aanmelden. Voor defensie medewerkers (militairen en burgers) wordt de studie (vooralsnog) betaald door de organisatie, voor civiele studenten zijn er kosten aan verbonden. Over de hoogte van het bedrag moet nog een besluit vallen. De master start in principe met maximaal vijfenveertig studenten, van wie er vijftien van buiten Defensie afkomstig zijn.

Meer informatie

De website van de NLDA geeft meer informatie over inhoud, opzet en toelatingseisen van deze master. Op deze site zal ook worden aangegeven wanneer de inschrijving voor de master van september 2013 begint. Belangstellenden kunnen hun interesse kenbaar maken via master.mss@nllda.nl.

MILITAIRE SPECTATOR

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
info@kvbk.nl
www.facebook.com/kvbk nederland
twitter: @kvbk1

Secretaris en ledenadministratie

Majoor Daan Storm van Leeuwen
DM.StormVanLeeuwen@mindef.nl

Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
ledenadministratie@kvbk.nl

De Militaire Spectator wordt ook verstuurd
op basis van rang/schaal. Adreswijzigingen
doorgeven bij de eigen personeelsdienst.

REDACTIE

brigade-generaal cav b.d. prof. em.
J.M.J. Bosch (hoofdredacteur)
T 071 - 542 18 30
E jmjbosch@xs4all.nl
kolonel cav drs. P.J.E.J. van den Aker
kolonel KLu S.M. Babusch bc
kapitein ter zee P. van den Berg
drs. P. Donker
kolonel MJD dr. P.A.L. Duchaine
luitenant-kolonel MPSD dr. J. Duel
cdre KLu b.d. F. Groen
drs. P.H. Kamphuis
luitenant-kolonel KMar drs. ing. D.J. Muijskens
luitenant-kolonel Marns dr. drs.
A.J.E. Wagemaker MA
kapitein ter zee mr. N.A. Woudstra
kolonel ir. F.J.A. van Zitteren

BUREAU REDACTIE

mw. drs. A. Kool
dr. F.J.C.M. van Nijnatten
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 - 316 51 20 of
070 - 316 51 95
E redactiemilitairespectator@mindef.nl

De Militaire Spectator is aangesloten bij
de European Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 25,00
studenten € 17,50
buitenland € 30,00

OPMAAKEN DRUK

Drukkerij ten Brink

ISSN 0026-3869

Nadruk verboden

Coverfoto: Inspectie van Nederlandse F-16's
op Sardinië na terugkeer van een missie
boven Libië tijdens Operation Unified
Protector, 20 april 2011
Foto AVDD, D. de Vaal

220 Operation Unified Protector

L.W.E.M. van Geel, G. de Koster en F.P.B. Osinga

Militair-operationeel en strategisch gezien was *Operation Unified Protector* in 2011 bij Libië een succes voor de NAVO, maar tevens kwam de *capability gap*, al zichtbaar tijdens *Operation Allied Force* (Kosovo 1999), opnieuw aan het licht.

237 Spiritualiteit in de krijgsmacht

C. Smit

De geestelijke zorg bij Defensie richt zich op de spirituele dimensie van het leven en werken in de krijgsmacht en raakt niet alleen aan de individuele militair, maar ook aan de militaire organisatie en de samenleving als geheel.

248 Koloniale oorlogvoering en militaire ethiek in Nederlands-Indië 1816-1941

P.M.H. Groen

Over de gewelddadige gezagsvestiging in de koloniale staat Nederlands-Indië heerst een zekere consensus, maar toch rijzen er rond het optreden tegen de inheemse tegenstander nieuwe vragen die een verdere analyse rechtvaardigen.

En verder:

Editoriaal	218
Andere ogen	267
Tegenwicht	268
Gastcolumn	270
Boeken en Signaleringen	272
Summaries	

De hoofdredacteur

De hoofdredacteur verstaat zich met de auteur', verzuchtte brigadegeneraal b.d. professor em. J.M.J. Bosch, hoofdredacteur van de *Militaire Spectator*. Het was weer een pittige gedachtewisseling geweest over de publiceerbaarheid van een artikel. De redacteurs wisten het: de discussie was gesloten, de hoofdredacteur had huiswerk. Hans Bosch besepte eens te meer dat ieder stuk zijn eigen dynamiek heeft en boog zich over de vraag hoe de intentie van de auteur het beste zou kunnen overkomen. En zo ging dat de afgelopen zestien jaar als hoofdredacteur en de veertien jaar daarvoor als redactielid. Deze cavalierist deed zijn werk met grote toewijding, gedrevenheid en inzet, maar de discussie, daar ging het hem vooral om. Hans Bosch vereenzelvigde zich met het oudste nog verschijnende militair-wetenschappelijk tijdschrift.

Het moet in de loop van 2012 zijn geweest dat Bosch voor zichzelf de knoop doorhakte. Op de van hem bekende wijze benaderde hij als mogelijke opvolger een zeer gewaardeerd oud-redacteur, die eerder met pijn in het hart afscheid moest nemen vanwege zijn werkzaamheden. Luitenant-generaal ir. R.G. Tieskens kon dan ook niet anders dan 'ja' zeggen. Hij voelde zich niet alleen vereerd, maar nam het stokje ook uit volle overtuiging over.

Met de komst van Richard Tieskens is de continuïteit zekergestellt, moet de vertrekkende hoofdredacteur hebben gedacht. Continuïteit heeft echter meerdere gezichten. Immers, ook in continuïteit is verandering een constante. Soms zijn veranderingen klein, van zwart-wit naar kleur; soms zijn ze groot, van de boodschapper naar de postduif, de telegraaf, de

fax en de e-mail. De continuïteit zal zich voortzetten in een gevarieerd aanbod van zowel wetenschappelijke bijdragen als opiniërende stukken op het gebied van krijgswetenschappen in de ruimste zin van het woord. De *Militaire Spectator* blijft een onafhankelijk, zelfstandig opererend orgaan. Criterium voor publicatie van artikelen is relevantie, inhoudelijke kwaliteit en leesbaarheid – en niet 'politieke correctheid'.

De *Militaire Spectator* is niet louter een militair vakblad. De doelstelling is het toegankelijk maken van krijgswetenschappelijke kennis voor een breed publiek en te fungeren als medium voor het debat over het vakgebied. In moderne termen noemt de nieuwe hoofdredacteur dit de '3D-benadering van de *Militaire Spectator: Disseminate, Development and Debate*'. Het redactionele beleid zal worden voortgezet, maar er zullen onvermijdelijke veranderingen zijn, niet in de laatste plaats omdat het blad binnen afzienbare tijd ook digitaal zal verschijnen. De vertrouwde papieren editie blijft bestaan en bij de leden van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap als vanouds in de brievenbus vallen. De abonnees vanuit Defensie zullen op een bepaald ogenblik het blad in hun digitale inbox ontvangen. Digitaal gaan biedt kansen de *Militaire Spectator* verder te verankeren buiten het officierskorps en de kleine groep journalisten, academici, politici en beleidsambtenaren die zich beroepshalve met militaire en veiligheidsvraagstukken bezighoudt. Online-discussies gaan tot de mogelijkheid behoren. Met het vertrek van Hans Bosch wordt derhalve tevens een nieuw tijdperk ingeluid. Het oudste wetenschappelijke maandblad in Nederland is daar

klaar voor en ziet de toekomst met vertrouwen tegemoet.

De vertrekkend hoofdredacteur schreef geschiedenis door het blad daadwerkelijk naar een wetenschappelijk niveau te tillen. De veranderingen in het krijgsbedrijf vereisen een meer academisch werk- en denkniveau van de officieren en de *Militaire Spectator* draagt hier in meerdere opzichten aan bij. Wetenschappelijk inzicht is nodig omdat tegenwoordig het politieke einddoel verschoven is van de beslissende strategische overwinning naar het creëren van voorwaarden die de totstandkoming van het politieke doel en de politieke intentie mogelijk moeten maken. Oorlogvoeren is dus niet langer een afgebakende militair-technische kwestie; de integratie van krijg en politiek is vergaand in een setting van gewapende politiek. Daarbij is het onmogelijk de krijg te bedrijven in een louter nationale context. Internationaliseren is ook ambtelijk en beleidsmatig een populair buzzword. De noodzakelijke verwetenschappelijking van de *Militaire Spectator* heeft een verschuiving in het actieve lezerspubliek opgeleverd, de internationalisering van het krijgsbedrijf leidt tot overwegingen om dit verder door te zetten.

De nieuwe hoofdredacteur ziet zich naast de digitalisering ook voor andere uitdagende vragen gesteld. Moet de *Militaire Spectator* bijvoorbeeld niet in het Engels gaan verschijnen? Nu vult het blad een niche in een wereld die door Angelsaksische publicaties gedomineerd wordt. Voorstanders poneren dat de Nederlandse krijgswetenschappelijke gedachten, ideeën en verrichtingen een groter bereik verdienen dan het eigen taalgebied. Naast principiële zorgen

om de toekomst van 'kleine' talen als het Nederlands, wijzen tegenstanders op de drempel die een vreemde taal kan opwerpen voor het lezen en het schrijven van artikelen. Kortom, de nieuwe hoofdredacteur zal het niet aan agenda ontbreken.

Het moderne krijgsbedrijf vereist een meer academisch werk- en denkniveau van officieren en de *Militaire Spectator* draagt daar aan bij

De redactie heeft met grote dankbaarheid voor zijn inzet, wijsheid en vriendschap afscheid genomen van het 'instituut' Hans Bosch. Zijn geest zal echter nog wel even rondwaren. Om in de woorden van één van redacteuren te spreken: 'De lucht van diesel en paardenmest vermengt zich met het verstommend geluid van motoren en paardengetrappel'. De eigen wijze en de intelligente, tactvolle, *indirect approach* van Hans Bosch wordt met de komst van Richard Tiekens voortgezet. De *Militaire Spectator* wil een lezenswaardig blad met toonaangevende artikelen blijven. Zowel de tijd als de hoofdredacteur plaatsen echter hun eigen stempel. Het is dan ook aan de nieuwe hoofdredacteur om in de veranderende, steeds complexere wereld en krijgswetenschappelijke omgeving een goede balans te vinden tussen toegankelijkheid, publiceerbaarheid, wetenschappelijkheid en het aanzwengelen van de discussie. De redactie wenst haar nieuwe boegbeeld wijsheid en veel plezier toe. ■

De NAVO tegen Gaddafi

Operation Unified Protector

Secretaris-generaal van de NAVO Anders Fogh Rasmussen noemde *Unified Protector* één van de meest opmerkelijke operaties die de alliantie ooit heeft uitgevoerd. De operatie, en de voorloper *Operation Odyssey Dawn*, vormden onderdeel van een dwangstrategie met een *denial*-logica, waarin het de Libische leider Gaddafi, door het aanvallen van zijn militaire middelen, in 2011 onmogelijk werd gemaakt om de opstand in zijn land te onderdrukken. Militair-operationeel en strategisch gezien werd *Unified Protector* een succes voor de NAVO, waarbij de voortdurende cohesie en de bereidheid de operatie voort te zetten randvoorwaarden waren. Aan de andere kant ondervond de NAVO echter operationele problemen door de geringe bereidheid bij lidstaten om offensieve middelen te leveren. Ook de Europese tekortkomingen op het gebied van *Suppression of Enemy Air Defence*, *ISR (Intelligence, Surveillance and Reconnaissance)*, tankercapaciteit en wapens (*warstock*) kwamen wederom aan het licht. Deze *capability gap* was al zichtbaar tijdens *Allied Force (Kosovo 1999)*, maar is tot op heden niet opgelost.

L.W.E.M. van Geel – Kolonel-vlieger van de Koninklijke Luchtmacht

G. de Koster – Luitenant-kolonel-vlieger van de Koninklijke Luchtmacht

Prof. dr. F.P.B. Osinga – Commodore van de Koninklijke Luchtmacht*

Militair-operationeel en strategisch gezien kan *Operation Unified Protector* (31 maart-31 oktober 2011) als een succes voor de NAVO worden bestempeld. Zonder ingrijpen met 27.000 sorties van de NAVO gedurende zeven maanden zou de opstand in Libië waarschijnlijk bloedig zijn neergeslagen. Een humanitaire ramp is voorkomen.¹ Secretaris-generaal van

de NAVO Rasmussen concludeert in het NAVO-jaarverslag van 2011 dan ook: 'NATO's Operation UNIFIED PROTECTOR (OUP) was one of the most remarkable in NATO's history. It showed the Alliance's strength and flexibility. European Allies and Canada took the lead: the United States provided critical capabilities; and the NATO command structure unified all those contributions, as those of our partners, for one clear goal'.²

Volgens de Amerikaanse ambassadeur bij de NAVO en SACEUR was dit 'the right way to run an intervention'.³ Deze complimenteuzen woorden mogen echter niet verhullen dat de operatie op militair vlak, maar zeker ook op politiek vlak, ernstige problemen heeft blootgelegd voor de NAVO.⁴

In dit artikel beschouwen wij het luchtoptreden boven Libië vanuit een internationaal oogpunt (*Operation Odyssey Dawn*) en vanuit NAVO-

* Kol L.W.E.M. van Geel en LtKol G. de Koster zijn universitair (hoofd)docent aan de Nederlandse Defensie Academie binnen de vakgroep Militair Operationele Wetenschappen. Cdre Prof. dr. F. Osinga is hoogleraar Militair Operationele Wetenschappen. De schrijvers danken LTZA 1 Mr. M.D. Fink voor zijn commentaren en suggesties.

1 Voor deze positieve visie op het belang van de operatie zie onder meer Ellen Hallams en Benjamin Schreer, 'Towards a 'post-American' Alliance? NATO Burden-sharing after Libya' in: *International Affairs* 88: 2 (2012) 313-327; Jeffrey Michaels, 'NATO After Libya' in: *RUSI Journal*, December 2011, Vol 156, No.6, p. 56-61; en Mark Laity, 'The Latest Test For NATO' in: *RUSI Journal*, February/March 2012, Vol. 157, No.1, pp. 52-58.

2 *NATO Secretary General's Annual Report 2011*, 26 januari 2012, voorwoord.

3 Daalder, Ivo H. en Stavridis, James G., 'NATO's Victory in Libya: The Right Way to Run an Intervention' in: *Foreign Affairs* 2 (2012) 2.

4 *OUP Lessons Identified*. NATO Joint Analysis & Lessons Learned Centre, Lissabon, 2012.

FOTO VN, P. FILGUEIRAS

Ondanks onthoudingen van landen als Duitsland, China en Rusland nam de VN-Veiligheidsraad op 17 maart 2011 resolutie 1973 aan die ingrijpen bij Libië mogelijk maakte

perspectief (Operation Unified Protector).⁵ Het bestaat uit twee delen. Het eerste deel is een reconstructie van de operatie waarbij de nadruk op het tactische en operationele niveau ligt. Daarin beschrijven we de wijze waarop het luchtoptreden van Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en de VS boven Libië in eerste instantie vorm heeft gekregen met Operation Odyssey Dawn. Vervolgens kijken we naar de capaciteiten en intenties van de Libische luchtmacht onder leider Gaddafi en naar de wijze waarop de NAVO, aangevuld met enkele partners van buiten de alliantie, de verantwoordelijkheid voor de operaties boven Libië heeft overgenomen en in dat kader Operation Unified Protector heeft uitgevoerd.⁶ Het tweede deel belicht de operatie vanuit het militair-strategisch en politiek-strategisch perspectief. In deze analyse worden operationele successen, maar ook de tekortkomingen en kanttekeningen die bij de operatie kunnen worden

geplaatst, behandeld. In dit artikel ligt de focus op de luchtoperatie en hoe deze heeft bijgedragen aan het realiseren van de doelstellingen van de internationale gemeenschap. Naast de inzet van airpower (in nauwe samenwerking met de Libische rebellen) was een belangrijke rol weggelegd voor *Special Forces* en maritieme eenheden. De inbreng van deze maritieme eenheden wordt in dit artikel niet behandeld.⁷

- 5 Voor de officiële beschouwing van de Nederlandse bijdrage zie ministerie van Defensie en ministerie van Buitenlandse Zaken, *Eindevaluatie Operatie Unified Protector* (Den Haag, 27 april 2012).
- 6 In de *Militaire Spectator* van augustus 2012 heeft LtKol Johan van Deventer zijn persoonlijke ervaringen en observaties als detachementscommandant van het 1 (NLD) *Fixed Wing Element* in Operation Unified Protector beschreven. De focus van zijn verhaal ligt bij de inzet en de voorbereidingen daarop van de Nederlandse F-16's boven Libië. Zie: J. van Deventer, 'Inzet Nederlandse F-16's boven Libië. Fast and flexible' in: *Militaire Spectator* 181 (2012) (7/8) 331-338.
- 7 Zie hiervoor bijvoorbeeld Martin D. Fink, 'UN-Mandated Marine Arms Embargo Operations in Operation Unified Protector' in: *The Military Law and the Law of War Review*, Volume 50 (2011) 237-260.

Van internationale verontwaardiging tot militair optreden

Libië was na Tunesië en Egypte het derde land in Noord-Afrika waar de burgers zich enkele jaren geleden via grootschalige protesten trachtten te ontdoen van hun repressieve leiders. De gewelddadige wijze waarop Gaddafi deze beweging probeerde te stoppen leidde tot internationale verontwaardiging en de roep om militair ingrijpen. De Verenigde Naties veroordeelden het geweld van de machthebbers in Libië en riepen op tot beheersing. Onder grote internationale druk nam de VN-Veiligheidsraad uiteindelijk, mede op verzoek van de Arabische Liga, op 26 februari 2011 resolutie 1970 aan. Deze resolutie veroordeelde het geweld tegen de Libische burgers, maar gaf nog geen mandaat voor enige vorm van militair ingrijpen. In de periode die volgde evacueerden diverse landen hun staatsburgers uit Libië. De Britten en de Amerikanen gebruikten hiervoor Special Forces.⁸ Drie weken later, op 17 maart 2011, werd resolutie 1973 aangenomen. Deze resolutie verklaarde 'a ban on all flights in the airspace of the Libyan Arab Jamahiriya in order to help protect civilians'. Naast deze *no-fly zone* eiste resolutie 1973 een staakt-het-vuren en een 'complete end to violence and all attacks against, and abuses of, civilians'. Daartoe sanctioneerde de Veiligheidsraad lidstaten 'to take all necessary measures...to protect civilians and civilian populated areas under threat of attack'. De resolutie gaf dus de bevoegdheid om militaire actie te ondernemen tegen Libische militaire eenheden en veiligheidstroepen als reactie op acties die mogelijk de burgerbevolking in gevaar brachten.⁹ De resolutie sloot een bezetting uit, maar sprak zich niet uit over de eventuele inzet van grondtroepen. De resolutie betrof, volgens de internationaal jurist Michael Schmitt, 'the most robust no-fly zone authorized by the Security

Council to date. Resolution 1973 applies the no-fly zone to civilian as well as military aircraft, extends it throughout Libya, and, most importantly, couples it with an authorization to use military force to protect the civilian population'.¹⁰

De openingsronde was opmerkelijk en kan ook worden gezien als het probleem dat de operatie voortdurend heeft gekenmerkt: een gefragmenteerde alliantie die voor een voldongen feit werd geplaatst door de *alleingang* van Frankrijk. Tijdens een van de crisisbijeenkomsten in Parijs op 19 maart 2011 over Libië werden de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Hillary Clinton en de Britse premier Cameron door de Franse president Sarkozy geïnformeerd dat Franse vliegtuigen onderweg waren om te handelen in lijn met het VN-mandaat. Mogelijk lag hier voor Frankrijk een besef van urgentie over de toestand in Benghazi en scoringsdrang van Sarkozy aan ten grondslag. Het resultaat van deze eerste actie was de vernietiging van vier gepantserde voertuigen van het Libische leger in de buurt van Benghazi. De actie van de Fransen was opmerkelijk omdat zij geen gebruik maakten van kruisraketten of *stealth*-vliegtuigen, terwijl de capaciteit van de Libische luchtverdediging nog niet was aangetast. De Fransen hebben hiermee bewust risico gelopen. Enkele uren later vonden de eerste aanvallen met 112 Amerikaanse Tomahawk-raketten en B-2 *stealth*-bommenwerpers plaats, waarbij 22 van de 24 statische Libische *air defence sites* in de eerste 24 uur werden uitgeschakeld, een essentiële eerste stap om enigszins veilig boven het operatiegebied te kunnen patrouilleren.¹¹ Operatie Odyssee Dawn was begonnen.

Operatie Odyssee Dawn

Command & control

De operationele leiding van Odyssee Dawn werd in eerste instantie neergelegd bij de Amerikaanse generaal Carter Ham, commandant van Africa Command (AFRICOM), aangezien Libië binnen het verantwoordelijkheidsgebied van AFRICOM ligt.¹² Voor de tactische leiding werd admiraal Samuel J. Locklear verantwoordelijk gemaakt in de functie van

8 Richard Norton-Taylor en Matthew Taylor, 'SAS poised to rescue British oil workers stranded in Libyan desert' in: *The Guardian*, 25 februari 2011.

9 VN-Veiligheidsraad Resolutie 1973, paragraaf 6. U.N. Doc S/RES/1973 (17 maart 2011).

10 Michael N. Schmitt, 'Wings over Libya: The No-Fly Zone in Legal Perspective' in: *The Yale Journal of International Law*, Vol 36 (Spring 2011) 57.

11 Adrian Johnson and Saqeb Mueen, *Whitehall Report 1-12* (Londen, RUSI, 2012).

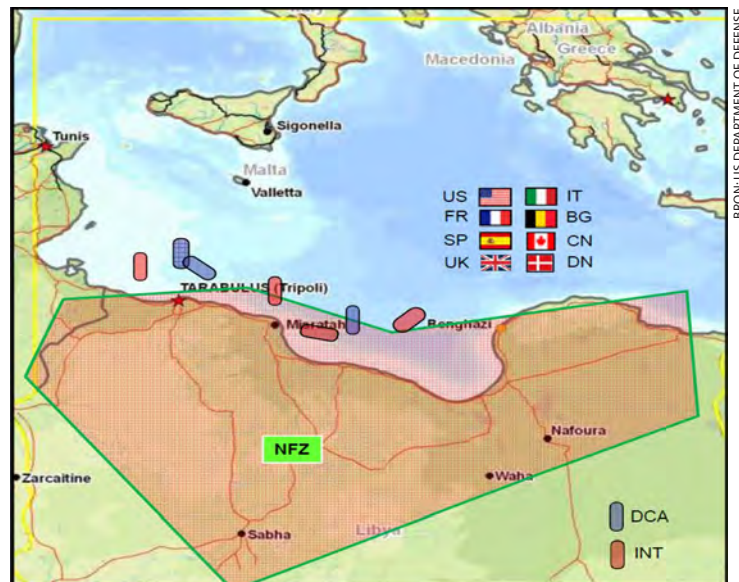
12 Zie: www.africom.mil/index.asp.

Commander Joint Task Force (CJTF). Vice-admiraal Harry B. Harris jr. was commandant van de maritieme component. Als commandant van de *Joint Special Operations Task Force* werd brigadegeneraal Christopher Haas aangesteld. Generaal-majoor Margaret H. Woodward werd tot *Joint Forces Air Component Commander* (JFACC) benoemd, de eerste vrouwelijke JFACC in de geschiedenis.¹³ Gezien de aard van de operaties werd ervoor gekozen om de landcomponent binnen de CJTF niet te activeren.¹⁴ De CJTF en zijn staf voerden hun operaties uit vanaf het Amerikaanse commandoschip *USS Mount Whitney*, varende in de Middellandse Zee.¹⁵

Moeizame start

AFRICOM was oorspronkelijk niet opgezet om dergelijke offensieve operaties uit te voeren.¹⁶ De focus van het hoofdkwartier lag op training en advies en ondersteunende missies. Het beschikte daarom ook niet over een volwaardige *air planning*-eenheid, noch over organieke offensieve en ISR-middelen. Zo waren er tijdens *Odyssey Dawn* geen *Predator* UAV's beschikbaar en schortte het aan accurate inlichtingen over de Libische *order of battle*. Ook de korte waarschuwingstijd en de initiële politieke richtlijnen vanuit Washington bemoeilijkten in het begin een effectieve inzet. Het eerste plan dat de driehonderd man sterke *planning cell* van de 17th Air Force opstelde na de eerste waarschuwing op 26 februari, ging uit van het bewerkstelligen van een no-fly zone zonder kinetisch optreden. Toen de grote risico's duidelijk werden die een dergelijke aanpak met zich meebracht, werden Amerikaanse offensieve missies voorbereid waartoe de middelen van andere *regional commands*, zoals EUCOM, moesten worden verkregen. Dat de opdracht inhield om burgers te beschermen werd pas één dag voor het ingaan van resolutie 1973 duidelijk toen AFRICOM de concepttekst van de resolutie ontving. Schaarse en essentiële middelen zoals E-3 AWACS en de E-8 JSTARS werden vervolgens pas formeel toegewezen toen de eerste offensieve missies al onderweg waren. B2-bommenwerpers kregen hun formele doeltoewijzing en goedkeuring voor de aanval pas nadat ze al zes uur *en route* waren richting Libische militaire vliegvelden.¹⁷

Figuur 1 De Area of Responsibility van Odyssey Dawn

Dimensies

De omvang van het gebied en het gebrek aan ISR-middelen speelden een grote rol. Figuur 1 geeft aan wat het verantwoordelijkheidsgebied (*Area of Responsibility*) van *Odyssey Dawn* was. De no-fly zone werd slechts over een deel van Libië afgekondigd en gehandhaafd. Dat de no-fly zone niet geheel Libië besloeg had voornamelijk te maken met het bereik van de radar van de AWACS-vliegtuigen, afgezet tegen de omvang van het land. Libië is met een oppervlakte van 1,8 miljoen vierkante kilometer ruim vijftig maal zo groot als Nederland. De AWACS is in staat om luchtdoelen waar te nemen tot ongeveer vijfhonderd kilometer afstand.¹⁸ Daarnaast had Gaddafi zijn belang-

- 13 Gregory K. James, Larry Holcomb en Chad T. Manske, in William T. Eliason (red.), 'Joint Task Force Odyssey Dawn' in: *Joint Forces Quarterly* (januari 2012) 156. Hierbij moet worden opgemerkt dat de Amerikaanse commandanten, die allemaal *double hatted* waren (dat wil zeggen zowel verantwoordelijkheden voor de NAVO als de VS hadden) tijdens *Odyssey Dawn* optraden in hun hoedanigheid als Amerikaans commandant. Generaal-majoor Woodward was commandant van de 17th US Air Force en commandant van de US Air Forces AFRICOM.
- 14 Tijdens de evaluatie van *Odyssey Dawn* is vastgesteld dat het beter was geweest om wel een Land Component te activeren.
- 15 William T. Eliason (red.), 'Joint Task Force Odyssey Dawn', 26.
- 16 Zie onder meer Calmeyer Meijburg, W.S.M., 'United States Africa Command. Een nieuw commando voor het oudste continent', in: *Militaire Spectator*, 180 (2011) (4) 152-162.
- 17 Deze paragraaf is gebaseerd op diverse interviews in John Tirpak, 'Lessons from Libya' in: *Air Force Magazine*, (december 2011) 34-38.
- 18 Zie: www.e3a.nato.int/nld/html/faq.htm#Q12.

rijkste wapensystemen in een strook in de omgeving van de kust geplaatst, aangezien het kustgebied het dichtstbevolkt is en bij een aanval op Libië de grootste dreiging naar verwachting vanuit de richting van de Middellandse Zee zou komen. Naast deze grote afstanden in het theater waren ook de grote afstanden naar het theater een belangrijke operationele factor. Offensieve missies waren niet zelden acht uur onderweg naar en van het operatiegebied, waarin vier tot vijf keer in de lucht werd bijgetankt, om gedurende één uur *on station* te kunnen zijn boven Libië. Vanwege het gebrek aan ISR-middelen kregen Amerikaanse F-15 vliegtuigen de opdracht om laag te vliegen om een doel te identificeren en dit aan te vallen met minimaal gevaar voor *collateral damage*. Zij kregen ook de opdracht om dergelijke verkenning en doelidentificatieacties te ondernemen voor andere gevechtsvliegtuigen, een wijze van inzet die generaal-majoor Woodward omschreef als SCAR: *Strike Coordination And Reconnaissance*.¹⁹

Nationale acties

Naast Odyssey Dawn werden parallelle operaties uitgevoerd onder nationale vlag. De Fransen waren hun initiatief begonnen onder de naam operatie *Harmattan*, de Britten onder operatie *Ellamy* en de Canadezen onder de naam operatie *Mobile*. Het Franse militaire ingrijpen op 19 maart 2011 was vooral gericht op het be-

schermen van de bevolking van Benghazi die door pro-Gaddafitroepen werd bedreigd. Daarnaast was Benghazi de zetel van de zojuist opgerichte en door Frankrijk erkende interim-regering van Libië. Ook België besloot al vroeg tot deelname. Een detachement F-16's van de Belgische luchtmacht was vanaf begin maart op oefening vanaf het Griekse Araxos. De Belgische regering stemde op 18 maart in met de deelname van enkele Belgische eenheden.²⁰

Internationale (Arabische) steun

De coalitie van de VS, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk werd dus aangevuld met België en Canada, maar ook Denemarken, Griekenland, Italië, Noorwegen, Qatar en Spanje besloten deel te nemen. Een essentiële factor in het uiteindelijke succes was ook de steun uit de Arabische wereld. Door de deelname van onder meer Qatar en de Verenigde Arabische Emiraten en de steun van de Arabische Liga was de operatie verzekerd van een breed, niet alleen westers, draagvlak.²¹ Qatar en de Verenigde Arabische Emiraten gaven wapens en training aan de rebellen. Vermoedelijk is er ook ondersteuning verleend door Special Forces.²² In eerste instantie was deze *coalition of the willing* tijdens Odyssey Dawn belast met het controleren en eventueel afdwingen van het vliegverbod. Tijdens de eerste dagen van de gevechtsoperaties heerste onduidelijkheid wie de leiding had over wie. Frankrijk stelde dat het zijn nationale *assets* zelf aanstuurde en coördineerde met de coalitiepartners. De Amerikanen gingen ervan uit dat zij leiding gaven aan alle betrokken coalitiepartners.²³ Het politieke *leitmotiv leading from behind* was nog niet aan de orde. Dit had onder meer tot gevolg dat Noorwegen zijn inzet vanaf Suda op Kreta uitstelde tot de onduidelijkheid over de command and control (C2)-afspraken was opgelost. Daarnaast vuurde de Amerikaanse marine zonder overleg met andere *components* of het Joint Force Command een aantal kruisraketten af.²⁴ Een ander C2-probleem betrof de technische kant van de communicatie, want Odyssey Dawn maakte weer pijnlijk duidelijk dat de Amerikaanse C2-systemen en die van de andere coalitiepartners niet compatibel waren. België, Noorwegen en Denemarken konden niet 'inhaken'

19 Interview in Tirpak, op cit, 37.

20 'Liveblog Libië' in: *Reformatorisch Dagblad*, 18 maart 2011; Belgische Defensie, Eerste F-16's ingezet in Libië-opdracht, zie www.mil.be. België was in staat om het F-16-detachement in korte tijd van middelen te voorzien om de oorlogstaak uit te voeren. Zodoende konden ze op 21 maart 2011 hun eerste missies in het kader van Odyssey Dawn vliegen.

21 Marco Overhaus, 'Nato's Operation in Libya. Not a model for military interventions', in: *SWP Comments* 36 (november 2011).

22 IISS, *The Military Balance* 2012 (Oxford, Oxford University Press, 2012) 11, 17. Deze SF-eenheden hebben voor zover bekend nooit onder NAVO-bevel gestaan, maar onder nationaal bevel. Ook Jordanië heeft vermoedelijk SF-ondersteuning verleend. Zie voorts Nouredine Jebnoun, 'Military Lessons of NATO in Libya' in: *Middle East Insights* 51 (27 januari 2012). De steun van de Arabische Liga gold voor de resolutie die het afdwingen van het vliegverbod autoriseerde. Nadat de coalitie uitgebreide bombardementen ging uitvoeren tegen de pro-Gaddafi troepen, trok de Arabische Liga de steun in. Zie Edward Cody, 'Arab League condemns broad Western bombing campaign in Libya' in: *Washington Post*, 20 maart 2011.

23 Christian Anrich, 'Allied power over Libya' in: *Air and Space Power Journal* XXV (2011) 91.

24 David A. Fulgrum en Robert Wall, 'Joint problems' in: *Aviation Week & Space Technology* (januari 2012) 30-31.

op een netwerk om op die manier effectief C2 te ontvangen in de vorm van een *Air Tasking Order (ATO)*,²⁵ Dit wordt onder meer onderschreven door Quartararo en anderen in een evaluatie van *Odyssey Dawn*.²⁶ In plaats van een goed voorbereide campagne met *'unity of command'* was er gedurende de eerste tien dagen van de operaties dan ook *'a loosely coordinated series of national operations'*.²⁷

Libische airpower

Aangezien werd verwacht dat de Libische strijdkrachten tegenstand zouden bieden bij het afdwingen en handhaven van de no-fly zone, was de eerste zorg van de JFACC het uitschakelen van het Libische geïntegreerde luchtverdedigingssysteem inclusief SAM's (*surface-to-air missiles*). Bekend was dat Libië een groot aantal jachtvliegtuigen had, een arsenaal van voornamelijk oudere types van Russische origine: Mig-21, Mig-23, Su-22 en enkele Franse Mirages F-1.²⁸ De SAM's waren ook gedateerd: SA 2, 3, 5, 6, 8, 9 en 13.²⁹ Hiertegen werden Amerikaanse EA-18G *Growlers* ingezet voor het storen van radar- en communicatiesystemen en het uitschakelen van de geleidewapendreiging boven Libië.³⁰ Na aanvang van het conflict kwamen berichten naar buiten dat Libië ook over modernere luchtverdedigingssystemen beschikte, zoals de Russische SA-24 (NAVO-codenaam *Grinch*).³¹ De aanwezigheid van dit systeem werd niet aangekondigd door het regime, maar na waarnemingen door rebellen gemeld.³² De aanwezigheid van de SA-24 was de voornaamste reden voor het instellen van een minimum vlieghoogte van 20.000 voet tijdens de operatie. Een minimum vlieghoogte tijdens een operatie is niet nieuw, want ook tijdens operaties in Irak, Kosovo en Afghanistan werd deze opgelegd. Boven de minimumhoogte is de inzet van infrarood (IR) geleide wapens en luchtdoelartillerie niet effectief. De SAM's die boven de minimale vlieghoogte worden ingezet zijn radargeleid en kunnen door het gebruik van doelaanstralingsradar beter worden gedetecteerd en gestoord, waardoor de vlieger beter in staat is zich hiertegen te verdedigen. Gedurende het conflict hebben Libische SAM's geen dreiging meer gevormd en zijn geen coalitievliegtuigen bedreigd of neergeschoten.

FOTO NAVO

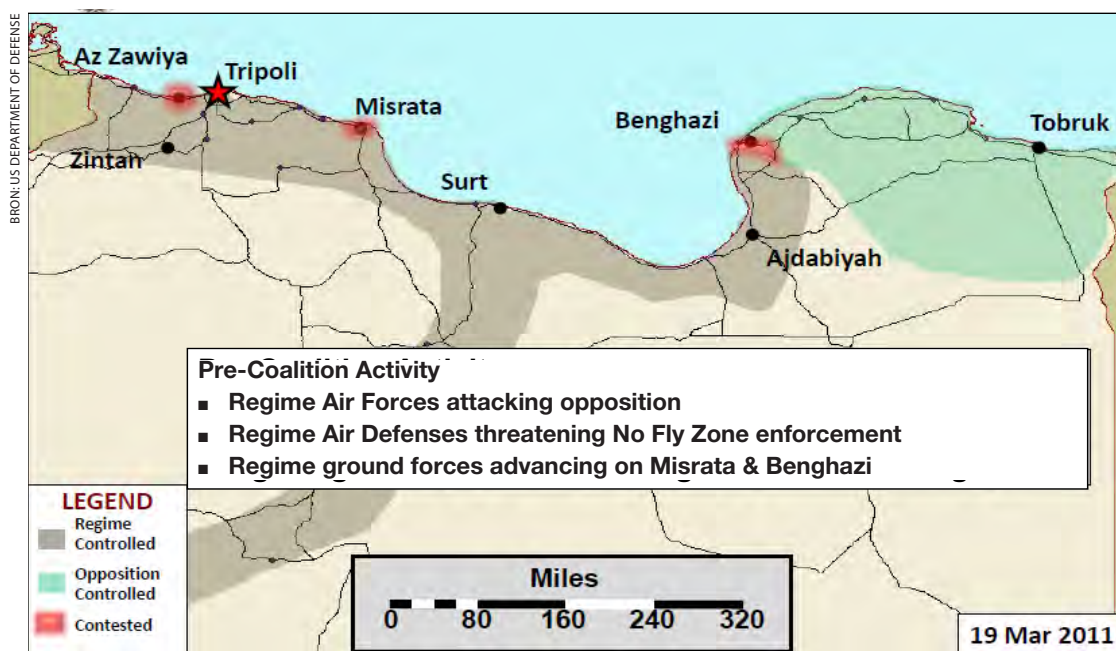

Bij acties van NAVO-vliegtuigen waren Libische wapensystemen- en opslagplaatsen voortdurend doelwit

Figuur 2 op pagina 226 geeft aan in welke delen van Libië het regime van Gaddafi een bedreiging vormde. Om in staat te zijn de grootste luchtdreiging van het Libische leger uit te schakelen, zijn tijdens de eerste aanvalsgolven veel kruisraketten en enkele B2-stealthbommenwerpers gebruikt. De B2-stealthbommenwerpers zijn door hun vorm in combinatie met de gebruikte materialen minder zichtbaar voor de radar van geleidewapensystemen en hierdoor zijn ze bijzonder geschikt om in die fase van het conflict waarbij er nog een substantiële dreiging van SAM's is, de meest kritische doelen aan te vallen.

De Libische luchtmacht is niet ingezet tegen de coalitiemacht, vermoedelijk omdat Gaddafi hij

- 25 De *Air Tasking Order* is de 'bevelsuitgifte' namens de JFACC door het CAOC, hiermee worden de vliegende eenheden van gedetailleerde informatie voorzien om hun missies te kunnen uitvoeren. Deze informatie omvat onder meer het aantal vliegtuigen, route, doelinformatie en aanvullende coördinerende bepalingen.
- 26 Joe Quartararo, Michael Rovenolt en Randy White, 'Libya's Operation Odyssey Dawn: Command and Control' in: *Prism* (Vol. 3, No. 2, 2012) 175.
- 27 RUSI, *Accidental Heroes*, 5.
- 28 Global Security, Libya, 'Air Order of Battle'. Zie: www.globalsecurity.org.
- 29 IMINT & Analysis, 'The Libyan SAM Network'. Zie: <http://geimint.blogspot.com>.
- 30 David A. Fulghum, 'Growler Debut' in: *Aviation Week & Space Technology* (januari 2012) 30-31.
- 31 De SA 24 'Grinch' is een hittezoekende raket van Russisch fabricaat die vanaf de schouder wordt gelanceerd. De raket heeft een bereik van ongeveer 6 kilometer en een maximale hoogte van ongeveer 3,5 kilometer.
- 32 David A. Fulghum en Robert Wall, 'Libya's Secret SAMs' in: *Aviation Week & Space Technology* (maart 2011) 25.

Figuur 2 Delen van Libië waar het regime van Gaddafi een bedreiging vormde

aannam dat de Libische vliegtuigen geen partij zouden zijn voor de coalitie. Al op 23 maart stelde de Britse *Air Vice Marshall* Bagwell dat de Libische luchtmacht niet langer in staat was enige weerstand van betekenis te bieden tegen de coalitie.³³ De Libische luchtmacht is vooral ingezet tegen de Libische rebellen en de eigen bevolking. De door het regime opgedragen inzet is niet zonder protest gegaan van diverse vliegers. Uit de eerste dagen van de inzet van de Libische luchtmacht bleek dat het niveau van training of de bereidheid om acties uit te voeren tegen de eigen bevolking gering waren. Tijdens de eerste acties door de Libische luchtmacht bestookten gevechtsvliegtuigen diverse doelen vanaf grotere hoogte, zonder die te raken.³⁴ Ook zijn incidenten bekend waarbij vliegers van de Libische luchtmacht geen

wapens gebruikten, maar uit hun vliegtuigen sprongen en het toestel lieten neerstorten. Op 21 februari 2011 vluchtten twee vliegers met hun bewapende Mirage F-1 vliegtuigen naar Malta. Later zijn nog enkele gevallen bekend geworden van piloten die al dan niet met een inzetbaar vliegtuig de kant van de opstandelingen kozen. Het overlopen van militairen van het kamp van Gaddafi naar de rebellen en het feit dat de rebellen wapens van het reguliere leger in handen kregen, zorgden later in het conflict voor moeilijkheden bij de visuele identificatie van potentiële doelen.³⁵

Operatie Unified Protector

De NAVO neemt de verantwoordelijkheid

De aanloop naar de NAVO-inmenging in het conflict in Libië was een traject met veel obstakels. Lidstaten waren het niet eens over het mandaat, de legitimiteit van de operatie en de vorm van eventuele inzet. Door grote onderlinge verschillen over de interpretaties van de ruimte die het mandaat van de resolutie 1973 bood en de wijze waarop het commando over de operatie zou worden ingericht, konden de NAVO-lidstaten geen unaniem besluit tot deel-

33 'Libya crisis: Gaddafi's forces unable to fight', *BBC*, 23 maart 2011.

34 David Cenciotti, 'Libyan Air Force strikes: conflicting results' Zie: <http://theaviationist.com>, 14 maart 2011.

35 De coalitiepartners hebben in de nasleep van het conflict geprobeerd te achterhalen wat er met de munitie van Gaddafi's krijgsmacht is gebeurd. Het blijkt dat ongeveer 20.000 schoudergelanceerde raketten niet terug gevonden kunnen worden. Het is niet uit te sluiten dat een deel daarvan in het tumult een weg naar andere landen en/of organisaties heeft gevonden. Zie Brian Ross, 'Nightmare in Libya: thousands of Surface-to-Air missiles unaccounted for'. Zie: <http://abcnews.go.com>.

name overeenkomen binnen een korte periode na de aanneming van de resolutie.³⁶ Het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk zagen de operatie als cruciaal voor de Europese veiligheid. Frankrijk zag initieel geen rol weggelegd voor de NAVO, met het argument dat dit de Arabische landen zou afschrikken. Turkije blokkeerde het gebruik van NAVO-faciliteiten omdat het niet voor een crisisberaad in Parijs was uitgenodigd. Polen en Duitsland waren initieel juist tegenstanders van de operaties, terwijl andere landen niet de juiste middelen hadden. Voor diverse landen speelde ook mee dat zij al veel eenheden geïmmitteerd hadden in Afghanistan.³⁷ Duitsland respecteerde uiteindelijk de besluiten van lidstaten om actief deel te nemen aan militaire operaties, maar zag geen rol voor Duitse militairen in die context. De Duitse minister van Buitenlandse Zaken Guido Westerwelle zag vooral een taak op het gebied van humanitaire hulpverlening.³⁸ Pas na een aantal bijeenkomsten van regeringsleiders van de NAVO werd op 27 maart een overeenkomst bereikt over de rol van de NAVO als leidende organisatie voor de operaties. De NAVO zou vervolgens vanaf 31 maart 2011 de leiding overnemen van de coalitie voor de acties tegen de troepen van Gaddafi in Libië.³⁹ Twee weken na de aanneming van resolutie 1973 was Operatie Unified Protector een feit.

Bijdragen van de 'coalitie à la carte'

Tabel 1 geeft aan welke landen vliegtuigen ter beschikking stelden voor Odyssey Dawn en

LAND	WAPENSYSTEEM	ROL ¹
Belgie	6 x F-16AM	Ground attack
Canada	7 x CF-18	Ground attack
	2 x Airbus CC-150	Aerial refuelling
Denemarken	6 x F-16AM	Ground attack
Frankrijk	10 x Rafale M	Ground attack
	6 x Super Etendard	Ground attack
	2 x E2C	AEW/C2
Italië	4 x Tornado ECR	SEAD
	4 x F-16 ADF	Air defence
	2 x Tornado IDS	Aerial refuelling
	8 x AV8B	Ground attack
NAVO	3 x E3	AEW/C2
Nederland	6 x F-16AM	Air-defence
	1 x KDC-10	Aerial refuelling
Noorwegen	6 x F-16AM	Ground attack
Qatar	6 x Mirage 2000-5EDA	Air defence
Spanje	4 x EF-18AM	Air defence
	1 x Boeing 707-331B(KC)	Aerial refuelling
Verenigde Arabische Emiraten	6 x F-16E/F Block 60	Air Defence
	6 x Mirage 2000-5	Multirole
Verenigd Koninkrijk	16 x GR4-A	Ground attack
	8 x Eurofighter	Multirole
	2 x VC-10	Aerial refuelling
	4 x Apache	Air- ground
	3 x E3D	AEW/C2
	1 x R1	ISR
Verenigde Staten	5 x EA-18G	SEAD
	3 x B-2	Ground attack
	2 x B-1	Ground attack
	10 x F-15E ²	Ground attack
	8 x F-16C	Ground attack
	3 x E3	AEW/C2
	3 x E8C	C2
	1 x C-130H	EW
	1 x C-130J	Psy ops
	1 x RC 135V/W	ISR
	2 x AC-130U	Ground attack
	4 x KC-10A	Aerial refuelling
	6 x A-10	Ground attack
	4 x AV8B	Ground attack
	U-2	Reconnaissance
	Global Hawk	Aerial Surveillance
	Reaper	Ground attack
Zweden	5 x JAS-39C	Air defence /ISR
	1 x C-130 Tp-84T	Aerial refuelling

- 1 De rol van de vliegtuigen wordt aangegeven in gangbare Engelse termen; Ground Attack is het aanvallen van gronddoelen, Air Defence is het verzorgen van luchtverdediging, Aerial Refuelling is het bijtanken in de lucht, AEW/C2 is een vliegend radarstation, SEAD is voor het opsporen en vernietigen van radarsystemen, Multirole heet het als een vliegtuig voor meerdere doeleinden kan worden gebruikt (vaak een combinatie van ground attack en air defence), ISR is het verzamelen van inlichtingen, EW is elektronische oorlogvoering, Reconnaissance is het uitvoeren van verkenningen en Psyops is het voeren van psychologische oorlogvoering.
- 2 Tijdens de operaties is één F-15E door mechanisch falen neergestort, de bemanning is kort na het ongeval gered door Amerikaanse Combat Search and Rescue eenheden.

Tabel 1 Overzicht van landen die deelnamen aan de operaties tegen Libië en het materieel dat zij inzetten

36 'De Opstand in Libië' (Volkskrant.nl Dossier).
Zie: www.volkskrant.nl.

37 Zie voor deze nationale overwegingen onder meer Ellen Hallams and Benjamin Schreier, 'Towards a post-american alliance? NATO burden-sharing after Libya', in: *International Affairs* 88: 2 (2012) 322.

38 Jozwiak, Rikard, 'Global Security.org Libya', 21 maart 2011.
Zie: www.globalsecurity.org.

39 Vanwege de discussies over de reikwijdte van de rol van de NAVO heeft de alliantie Unified Protector stapsgewijs uitgerold. Op 22 maart werd besloten dat de NAVO het wapenembargo zou helpen afdwingen en op 27 maart dat zij ook de no-fly zone zou afdwingen. Op 31 maart werd het volledige spectrum aan operaties overgenomen.

Zie www.jfcnaples.nato.int/page16750137.aspx en www.jfcnaples.nato.int/page167503644.aspx.

De auteurs danken LTZA 1 mr. M.D. Fink voor deze informatie.

later voor Operation Unified Protector. Hierbij dient opgemerkt dat niet alle bijdragen zoals aangegeven in de aantallen tot het einde van de operatie op 31 oktober 2011 beschikbaar waren voor Operation Unified Protector. Vanwege het verschuiven van de focus gedurende de operatie hebben sommige landen bijvoorbeeld air defence-vliegtuigen teruggehaald en meer ground attack-vliegtuigen ter beschikking gesteld.

De bijdrage van de Nederlandse luchtmacht aan Operation Unified Protector bestond uit zes F-16 jachtvliegtuigen en een KDC-10 tankvliegtuig. In eerste instantie werd deelname aan Operation Unified Protector voorzien voor een periode van drie maanden, maar dit is daarna verlengd.⁴⁰

De Nederlandse bijdrage met F-16's was beperkt tot inzet in het air-to-air domein. Nederland is niet betrokken geweest bij offensieve acties tegen gronddoelen, maar heeft zich alleen gericht op het naleven van het vliegverbod in de no-fly zone. Volgens de minister van Defensie zou deze beperking goed passen in de verdeling van de lasten binnen de door de NAVO geleide coalitie.⁴¹

Niet alle analisten hebben daar begrip voor, want zo geeft Alexander Nicoll van het *International Institute for Strategic Studies* bijvoorbeeld aan dat binnen de coalitie slechts een beperkt aantal deelnemende landen toestemming had om offensieve missies uit te voeren.

De beperking heeft met name bij Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk geleid tot irritatie, aangezien zij verantwoordelijk waren voor meer dan vijftig procent van alle offensieve vluchten boven Libië.⁴² Internationaal is ook verbaasd gereageerd op de afwezigheid van

Duitsland, een NAVO-partner die wel militair betrokken was bij de operatie Allied Force in 1999.⁴³ Vrijwel alle nieuwere NAVO-lidstaten gaven aan de acties politiek te steunen, maar wilden geen militairen of materieel ter beschikking stellen. Uiteindelijk namen veertien van de achtentwintig lidstaten deel en slechts zes Europese lidstaten voerden offensieve missies uit.⁴⁴ Daarentegen was het opmerkelijk dat Zweden, de Verenigde Arabische Emiraten en Qatar wel militair hebben bijgedragen aan de operaties. De samenwerking tussen diverse landen, al dan niet lid van de NAVO of een ander samenwerkingsverband, ging niet altijd gemakkelijk. Hierdoor was het verkrijgen van de juiste informatie over de te gebruiken cryptografische coderingen niet altijd mogelijk en hadden bepaalde landen geen toegang tot inlichtingen waar anderen weer wel over konden beschikken.⁴⁵

Command and Control 'NATO style'

Vanaf het moment dat de NAVO de verantwoordelijkheid voor Unified Protector op zich nam werd luitenant-generaal Charles Bouchard (Canadian Air Force, Deputy Commander JFC Naples) Commander CJTF. Luitenant-generaal Ralph Jodice (US Airforce, CFAC Izmir) werd C-JFACC. Command and control voor alle air assets werd uitgevoerd door *Combined Air Operations Centre 5* (CAOC5) in Poggio Renatico in Italië. COAC5 had bij aanvang van Unified Protector een beperkte personele bezetting, waardoor het niet goed in staat was om adequate Air C2 te verzorgen. Met name politieke en juridische adviseurs, strategen, *intelligence* (Intell) analisten, logistieke planners en *targeteers* waren er in onvoldoende aantallen.⁴⁶ Tijdens Unified Protector is een detachement van CAOC2 (Uedem) aan de staf van CAOC-5 toegevoegd. Daarnaast hebben de deelnemende coalitiepartners liaisonofficieren uitgeleend. Luitenant-generaal Jodice verplaatste zich met een deel van zijn staf naar CAOC5 in Poggio Renatico. Deze toename aan personeel leidde tot gebrek aan kantoorruimte, netwerken en inrichting van de *Ops Room* waar vandaan de feitelijke aansturing van de luchtmachten plaatsvond. Dit werd ondervangen door plaatsing van tijdelijke infrastructuur. Desondanks

40 Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Nederlandse Bijdrage aan uitvoering VN Veiligheidsraad resolutie 1973 inzake Libië* (Den Haag, 22 maart 2011).

41 Ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie, Kamerbrief no-fly zone Libië (Den Haag, 31 maart 2011).

42 Alexander Nicoll, 'War in Libya. Europe's Confused Response.'

Zie: www.iiss.org/publications/strategic-comments/past-issues/volume-17-2011/april/.

43 Anrich, op. cit., 94.

44 Ellen Hallams en Benjamin Schreer, 'Towards a 'post-American Alliance? NATO burden-sharing after Libya' in: *International Affairs* 88: 2 (2012) 322.

45 Zie bijvoorbeeld Fulghum en Wall, op. cit., 30-31; Quantararo, Rovenolt en White, op. cit.,

46 IISS, *Military Balance* 2012, 16; Eric Schmitt, 'NATO Sees Flaws in Air Campaign Against Qaddafi' in: *The New York Times*, 14 april 2012. 152.

FOTO NAVO

Een Nederlandse F-16 vertrekt van een vliegbasis op Sardinië voor een missie bij Libië; de geografische ligging van Libië maakte het mogelijk om tijdens Unified Protector de NAVO-infrastructuur in de Middellandse Zee te gebruiken

had het CAOC de handen vol aan de (maximaal) 180 sorties die per 24 uur werden *getasked*, en dit terwijl, zoals de Amerikaanse minister van Defensie Gates later droogjes opmerkte, het CAOC was opgezet om dagelijks 300 sorties aan te sturen.⁴⁷ Dit staat in schril contrast met de meer dan 700 sorties per 24 uur-cyclus die de NAVO kon tasken tijdens Allied Force in 1999.⁴⁸ Tijdens Unified Protector heeft de NAVO 25.944 sorties *getasked*, waarvan 25.011 *fixed wing*, 424 helikopter en 509 UAV. Daarvan waren 9.658 sorties in een aanvalsrol (air-to-ground).⁴⁹ De connectiviteit tussen het hoofdkwartier en eenheden op de diverse locaties vormde een probleem. Met name de beperkte bandbreedte over een beveiligde verbinding voor het delen van hoogwaardig beeldmateriaal bleek een kritisch punt. Aanschaf van de benodigde apparatuur zoals BICES⁵⁰ blijft een nationale verantwoordelijkheid. Unified Protector heeft aangetoond dat veel lidstaten hierin te weinig hebben geïnvesteerd, met name in een expeditionaire variant. Daarnaast bleek de toeganke-

lijkheid van inlichtingen een heikel punt. Niet alle NAVO-lidstaten deelden belangrijke operationele informatie met andere partners, laat staan met coalitiegenoten die geen lid zijn van de NAVO.

Het verloop van de operatie

Waar tijdens Odyssey Dawn de nadruk lag op luchtoverwicht en het uitschakelen van de belangrijkste Command and Control-schakels, lag de nadruk tijdens Unified Protector op het uitschakelen van de effectiviteit van het pro-Gaddafileger. Amerika had voorafgaand aan de operatie alleen meer dan tien jaar oude *contingency*-noodplannen, die ooit voor Libië waren gemaakt, op de plank liggen. De belang-

47 Ibid.

48 Tony Mason, 'Operation Allied Force 1999', in: John Andreas Olson (red.), *A history of Air Warfare* (Dulles, Potomac, 2010) 243.

49 NAVO, Legal Advisor, zie: www.natowatch.org/sites/default/files/NAVO_Watch_Briefing_Paper_No.21_-_UN_Human_Rights_Council_report_on_Libya.pdf.

50 BICES: *Battlefield Information, Collection, and Exploitation System*.

rijkste reden was dat de relatie tussen de Verenigde Staten en Libië de laatste jaren aanzienlijk verbeterd was.⁵¹ Hierdoor beschikte niemand in de coalitie over accurate informatie over de locatie, dreiging en kwetsbaarheid van diverse militaire objecten. Binnen de NAVO zijn alleen de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk in staat om *targetfolders* te ontwikkelen, dat wil zeggen gedetailleerde informatie over potentiële doelen te verzamelen en te bundelen. Targetfolders zijn essentieel bij de voorbereiding van een aanval op een statisch doel. Toch was de coalitie in staat om binnen drie weken met behulp van voornamelijk Amerikaanse ISR een goede targetset te maken. De geografische ligging van Libië was, vergeleken met de NAVO-operatie in Afghanistan, op zich gunstig voor Unified Protector, want er kon gebruik worden gemaakt van NAVO-infrastructuur en vliegdekschepen in de Middellandse Zee. Maar vanwege de afstand tot Libië was toch aanzienlijke *Air-Air-Refuelling*-capaciteit noodzakelijk. Meer dan vijftien procent van deze capaciteit werd geleverd door de VS. Uit de hoeveelheid tanker-vliegtuigen die de Europese NAVO-partners hebben, blijkt nog steeds dat Europese krijgsmachten weinig op expeditionaire operaties georiënteerd zijn. Ook voor *critical enablers* kijken Europese NAVO-partners nog altijd naar de Verenigde Staten, vooral in de beginfase van operaties.⁵²

De eenheden die waren belast met het naleven van het vliegverbod breidden na de eerste dagen hun inzetgebied uit van het luchtruim boven de Middellandse Zee naar het luchtruim boven Libië. Hierdoor konden de vliegtuigen die primair als offensieve middelen waren getasked beter worden beschermd tegen eventuele dreigingen.

Alleen doelwitten die direct een bijdrage leverden aan het behalen van de militaire doelstellingen werden geselecteerd. De aanvalsmissies waren gericht op het militaire potentieel van eenheden die trouw bleven aan Gaddafi. Gaddafi's wapenopslagplaatsen en commandocentrales waren niet alleen in buitengebieden gevestigd, maar vooral ook in de steden. Daarom heeft een aanzienlijk aantal aanvalsvluchten plaatsgevonden op doelen in diverse steden. Na het initiële momentum dat bij aanvang van Operation Unified Protector was gecreëerd, bestond tijdens de operatie af en toe de indruk dat de NAVO-inspanningen weinig tot geen effect hadden. Dit is voor een groot deel toe te schrijven aan de overkoepelende doelstelling van de campagne om burgerslachtoffers te vermijden. De nabijheid van Gaddafi's eenheden bij civiele infrastructuur, gecombineerd met het feit dat de rebellen initieel slechts beperkt in staat waren de gebieden die zij onder controle hadden te behouden, heeft bijgedragen aan dat beeld van stilstand of patstelling van de NAVO.⁵³ Succes was er desalniettemin, wat onder meer bleek uit de verandering in het optreden van het Libische leger.

Doelbestrijding

In reactie op de luchtaanvallen van de NAVO begon het Libische leger meer gebruik te maken van irreguliere middelen zoals pick-upvoertuigen met daarop gemonteerde wapens en herkenningstekens van rebellen.⁵⁴ Dit maakte het voor de vliegers van de coalitie lastiger vast te stellen bij welke partij bepaalde potentiële doelen hoorden. Net als tijdens Odyssey Dawn kregen gevechtsvliegtuigen in de SCAR-rol daarom een gebied toegewezen waarbinnen zij aanvallen mochten uitvoeren op eenheden die als vijandelijk konden worden geïdentificeerd. Om te voorkomen dat opstandelingen zouden worden aangevallen, waren ruime buffers ingesteld rondom de bekende posities van de rebellen waarbinnen de NAVO vliegtuigen geen autorisatie hadden wapens af te vuren. Het vermoeden is gerechtvaardigd dat, als in de beginfase van de campagne meer aanvalsvliegtuigen ter beschikking hadden gestaan, het Libische leger, dat toen vooral regulier optrad, harder had kunnen worden aangepakt.

51 Gregory K. James, Larry Holcomb en Chad T. Manske, 'Joint Task Force Odyssey Dawn' in: William T. Eliason (red.) *Joint Forces Quarterly* No. 64 (januari 2012) 25.

52 Tijdens Odyssey Dawn en Unified Protector heeft de VS ongeveer 75 procent van de ISR-data geleverd en meer dan 75 procent van alle *aerial refuelling*-vluchten uitgevoerd. In de beginfase heeft de VS Tomahawk-kruisvluchtwapens en B-2 *stealth*-bommenwerpers ingezet om de Libische *Integrated Air Defence Systems* uit te schakelen. Daarnaast zijn ongeveer honderd USAF-militairen in het CAOC ter beschikking gesteld om sturing te geven aan het targeting-proces.

53 Ibid.

54 'Libya crisis: Gaddafi forces adopt rebel tactics', *BBC*, 30 maart 2011.

De operatie was in de beginfase dermate *under-sourced* dat regelmatig rebellen en burgers werden bedreigd zonder dat er een *aircover* was van NAVO-vliegtuigen om dat tegen te gaan.⁵⁵

Munitie en voorraad

Alle gebruikte *air-to-ground*-munitie tijdens Unified Protector was precisiegeleid, waarmee de trend van het toenemend gebruik van precisiewapens is voortgezet. Van alle *strike-sorties* is 90 procent gevlogen door Europeanen. De Amerikanen hebben na de beginfase bewust een stap terug gedaan en vooral een ondersteunende rol aangenomen. Van de 7.642 gebruikte wapens waren 3.644 lasergeleid, 2.844 GPS-geleid en 1.154 geleide raketten. Van al deze munitie woog 82 procent 500 pond of minder.⁵⁶ Hierdoor raakten sommige partners al na enkele weken door hun organieke voorraden van precisiegeleidwapens heen en moesten ze aanvulling vragen bij andere landen.⁵⁷ Zo heeft Nederland precisiewapens ter beschikking gesteld aan de Deense luchtmacht. Daarnaast heeft de VS via verkorte procedures diverse partners voorzien van diverse soorten precisiegeleidwapens. Minister van Defensie Gates heeft daarop in zijn afscheidspeech tegenover zijn NAVO-collega's zijn ongerustheid geuit over de daling van de Europese defensiebegrotingen en de uitgaven die nodig zijn voor het op peil houden van wapenvoorraden.⁵⁸ Wel hebben het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk tijdens Unified Protector nationaal ontwikkelde precisiegeleidwapens als het *Brimstone* anti-pantserwapen en de AASM (Armement Air-Sol Modulaire) met groot succes ingezet.⁵⁹

De rol van Special Forces

In VN-Resolutie 1973 was uitdrukkelijk opgenomen dat er geen buitenlandse bezettingsmacht mocht worden ontplooid in Libië. In augustus 2011 werd evenwel duidelijk dat de rebellen ondersteuning kregen van Special Forces (SF). Diverse SF-eenheden (met name Britse SAS-eenheden) waren al in een vroegtijdig stadium in Libië voor het begeleiden van de evacuatie van burgers. In het verloop van het conflict hebben, naar nu blijkt, ook Frankrijk, Italië, Jordanië, Qatar en de

FOTO ANP

Special Forces onderhielden de verbinding met de rebellen, die onder meer probeerden veroverde vliegvelden te verdedigen tegen de luchtmacht van Gaddafi

Verenigde Arabische Emiraten de operatie met SF-eenheden ondersteund.⁶⁰ Deze eenheden trainden rebellen in het lokaliseren en identificeren van eenheden die trouw waren aan het Gaddafi-regime, zodat luchtsteun gericht kon worden ingezet. Ook verzorgden SF-eenheden de verbinding tussen de rebellen en de CAOC's voor Odyssey Dawn en Unified Protector.⁶¹ Daarnaast zijn SF betrokken geweest bij de coördinatie van NAVO-luchtaanvalen tegen Gaddafi-eenheden en de operaties in onder meer Tripoli.⁶² Daarbij werd onder meer gebruik gemaakt van Twitter en e-mail.⁶³ Vooral de liaisonofficier van Qatar in JFC Napels schijnt een actieve rol te hebben ge-

55 IISS, *The Military Balance* 2012, 16.

56 Peter Olson, 'NATO's response to questions UN UCIL' Zie: www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2012_05/20120514_120514-NATO_2nd_ICIL_response.pdf.

57 Zie bijvoorbeeld Tirpak, op. cit, 37.

58 Ibid.

59 Anrich op. cit., 95.

60 Zie bijvoorbeeld Claire Chick, 'The FBC in conversation with Qatar', *FBC Defence*, www.franco britishdefence.org; Mark Urban, 'Inside Story of the UK's secret mission to beat Gaddafi', BBC, 19 januari 2012.

61 Eilte UK Forces, 'British Special Forces in Libya', zie: www.eliteukforces.info/uk-military-news/240811-uksf-libya.php.

62 Michael Chossudovsky, *The Liberation of Libya. NATO and Special Forces and Al Qaeda join Hands*. Zie: www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=26255.

63 Eric Schmitt, op cit.

speeld als liaison tussen de rebellen en de NAVO.⁶⁴ De berichten over de aanwezigheid van SF-eenheden leidden tot discussies of dit in strijd was met de VN-resolutie. Het sturen van SF is echter een nationale aangelegenheid geweest en de NAVO heeft de eenheden niet gezien als bezettingsmacht.⁶⁵

Op 20 oktober 2011 werd in de buurt van Sirte min of meer bij toeval een konvooi aangevallen waarvan later duidelijk werd dat Gaddafi en zijn gevolg er deel van uitmaakten. Er waren geen inlichtingen over zijn verblijfplaats en het konvooi waarin hij reisde werd opgemerkt en aangevallen door een Predator UAV en later door twee Franse Mirages.⁶⁶ Gaddafi werd vervolgens door rebellen gevangengenomen en gedood. Door het wegvalen van Gaddafi konden de opstandelingen de macht opeisen, waardoor de noodzaak tot luchtsteun door de NAVO niet langer aanwezig was.

Op 31 oktober 2011, met het beëindigen van Unified Protector, kon NAVO-secretaris-generaal Rasmussen met enige trots concluderen: *'When the United Nations took the historic decision to protect you, NATO answered the call. We launched our operation faster than ever before. More than 8,000 servicemen and women took part in our mission for Libya. We were effective, flexible and precise.'*⁶⁷

Voorzichtig handelen

De acties van de NAVO hebben in Libië tot burgerslachtoffers geleid. Deels is dit te wijten

aan incorrecte inlichtingen, maar ook aan *Close Air Support* (CAS) zonder doelgeleiding vanaf de grond. Doelinformatie werd indirect door de rebellen verstrekt. Naarmate de strijd vorderde gingen Gaddafi-aanhangers zich steeds meer in de buurt van burgers ophouden. Door deze manier van optreden werd het vermijden van collateral damage lastiger. Het rapport van de onderzoekscommissie-Libië van de VN-Mensenrechtenraad van 2 maart 2012 stelt dat er burgerslachtoffers zijn gevallen door bombardementen, maar dat de NAVO niet opzettelijk burgerslachtoffers heeft gemaakt en geen oorlogsmisdaden heeft begaan in Libië. Wel heeft de commissie aan de NAVO gevraagd om commentaar te leveren op het rapport en enkele onderzochte incidenten. Daarbij zijn volgens de commissie ongeveer zestig burgerslachtoffers gevallen als gevolg van NAVO-bombardementen.⁶⁸ Dit getal benadert de 72 slachtoffers die Amnesty International noemt.⁶⁹ De Libische overgangsraad zag geen reden tot nader onderzoek naar de slachtoffers veroorzaakt door de NAVO.⁷⁰

Het militaire perspectief

Odyssey Dawn en Unified Protector waren, zoals de Chief of Staff van de RAF het formuleerde, *'air centric, maritime supported high technology'* operaties die uitvoering gaven aan de VN-resolutie, een resolutie die gebaseerd was op het principe van de *Responsibility to Protect*.⁷¹ Conceptueel ging het om een dwangstrategie door een denial-logica waarin het Gaddafi, door het aanvallen van zijn militaire middelen, onmogelijk werd gemaakt om zijn doelstelling – het onderdrukken van de opstand – te behalen. Zoals twee analisten concludeerden: *'the cumulative attrition effect of precision airpower enabled a rebel victory on the ground. The protracted nature of the intervention also provided sufficient time for rebels to become more skilled and better armed, and to improve their coordination with NATO.'*⁷² Hierbij zijn helaas tientallen burgerslachtoffers gevallen. Dat zijn er teveel, maar beduidend minder dan in operatie Allied Force bij Kosovo, waarbij in 1999 naar schatting meer dan vijfhonderd burgerslachtoffers als gevolg van NAVO-bombardementen te betreuren waren.

64 Florence Gaub, 'Six Strategic Lessons learned from Libya. NATO's Operation Unified Protector', NDC Research Report (Rome, maart 2012) 2.

65 George Grant, 'Wielding Britannia's dented shield', in: *The Commentator*, 27 september 2011.

66 NATO, 'NATO and Libya. Operational Media Update. Zie: www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_10/20111021_111021-oup-update.pdf.

67 'We Answered the Call. The end of Operation Unified Protector'. Zie: www.nato.int/cps/en/natolive/news_80435.htm.

68 'UNHCR Report of the International Commission of Inquiry on Libya' (New York, UNHCR, 2012).

69 C. J. Chivers en Eric Schmitt, 'Strikes on Lybia by NATO. An Unspoken Civilian Toll', in *The New York Times*, 18 december 2011.

70 Lou Charbonneau, 'HRW urges NATO to probe Libyan civilians' deaths but Libya says no need to investigate', *Al Arabiya News*, 16 december 2011.

71 Stephen Dalton, 'Keynote Address at RUSI Airpower Conference' Londen, 2011; J. Welsh, 'Civilian Protection in Libya. Putting Coercion and Controversy Back into RtoP', in: *Ethics and International Affairs* Vol. 25 No. 3 (2011) 1-8.

72 E. Borghard en Constantino Pisscheda, 'Allies and Airpower in Libya' in: *Parameters* (Spring 2012) 63-74.

Bij Libië waren er aan NAVO-zijde geen slachtoffers. Uiteindelijk heeft de NAVO met een objectief gezien geringe krachtsinspanning in zeven maanden tijd haar militaire doelstellingen behaald: een wapenembargo en no-fly zones zijn geëffectueerd, een humanitaire ramp in Benghazi is voorkomen, de burgerbevolking werd bescherming geboden tegen de aanvallen van Gaddafi's troepen en dit zonder grootschalige schade toe te brengen aan de infrastructuur van het land. Uiteindelijk is een regime ten val gebracht.⁷³ Dat is een sterk signaal naar andere dictatoriale regimes.

Dit succes is des te opmerkelijker in het licht van de twijfels vanwege de politieke verdeeldheid binnen de NAVO, het verstedelijkte gevechtsterrein, de omvang van het gebied in relatie tot het geringe aantal vliegtuigen, het ontbreken van eigen grondtroepen (op kleine eenheden Special Forces na van enkele deelnemende landen) en de lastig te identificeren tegenstander. De vraag of en in hoeverre Libië in staat zal zijn een bloeiende moderne maatschappij op te bouwen wordt door velen gesteld en is ook twee jaar na aanvang van Unified Protector nog niet te beantwoorden. Dat doet echter niets af aan het succes van de operatie. De strategische betekenis van de bijzonder korte reactietijd van airpower en van expeditionaire luchtmacht werd daarmee wederom onderstreept. Hoewel er sindsdien een academische en diplomatieke discussie wordt gevoerd over de vraag of de VN deze vorm van Responsibility to Protect, die feitelijk uitmondde in *regime change*, ook voor ogen had toen zij de resolutie afkondigde moet ook geconstateerd worden dat er simpelweg geen militair alternatief was dat tijdig een dergelijk strategisch effect kon sorteren.⁷⁴ Het heeft ook het idee ontkracht dat 'de toekomst' van oorlog en dus voor westerse krijgsmachten lag in langdurige *counterinsurgency* en wederopbouwoperaties zoals in Afghanistan. Zoals Rasmussen het na afloop van Unified Protector uitdrukte: 'to those who claimed that Afghanistan was to be NATO's last out-of-area mission, it has shown that unpredictability is the very essence of security [...] it has proved that in addition to frontline capabilities, such as fighter-bombers and warships, so-called

FOTO NAVO

NAVO-chef Rasmussen noemde Unified Protector één van de meeste opmerkelijke missies van de alliantie, waarvan de lidstaten overigens politiek verdeeld bleven

enablers, such as surveillance and refueling aircraft, as well as drones, are critical parts of any modern operation'.⁷⁵ Unified Protector maakte wederom duidelijk dat er zich niet alleen op grote afstand van Europa, maar nog steeds ook aan de rand van het NAVO-verdragsgebied, prangende veiligheidspolitieke problemen konden voordoen.

Vanuit operationeel perspectief was de operatie een voortzetting van wat het 'Afghaanse model' is gaan heten: de inzet van airpower zonder inzet van grote formaties eigen grondtroepen in een gevechtsrol tegen vijandelijke eenheden,

73 Christopher Chivvis, 'Libya and the Future of Liberal Intervention' in: *Survival* 54:6 (december 2011) 78.

74 Welsh, op. cit.

75 Anders F. Rasmussen, 'The Atlantic Alliance in Austere Times' in: *Foreign Affairs* (juli/augustus 2011).

maar met ondersteuning van zogenoemde *proxy forces* (lokale irreguliere strijders). Operatie *Enduring Freedom* in 2001, die leidde tot de val van het Talibanregime, was de grondslag van dit model. Special Forces, in samenwerking met de Noordelijke Alliantie, traden daarin op ter ondersteuning van – en in nauwe coördinatie met – airpower (afkomstig van de Amerikaanse marine en luchtmacht). Diverse analisten hebben sindsdien de merites van dit model betwist, waarbij als belangrijk tegenargument werd aangedragen dat het bij *Enduring Freedom* om een unieke situatie ging tegen een slecht geoefende en geleide tegenstander.⁷⁶ Tijdens Operatie *Iraqi Freedom* werd het Afghaanse model wederom toegepast in West- en Noord-Irak, buiten het zicht van de *embedded*-journalisten die alleen de opmars van de gemechaniseerde eenheden vanuit het zuiden mochten verslaan. In het westen was de combinatie van Special Forces, ISR-middelen en gevechtsvliegtuigen instrumenteel in het indammen van het risico van lanceringen van Iraakse *Surface-to-Surface Missiles* richting Israël. In het noorden wisten kleine teams Special Forces, in symbiotische samenwerking met gevechtsvliegtuigen en versterkt door ongetrainde Koerdische verzetsstrijders, enkele Iraakse divisies aan zich te binden en deze grote schade toe te brengen.⁷⁷ Ook Unified Protector suggereert dat het 'Afghaanse model' breder toegepast kan worden. Bovendien, daar waar Special Forces tijdens die operaties ook essentieel waren als spotters en Forward Air Controllers, wekt Unified Protector de indruk dat er ook omstandigheden kunnen zijn waarin Special Forces ter plaatse wenselijk maar wellicht niet voortdurend strikt noodzakelijk zijn, mits er alternatieve vormen van communicatie en coördinatie met opstandelingen kunnen worden ontwikkeld zoals tijdens Unified Protec-

tor ook gebeurde.⁷⁸ Een belangrijke variabele hierin is de kwaliteit van en dekking door de nieuwe generatie Intelligence, Surveillance and Reconnaissance middelen en de beschikbaarheid van de nieuwe kleine precisiewapens die het risico van collateral damage beperkt kunnen houden.⁷⁹

Ondanks de successen zijn er verschillende tekortkomingen gesignaleerd tijdens en na Unified Protector. Van hoofdzakelijk militaire aard waren de problemen op het gebied van C2. NAVO Air C2 had moeite met opstarten na de overgang van *Odyssey Dawn* naar Unified Protector, met name door gebrek aan voldoende gekwalificeerd en ervaren personeel zoals politieke en juridische adviseurs, strategen, intell-analisten, logistieke planners en targeteers. Daarnaast bleek het uitwisselen van geclassificeerde informatie wederom lastig, zowel vanwege gebrek aan de juiste out-of-area communicatiemiddelen als vanwege de beperkte bereidheid om nationale inlichtingen uit te wisselen. Momenteel wordt Air C2 binnen de NAVO herzien. Het lijkt erop dat in de toekomst alle NAVO-luchtoperaties vanuit ACC Ramstein in Duitsland zullen worden aangestuurd. Afhankelijk van het formaat van de operatie zullen de CAOC's en de individuele landen personeel moeten leveren om de standaardbezetting van ACC Ramstein aan te vullen.

Het politieke perspectief

De meer fundamentele problemen die zich in de militaire dimensie manifesteerden waren vooral van politieke aard en een terugblik levert een *déjà vu* gevoel op. Enerzijds waren de voortdurende cohesie binnen de NAVO en de bereidheid de operatie voort te zetten randvoorwaarden voor het uiteindelijke succes en daarmee dringt de vergelijking met operatie Allied Force zich onmiddellijk op. Aan de andere kant ondervond de NAVO operationele problemen door de geringe bereidheid bij lidstaten om offensieve middelen te leveren. In het uitgestrekte theater van Libië leverde het geringe aantal *strike-assets* spanning op wat betreft de reactietijd en dekkingsgraad en

76 Stephen Biddle, 'Afghanistan and the Future of Warfare' in: *Foreign Affairs* 82/2 (maart/april 2003).

77 Richard Andres, 'Winning with Allies: The Strategic Value of the Afghan Model' in: *International Security* 30/3 (Winter 2005); zie ook: Richard Andres, 'The Afghan Model in Northern Iraq', en 'Deep Attack against Iraq', in: Thomas Keaney en Thomas Mahnken, *War in Iraq. Planning and Execution* (Londen, Routledge, 2007) resp. 52-64 en 69-88.

78 Borghard en Pischedda, op. cit.

79 Evans op. cit. en Dalton, op. cit. Hiertoe behoren ook de *non-traditional ISR* en *combat ISR*-middelen (dit zijn sensoren en *targetingpods* aan boord van gevechtsvliegtuigen).

Nederlandse F-16's tijdens voorbereidingen voor trainingsvluchten op Sardinië: Unified Protector ging direct de Europese belangen aan, maar niet alle NAVO-landen daar waren bereid offensieve middelen te leveren

FOTO ANP

daarmee ook de intensiteit van de campagne en dat terwijl Europese lidstaten over ongeveer 2.400 gevechtsvliegtuigen beschikken.⁸⁰ Ook de Europese tekortkomingen op het gebied van *Suppression of Enemy Air Defence*, ISR, tanker-capaciteit en wapens (*warstock*) zijn wederom aan het licht gekomen. Deze *capability gap* was al zichtbaar tijdens Allied Force in 1999, maar is tot op heden niet opgelost.

Het is op zich al opmerkelijk en een positief signaal dat de NAVO de missie bij Libië op zich heeft genomen en tot een succesvol einde heeft weten te brengen ondanks de interne verdeeldheid. Toch geeft het te denken dat de Europese NAVO-landen niet in staat waren om een relatief kleinschalige operatie als Unified Protector zelfstandig uit te voeren in een theater dat

direct grenst aan het Europese continent en relatief goede infrastructuur tegen een veruit inferieure opponent.⁸¹ Dit geldt temeer daar Unified Protector een missie was die direct de Europese belangen aanging – energie, stabiliteit, humanitaire belangen – in een gebied dat ook in beleid tot prioriteit was verklaard in de zogeheten *Mediterranean Dialogue*.⁸² Zoals de NAVO stelt: *'the Dialogue reflects the Alliance's view that security in Europe is closely linked to security and stability in the Mediterranean'*.⁸³

80 Daniel Keohene en Charlotte Blommestijn, 'Strength in Numbers', in *EU ISS Policy Brief* (Parijs, 2009).

81 Isabelle François, 'NATO and the Arab Spring' in: *Transatlantic Current* (October 2011) 3.

82 Fabrizio Coticchia, 'The enemy at the gates? Assessing the European military contribution to the Libyan war' in: *Perspectives on Federalism*, Vol. 3, Issue 3 (2011) 57.

83 Zie: www.nato.int/cps/en/natolive/topics_60021.htm.

Hoewel het feitelijk na verloop van tijd om niets minder dan regime change ging, was hier sprake van een maximale doelstelling uitgevoerd met minimale middelen. Het geringe *commitment* was enerzijds een gevolg van de uiteenlopende politieke prioriteiten op veiligheidspolitiek vlak, de inspanningen die lidstaten elders (in Afghanistan) leveren, en anderzijds van het falen van de diverse beleidsinitiatieven die zowel de NAVO als de EU in het afgelopen decennium hebben gelanceerd om de capability gap te verhelpen. Het gaat dan onder meer om het *Defence Capabilities Initiative* (1999), het *Prague Capabilities Commitment* (2002) en het *Lisbon Commitment* (2010).⁸⁴

De voortdurend grote afhankelijkheid van essentiële Amerikaanse ondersteunende capaciteiten is een doorn in het oog van de VS. Gates zei in 2010 vermanend aan het adres van de NAVO-lidstaten: *'I've worried openly about NATO turning into a two-tiered alliance: Between members who specialize in "soft" humanitarian, development, peacekeeping, and talking tasks, and those conducting the "hard" combat missions. Between those willing and able to pay the price and bear the burdens of alliance commitments, and those who enjoy the benefits of NATO membership – be they security guarantees or headquarters billets – but don't want to share the risks and the*

costs. This is no longer a hypothetical worry. We are there today. And it is unacceptable'.⁸⁵ Unified Protector past wat de Amerikaanse houding betreft in het nieuwe beleid dat wordt ingegeven door een focus op Azië, de financiële crisis die ook voor het Pentagon in grote bezuinigingen heeft geresulteerd en een *generation shift* binnen het Amerikaanse politieke leiderschap dat minder dan voorheen de transatlantische band vanzelfsprekend van grote waarde vindt.⁸⁶ Een terughoudende VS die vaker dan vroeger *leads from behind* is nu het verwachte toekomstbeeld,⁸⁷ een beeld dat ook in de opstelling rond de crisis in Syrië zichtbaar is. Anderen spreken van een *'post-American alliance'*.⁸⁸

Tegelijkertijd lijkt de NAVO voor Europese landen een alliantie 'à la carte' te worden, waarmee de trend lijkt door te zetten van een *multi-tier* NAVO met daarin een diversiteit aan lidstaten met een corresponderende diversiteit aan visies op de strategische prioriteiten van de NAVO.⁸⁹ Door de interne verdeeldheid kan Unified Protector, in plaats van een teken aan de wand voor militaire dictators, geduid worden als een toonbeeld van een NAVO die als strategische actor ernstige beperkingen kent.⁹⁰ In dat licht, en in het licht van de voortdurende economische crisis, uitte Rasmussen dan ook zijn zorgen over de politieke betekenis van Unified Protector voor de NAVO: *'it has revealed that NATO allies do not lack military capabilities. Any shortfalls have been primarily due to political, rather than military, constraints[...]* *At the current pace of cuts, it is hard to see how Europe could maintain enough military capabilities to sustain similar operations in the future[...]* *Libya can act as a wake-up call, but this mission needs to be followed by deeds'*.⁹¹ Zijn zorg is terecht, zeker in de wetenschap dat ook de drie grootste Europese lidstaten – het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Duitsland – de defensieuitgaven drastisch reduceren,⁹² maar ook bij die waar-schuwing krijgt men een déjà vu gevoel. Net als Allied Force zal ook Unified Protector uiteindelijk weinig impact hebben op de NAVO.⁹³ Gezien de politieke doelstellingen was Unified Protector namelijk een succes. ■

84 Ibid.

85 Robert M. Gates, 'The Future of NATO', toespraak voor de NAVO in Brussel, 10 juni 2010. Zie: www.defense.gov.

86 Hallams en Schreer, 324. Zie voorts ook Daalder en Stavridis op.cit. De operatie heeft de VS naar schatting 896 miljoen dollar gekost. Zie 'Early Military Lessons', *IJSS Strategic Comments* 17 (september 2011).

87 Tijdens Unified Protector besloot de VS om geen A-10 en AC-130 *gunships* te sturen, middelen die juist tegen grondtroepen erg effectief kunnen zijn. Zie RUSI, *Accidental Heroes*, 9.

88 Hallams en Schreer, op cit.

89 'A Troubling Victory' in: *The Economist*, 3 september 2011. Zie voorts Timo Noetzel en Benjamin Schreer, 'Does a Multi-tier NATO matter? The Atlantic Alliance and the process of strategic change' in: *International Affairs* 85: 2 (maart 2009) 211-26.

90 Michael Clark, 'Curious Victory for NATO in Libya', *RUSI Analysis*, 23 augustus 2011. Zie: www.rusi.org/analysis/commentary/ref:C4E53CF030EB3B#.UJfc-284nLc.

91 Rasmussen op.cit.

92 De reducties zijn in het VK 14 procent, in Frankrijk 2 procent en in Duitsland 21 procent. Zie Stephen Fidler en Alistair MacDonald, 'Europeans Retreat on defense spending' in: *The Wall Street Journal*, 24 augustus 2011.

93 Zie voor die conclusie Jeffrey Michael, 'NATO After Libya. Alliance Adrift?' in: *RUSI Journal*, Vol. 156, No. 6 (december 2011) 56-61. Een soortgelijke analyse levert Mark Laity, 'The latest test for NATO' in: *RUSI Journal*, Vol. 157, No. 1, februari/maart 2012) 52-58.

Spiritualiteit in de krijgsmacht

De rol van de geestelijke verzorging bij Defensie

Tijdens uitzendingen en bij ingrijpende gebeurtenissen blijkt voor veel commandanten de waarde van goede geestelijke zorg. Geestelijke verzorging richt zich op mensen die hun eigen levensverhaal (her)schrijven naar aanleiding van hun ervaringen en tegen de achtergrond van andere, grotere verhalen. Zo zoeken ze zin en betekenis van hun leven. Geestelijke zorg bij Defensie richt zich op de spirituele dimensie van het leven en werken in de krijgsmacht. Dit artikel behandelt de rol van de geestelijke verzorging in de krijgsmacht met het oog op de individuele militair. Met behulp van het begrip 'totale institutie' komt ook de rol van de geestelijke verzorging in de organisatie aan de orde. Geestelijke zorg in de krijgsmacht is niet een bijkomend verschijnsel, maar komt tegemoet aan de spirituele vragen die het leven en werken in de krijgsmacht oproept.

Ds. C. Smit MA*

De Nederlandse krijgsmacht kent al bijna honderd jaar een in de krijgsmacht geïntegreerde geestelijke verzorging. Vanaf het begin werden hiermee twee zaken beoogd. Geestelijke verzorging is er enerzijds om het voor militairen¹ mogelijk te maken hun levensbeschouwelijke of religieuze plichten te vervullen en bijpassende zorg te ontvangen, bijvoorbeeld het ontvangen van de sacramenten. Anderzijds beoogt geestelijke zorg de militairen bij te staan in betekenisvolle ethische of levensvragen.²

Aandacht voor levensbeschouwelijke en ethische thema's

Hoewel er soms accentverschuivingen optreden is er de afgelopen eeuw aan deze opdracht voor de geestelijke verzorging niets wezenlijks veranderd. Nog steeds vindt geestelijke verzorging bij de krijgsmacht plaats op verzoek van de overheid, mede op basis van artikel 6 van de Grondwet inzake de vrijheid van godsdienst en/of levensovertuiging³ en omdat militairen door de overheid in een situatie

worden gebracht waarin de vertrouwde morele kaders van een vredessituatie hun vanzelfsprekendheid verliezen en waarin belangrijke levensvragen worden opgeroepen.

Met de term 'levensvragen' bedoel ik vragen die de mens in het hart van zijn bestaan raken en die ten diepste worden beantwoord in iemands

* De auteur is predikant-secretaris van de dienst Protestantse Geestelijke Verzorging in de krijgsmacht.

- 1 Hoewel 'de militair' hier wordt genoemd strekt de geestelijke zorg zich ook uit tot het thuisfront van de militair, de veteranen en — in tweede instantie — het burgerpersoneel van Defensie.
- 2 Zo merkt de minister van Oorlog, de heer Alting von Geusau, bij de begroting van 1919 in zijn Memorie van Toelichting ten aanzien van de geestelijke verzorgers op: 'Niet alleen zal het tot hunne taak behooren godsdienstoefeningen te houden in kazernes en kampementen, maar vooral ook zullen zij de vraagbaak in geestelijke aangelegenheden moeten zijn voor de vele jonge mannen, die in de jaren, waarin de militaire dienst moet worden vervuld, veelal raad en voorlichting behoeven'. L.A.M. Goossens, *Geestelijke Verzorging Koninklijke Landmacht. Ontstaan en eerste ontwikkeling*, Den Haag, Hoofdlegeraalmoezenier/Hoofdlegerpredikant, 1974, 58.
- 3 Hierbij zij opgemerkt dat de geestelijke verzorging in de krijgsmacht geen materieel-wettelijke basis heeft. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de geestelijke zorg in penitentiaire inrichtingen. Wel bestaan er verschillende regelingen op diverse niveaus, waaronder het meest recent de Ministeriële aanwijzing betreffende 'Functionele kaders Geestelijke Verzorging bij Defensie', Den Haag, ministerie van Defensie 2011.

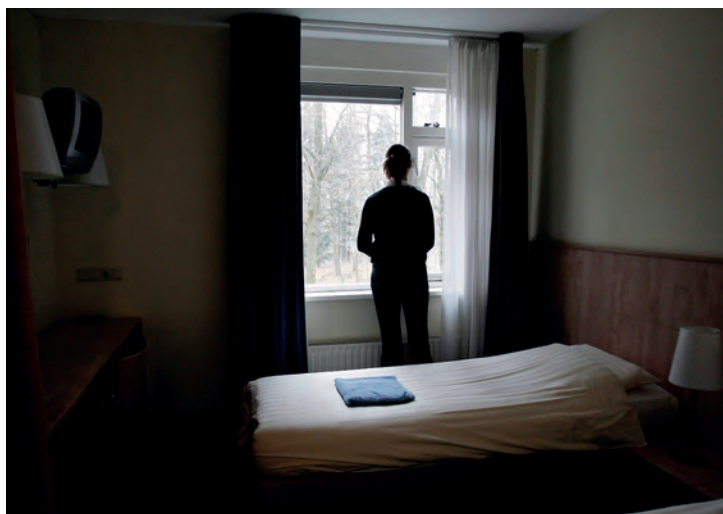

FOTO ANP

Huize Beekbergen in Huis ter Heide, het vormingscentrum van de diensten Geestelijk Verzorging bij de krijgsmacht. In het centrum worden militairen moreel voorbereid op een missie naar het buitenland

geloof, levensbeschouwing of levensvisie.⁴ Het gaat hierbij om de vraag naar het goede leven. De overheid kan hier zelf lang niet altijd de passende geestelijke zorg bieden vanwege haar levensbeschouwelijke en religieuze neutraliteit.⁵ De staat ontleent zijn fundamentele waarden immers niet aan zichzelf, zoals in totalitaire staten.

Interactie

Deze waarden worden geformuleerd in een complexe interactie tussen de dragers van levensbeschouwelijke en religieuze tradities en de overheid in het publieke domein. Kerken en andere religieuze en levens-

beschouwelijke instituties reiken ieder vanuit een eigen traditie levensbeschouwelijke en morele oriëntaties aan. Deze oriëntaties op basis van coherente mens- en maatschappijbeelden zijn ook belangrijk voor de individuele burger en militair die daarin in vrijheid hun keuze maken en van daaruit bijdragen aan de samenleving.

Het is de verantwoordelijkheid van de overheid om de voorwaarden te garanderen 'waaronder persoonlijke en maatschappelijke vorming ook vanuit coherente religieuze en levensbeschouwelijke waarden verzekerd is'.⁶ Daarom werken binnen de krijgsmacht op verzoek van de overheid geestelijk verzorgers vanuit verschillende religieuze en levensbeschouwelijke tradities om passende geestelijke zorg te kunnen bieden juist op het moment dat grote en ingrijpende ethische en levensvragen bij militairen worden opgeroepen.

Een zending vanuit een erkende levensbeschouwelijke of religieuze organisatie vormt de voorwaarde voor aanstelling van geestelijk verzorgers in de krijgsmacht.⁷ Anders gezegd: een geestelijk verzorger wordt aangesteld primair op basis van het levensbeschouwelijk of geestelijk ambt dat hij/zij bekleedt. Dat geestelijk ambt is een voorwaarde om als ambtenaar aan het werk te gaan. Voor het verstaan van de rol van de geestelijke verzorging is dit een soms lastig maar tevens onmisbaar gegeven.

Opzet van het artikel

Dit artikel belicht de rol en de betekenis van geestelijke verzorging bij Defensie. Eerst verken ik het eigene van de geestelijke zorg onder de noemer van de spirituele dimensie van het leven. Vervolgens komt de rol van de geestelijke verzorging aan de orde vanuit drie perspectieven: de persoon, de organisatie en de samenleving.

Ik zoek daarbij naar de eigen bijdragen van de geestelijke verzorging aan goede personeelszorg, aan de leefbaarheid van een organisatie en aan de oriëntatie op de fundamentele waarden binnen de krijgsmacht als deel van een vitale democratische samenleving.

4 In de literatuur wordt dit ook wel *ultieme zingeving* genoemd. Zie ook Taco Bos, 'Advisering in levensbeschouwing, zingeving en spiritualiteit', in: Jaap Doolaard (red), *Nieuw Handboek geestelijke verzorging*, Kampen, Uitgeverij Kok, 2006, 309.

5 Het beginsel van de neutraliteit van de staat ten aanzien van godsdienst en levensbeschouwing houdt vanouds in dat de overheid niet inhoudelijk partij mag kiezen voor de ene of andere godsdienst. Zie hiervoor Sophie van Bijsterveld, *Overheid godsdienst. Herijking van een onderlinge relatie*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2008, 3.

6 Sophie van Bijsterveld, 'Scheiding van kerk en staat: een klassieke norm in een moderne tijd', in: W.B.H.J v.d. Donk (red), e.a. *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006, 242.

7 In andere sectoren is de noodzaak van een ambtelijke zending voorwerp van discussie. Mijn eigen positie hierin is dat een ambtelijke zending voor geestelijk verzorgers (in de krijgsmacht) noodzakelijk en gewenst is. Met een ambtelijke zending is ten eerste geborgd dat geestelijke zorg geen leeg begrip blijft. Ten tweede is daarmee de vrijspraak die de geestelijke zorg biedt sterker verankerd. Ambt, professie en persoon van de geestelijk verzorger kunnen daarbij niet los van elkaar worden gezien.

Eigenheid van de geestelijke zorg

Zin en samenhang

Zeker in tijden van bezuinigingen en schaarste aan middelen is spreken over het domein van de ene of de andere discipline een hachelijke zaak. Maar al te vaak onttaardt de beschrijving van een domein in een afbakening van een terrein waarop de betreffende discipline het alleenrecht heeft. Dit gaat vervolgens meestal gepaard met een neiging het exclusieve eigen domein te maximaliseren om daarmee de meeste middelen te bemachtigen.

Voor de geestelijke verzorging is dit weinig vruchtbaar. Geestelijke verzorging is niet gericht op een bepaald deel van het leven, dat van de rest afgebakend zou zijn, maar eerder op de zin en samenhang ervan. Daarin ligt de eigen inbreng van de geestelijke verzorging in de zorg voor militairen.

Levensvragen

Op vele manieren wordt dit eigene van de geestelijke zorg omschreven. Daarbij spelen begrippen als zingeving, spiritualiteit en transcendentie doorgaans een belangrijke rol. Deze verschillende maar wel met elkaar samenhangende begrippen duiden alle op een werkelijkheid die zich niet in één definitie laat vangen. Het gaat in de geestelijke zorg om het leven zelf. De volgende vragen zijn hierbij aan de orde.

Hoe zie en (be)leef ik mijn of het leven? Wat is het goede leven? Wat is mijn relatie met de ander? Hoe is mijn verhouding tot de mij omringende wereld? Waar ligt mijn oorsprong en waar mijn bestemming? Welke koers vaar ik en wat zijn de klippen die ik wil omzeilen? Waar zijn bronnen van kracht en hoop? Waar is troost en houvast? Wat is de betekenis en de zin van mijn leven?

Op al dit soort levensvragen is geestelijke zorg gericht. Deze vragen doen zich voor in het leven van alledag en op alle terreinen van dat leven. Daarom spreek ik liever niet van een domein in de zin van een afgebakend terrein van het leven, maar liever over het eigene

van de geestelijke zorg dat ik aanduid als aandacht voor de spirituele dimensie door heel het leven heen. Ik kies daarmee voor het begrip spiritualiteit als aanduiding van het eigene van geestelijke zorg.

Spiritualiteit

Het begrip 'spiritualiteit' is afgeleid van het Latijnse *spiritus*. Het woord 'geest' zoals dat voorkomt in 'geestelijke verzorging' is daarvan de vertaling. Het begrip 'spiritualiteit' vormt daarom het vertrekpunt. Spiritualiteit is eigen aan en gegeven met het mens-zijn; een mens is een geestelijk wezen. Deze uitspraak is niet zozeer religieus alswel antropologisch.

In aansluiting op internationaal onderzoek, versta ik onder spiritualiteit: het oermenselijke proces van kijken naar, ervaren en waarderen van, en vormgeven aan het leven, waarbij een mens zichzelf en zijn ervaringen tracht te plaatsen in relatie tot wat hemzelf overstijgt (God, het leven zelf, de mensen met wie en de wereld waarin hij leeft) en zodoende de zin ervan ontdekt.⁸

Net als van zingeving kan van spiritualiteit worden gezegd dat het als algemene noemer een leeg begrip is. Het is er pas wanneer mensen het (be)leven, er vorm en inhoud aan geven. En dat gaat niet buiten hun geloof of levensovertuiging om. Vanuit een cultureel bepaalde traditie van geloof of levensovertuiging wordt spiritualiteit gevuld en gekleurd.⁹ Spiritualiteit wordt ook wel omschreven als de zoektocht naar het 'heilige'¹⁰. Het heilige is daarin een aanduiding van wat het hart vormt van vrijwel alle levensbeschouwelijke en religieuze tradities.¹¹

Hoewel in Nederland de betrokkenheid bij kerken en andere religieuze en levensbeschou-

8 Vergelijk John Swinton, *Spirituality and mental health care: rediscovering a forgotten dimension*, London, Jessica Kingsley Publishers, 2001, 23: 'This broader understanding views spirituality as a common human experience that forms an integral part of every person's striving to make sense of the world and their life within it.'

9 Zie ook: G. Heitink, *Pastorale zorg. Theorie, differentiatie, praktijk*, Kampen, Kok, 1998, 214.

10 K.I. Pargament, *Spiritually integrated psychotherapy. Understanding and addressing the sacred*, New York/London, The Guilford Press, 2007, 32.

11 Zie ook: Rudolf Otto, *Das Heilige*, Breslau, Trewendt & Garnier, 1917.

FOTO AVDD

Voetpatrouille in Tarin Kowt. Militairen kunnen ingrijpende ervaringen opdoen tijdens een uitzending en baat hebben bij professionele geestelijke zorg, in aanvulling op hun eigen sociale netwerk

welijke instituties afneemt, lijkt dit niet te betekenen dat Nederlanders minder religieus of spiritueel worden.¹²

Levensverhaal en nabijheid

Vanuit verschillende tradities geven geestelijk verzorgers ambtelijke en professionele aandacht en zorg aan de spirituele dimensie van het leven, zoals die in de ervaringen van militairen

en hun levensverhaal¹³ oplicht. Het levensverhaal is het verhaal dat een mens van zijn leven schrijft en waarin hij voortdurend bezig is ervaringen, feiten, waarden, emoties, kennis, situaties, gebeurtenissen en dergelijke te plaatsen in het beeld dat hij heeft van zichzelf en van de wereld om hem heen. Zo schrijft ieder mens zijn eigen levensverhaal.

In dat proces begeleiden geestelijk verzorgers de militair. Geestelijk verzorgers doen dat niet op basis van een overeenkomst of contract maar op basis van contact, relatie en vertrouwen. Geestelijk verzorgers zijn er, delen in het leven van de militair en zien en verstaan mede diens levensverhaal in relatie tot andere levensverhalen en tot de verhalen van de grote levensbeschouwelijke en religieuze tradities.

Dit wordt ook wel 'nuldelijns werken' genoemd. Nabijheid of aandachtige en betrokken aanwezigheid staat daarin centraal.¹⁴ Dit vindt

12 Joep de Hart, *Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit*, Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker 2011, 28.

13 Dit is een zogeheten narratieve benadering: 'Leven is interpreteren, zin toekennen aan situaties en gebeurtenissen. Het wezen van het leven is het schrijven van het Levensverhaal. (...) De mens is een "in kaart brengend" wezen, steeds bezig ervaringen, feiten, waarden, emoties, kennis, situaties, gebeurtenissen en dergelijke te plaatsen in het beeld dat hij/zij heeft van zichzelf en van de wereld om hem heen. Zo schrijft hij/zij zijn/haar verhaal'. R.R. Ganzevoort, *Levensverhalen. Een verkenning in hermeneutisch crisispastoraat*, Den Haag, J.N. Voorhoeve, 1989, 88.

14 Andries Baart, *Een theorie van de presentie*, Den Haag, Lemma, 2001. Zie ook: G.L. Born, 'Geestelijke verzorging: dichtbij, adequaat en doelmatig', in: *Militaire Spectator* 167 (1998) (12) 618: 'Geestelijke verzorging is er gewoon, dichtbij – niet in de tweede of derde lijn, maar geestelijke verzorging is om zo te zeggen: nuldelijns'.

plaats in persoonlijke ontmoetingen, in de begeleiding van groepen, in professionele advisering en in rituelen en vieringen.

Samenwerking

Aandacht en zorg voor de spirituele dimensie van het leven is niet exclusief voorbehouden aan geestelijk verzorgers. In normale situaties voorzien militairen zelf of met hulp van hun sociale netwerk in deze geestelijke zorg. In extreme situaties of tijdens crises wordt dat echter moeilijk en ontstaat er behoefte aan professionele geestelijke zorg.¹⁵ Een geestelijk verzorger neemt daarin de zelfzorg van militairen en de onderlinge zorg in het sociale netwerk niet over, maar ondersteunt en versterkt deze door middel van de eigen expertise.

Ook in andere vormen van zorg voor de militair speelt de spirituele dimensie een rol. Daarom stelt de geestelijk verzorger zich niet op tegenover of als een soort concurrent van de commandant, de arts, de maatschappelijk werker of de psycholoog, maar als een collega die verbinding zoekt. Juist in haar aandacht voor zin en samenhang veronderstelt geeste-

lijke verzorging multidisciplinaire samenwerking in de zorg voor de militair.

Geen concurrent

Bij geestelijke verzorging gaat het dus om zorg en aandacht voor de spirituele dimensie van het leven als geheel zoals mensen het beleven, zoals dat zich steeds weer onttrekt aan de beperkingen van een definitie en zoals dat steeds weer verrast en verbijstert. Het gaat om aandacht voor de spirituele dimensie van het concreet door mensen geleefde leven en het levensverhaal dat ze schrijven. Dat begint waar de geestelijk verzorger als deelgenoot en lotgenoot dichtbij de militair is.

Geestelijke verzorging is geen concurrent van andere zorg- en hulpverleningsdisciplines, maar biedt een eigen bijdrage aan het welbevinden van militairen.¹⁶ Daarin zoekt en veronderstelt ze interdisciplinaire samenwerking.

Drie niveaus van geestelijke verzorging

Geestelijke verzorging richt zich op de spirituele dimensie van het leven en heeft aandacht voor mensen die hun eigen levensverhaal (her)schrijven naar aanleiding van hun ervaringen tegen de achtergrond van en in samenhang met andere, grotere verhalen. In dit deel gaan we op zoek naar de waarde en betekenis van geestelijke verzorging bij Defensie. We doen dat vanuit drie perspectieven, namelijk het microniveau van de individuele militair, het mesoniveau van de organisatie van de krijgsmacht en het macroniveau van de krijgsmacht als deel van de samenleving.

I De militair

Door het bieden van geestelijke zorg dragen de diensten Geestelijke Verzorging bij 'aan het (geestelijk) welbevinden van militairen, overig

FOTO: T. BLUNDERMAN, COLLECTIE NIMH

UNIFIL-veteranen tijdens nationale dodenherdenking (2004). Ook bij rituelen en vieringen zijn geestelijk verzorgers aanwezig

15 Zie ook: Meerten B. ter Borg, *Waarom geestelijke verzorging? Zingeving en geestelijke verzorging in de moderne maatschappij*, Nijmegen, Katholiek Studiecentrum voor Geestelijke Volksgezondheid, 2000, 60 e.v.

16 Zie ook: R.R. Ganzevoort, 'Trauma en geestelijke verzorging. Eigen deskundigheid op het existentiële en spirituele domein', in: *Cogiscope* 11(3) 2-5.

FOTO AVDD

Veteranen van de vier operationele commando's ontvangen het Veteraneninsigne (2005). Geestelijke verzorging heeft aandacht voor de spirituele dimensie en draagt zo bij aan een menswaardig leefklimaat binnen de krijgsmacht

defensiepersoneel, veteranen en het thuisfront'.¹⁷ In deze missie van de diensten Geestelijke Verzorging horen we de echo van opvattingen binnen de *World Health Organization* waarin de spirituele dimensie één van de pijlers van gezondheid en welbevinden is.¹⁸ Deze opvattingen worden gestaafd door diverse wetenschappelijke onderzoeken.¹⁹ Zorg en aandacht voor de spirituele dimensie van het leven blijkt een van de belangrijke factoren te zijn die bijdragen aan een gezond (geestelijk) leven en aan het welbevinden, de veerkracht en de weerbaarheid van mensen.

De militaire mens is hiervan niet uitgezonderd. Zo wordt spiritualiteit in het Amerikaanse leger beschouwd als een van de pijlers van welbevinden. Militairen worden door hun werk in de krijgsmacht in een positie gebracht waarin ze ingrijpende ervaringen opdoen. Ze opereren op het grensvlak van dood en leven, van goed en kwaad, van zinvol en zinloos, van schuld en onschuld, van verantwoordelijkheid en onverschilligheid, van recht en onrecht. Hoe vindt de militair in dit alles de betekenis, zin en samenhang van zijn (of het) leven?

Juist deze spirituele vragen vormen de focus van de geestelijke zorg. Daarin is ze complementair aan bijvoorbeeld de medische, psychologische en sociaal-maatschappelijke zorg. Goede zorg komt ten goede aan de hele mens. Geestelijke zorg kan daarin – net als andere vormen van hulpverlening en zorg – niet worden gemist. Dit blijkt onder meer uit studies naar de effec-

17 Mission Statement van de diensten Geestelijke Verzorging, in: www.defensie.nl.

18 Zie bijvoorbeeld de definitie van palliatieve zorg, geciteerd via www.who.int: 'Palliative care is an approach that improves the quality of life of patients and their families facing the problem associated with life-threatening illness, through the prevention and relief of suffering by means of early identification and impeccable assessment and treatment of pain and other problems, physical, psychosocial and spiritual'.

19 Zie voor een overzicht: Harald G. Koenig, *Medicine, religion and health. Where science and spirituality meet*, West Conshohocken, Templeton Foundation Press, 2008.

ten van inzet in het kader van vredes- en gevechtsoperaties op militairen en veteranen.²⁰

Met name bij het verschijnsel 'schuld' en de beleving daarvan zijn belangrijke ethische, existentiële, levensbeschouwelijke en religieuze vragen aan de orde, die in zorg en aandacht voor de spirituele dimensie van het leven op een eigen wijze worden geadresseerd. Het gaat daarbij om een deskundige en respectvolle begeleiding in het proces van zingeving.

Met het faciliteren van geestelijke zorg komt de krijgsmacht tegemoet aan haar morele plicht tot het bieden van goede personeelszorg. Deze plicht is een dure plicht, omdat de krijgsmacht haar personeel uitzendt naar crisisgebieden en daarmee brengt in situaties die schadelijk kunnen zijn voor het eigen personeel in fysiek, mentaal, sociaal of geestelijk opzicht.

Door aandachtig en betrokken deel uit te maken van de leefwereld van de militair, met de militair in gesprek te zijn en in de organisatorische context ingebed te zijn is het voor een geestelijk verzorger mogelijk een belangrijke bijdrage te leveren aan het persoonlijk welbevinden, de veerkracht en de weerbaarheid van militairen.

Kortom: de spirituele dimensie is mede bepalend voor de gezondheid en het welbevinden van een militair. In goede zorg voor militairen kan passende geestelijke zorg dan ook niet worden gemist.

II De krijgsmacht

De krijgsmacht is een bijzondere organisatie met een bijzonder effect op de mensen die er deel van uitmaken. Enkele van die effecten proberen we op het spoor te komen met behulp van het aan Goffman ontleende begrip *total institution*. Vervolgens staan we stil bij de aard van de krijgsmacht als geweldsorganisatie en enkele effecten daarvan.

Totale institutie

Ik stel eerst het militaire samenleven door de bril van de Canadese socioloog Erving Goffman aan de orde. Goffman spreekt van 'totale in-

stituties'.²¹ Het gaat hierbij onder meer om instellingen met respectabele taken en doelstellingen als zorgverlening, bescherming van de samenleving, veiligheid, onderwijs, bezinning, enzovoort. Daaronder vallen bijvoorbeeld ziekenhuizen, kostscholen, schepen en ook kazernes.

Kenmerkend voor deze totale instituties is een zekere mate van isolement van de rest van de samenleving. Hekken, veiligheidszones, muren, gesloten deuren en vormen van toezicht en bewaking benadrukken dit isolement. Een totale institutie is een wereld op zich. 'Stap in de wereld die Marine heet' was een wervings-slogan van de Koninklijke Marine. Kennelijk is die wereld een andere, een bijzondere wereld.

Kenmerkend voor deze totale instituties is een zekere mate van isolement van de rest van de samenleving

Binnen die in zekere zin geïsoleerde wereld is het vervagen van de grenzen tussen werk, spel en rust een ander kenmerk. In de moderne samenleving vinden deze activiteiten plaats binnen verschillende, van elkaar onderscheiden sferen. Een totale institutie kent slechts één, vrijwel ongedeelde levenssfeer. In de krijgsmacht wordt dit bijvoorbeeld duidelijk tijdens uitzendingen. Op dezelfde *compound* moet worden gewerkt, gerust en gesport door de-

20 Nancy Sherman, *The untold war. Inside the hearts, minds, and souls of our soldiers*, New York/London, W.W.Norton & Company, 2010, en: Natasja Rietveld, *De gewetensvolle veteraan. Schuld en schaamtebeleving bij veteranen van vredesmissies*, Oosterwijk, Boxpress, 2009.

21 Erving Goffman, *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*, New York, Anchor Books, 1961. Het begrip *total institution* gebruikt Goffman niet als morele categorie of als karakterisering van de hele krijgsmacht. Wel noemt hij expliciet kazernes en schepen. Goffman deed zijn onderzoek in Noord-Amerika, meer dan vijftig jaar geleden. De wereld en ook de militaire gemeenschap zijn veranderd. Dit doet echter niets af aan de effecten op de bewoners van de door hem beschreven totale instituties. In de huidige krijgsmacht neemt de militaire organisatie soms vormen aan waarin een aantal van de door Goffman genoemde kenmerken te herkennen zijn, zoals tijdens opleidingen, oefeningen en vooral tijdens vaarperiodes en uitzendingen. We raken daarmee aan de kerntaken van de krijgsmacht. Het concept 'totale institutie' helpt om zicht te krijgen op enkele effecten van het werken in de krijgsmacht op militairen.

zelfde mensen. Als een kaderlid aanschuift aan de bar en aan een militair de simpele vraag stelt 'Hoe gaat het met je?', dan is dat een vraag waaruit vriendschappelijke belangstelling spreekt. Maar het kan evengoed een functionele vraag zijn die beoogt een inschatting van de inzetbaarheid van de militair te maken, ondanks het feit dat beiden zich ontspannen in de bar. En waarschijnlijk is het beide tegelijk.

Het leven binnen deze ene levenssfeer kenmerkt zich verder door een zeer hoge graad van organisatie volgens een strak, rationeel plan. Daaronder vallen allerlei veiligheidsprocedures, codes van gehoorzaamheid tot en met tenuovoorschriften. Alles is geregeld volgens vaste patronen. Daarbij is sprake van duidelijke verschillen in bevoegdheden en verantwoordelijkheden. Het overschrijden daarvan is niet toegestaan.

Menselijke vrijheid en autonomie onder druk

Welke effecten hebben dergelijke instituties met de mensen die erin leven of werken? Goffman heeft geconstateerd dat verblijf in deze totale instituties onder meer leidt tot druk²² op de menselijke vrijheid en autonomie, en daarmee op de menselijke waardigheid.²³ Menselijke vrijheid en autonomie vormen fundamentele pijlers van de moderne, westerse samenleving. De neerslag daarvan zien we bijvoorbeeld in de universele verklaring van de rechten van de mens. Als in delen van die samenleving deze pijlers onder druk staan, worden aangetast of bedreigd, zal deze samenleving zich daartegen dienen te wapenen.

Juist wanneer de krijgsmacht de gestalte aanneemt van een totale institutie kan geestelijke verzorging een belangrijke bijdrage leveren aan een goede personeelszorg. Want met de

thema's vrijheid, autonomie en menselijke waardigheid bevinden we ons ook op levensbeschouwelijk en moreel terrein, en daarmee in de sfeer van de spirituele dimensie. Geestelijk verzorgers beschikken over de competenties om hierin te begeleiden, te signaleren en te adviseren.

Geestelijk verzorgers maken deel uit van de militaire gemeenschap. Ze staan dicht bij de ervaringswereld van de militair en kennen de druk van binnenuit omdat ze ook zelf deel uitmaken van de militaire organisatie en het militaire samenleven. Maar hoewel in de organisatie geïntegreerde geestelijk verzorgers aan dezelfde druk blootstaan als hun gesprekspartners, ontlenen ze hun eigen fundamentele oriëntatie niet aan die organisatie of de actuele omstandigheden, maar aan een breder levensbeschouwelijk of religieus kader. Ze zijn daarin getraind en daarvoor toegerust, zowel vanuit hun ambt en zending als vanuit hun wetenschappelijke opleiding.

Geestelijke verzorging kan daarom een geheel eigen bijdrage bieden aan het behoud van de ruimte voor de menselijke vrijheid en autonomie en daarmee aan de menselijke waardigheid binnen de krijgsmacht. Het gaat dan onder meer om het leefklimaat binnen de organisatie, de wijze van communiceren, en een respectvolle omgang met elkaar. Deze bijdrage komt niet alleen tot uiting in directe aandacht en zorg voor de mensen, maar evenzeer in signalering en advisering van leidinggevenden en beleidsmakers binnen de krijgsmacht.²⁴

Geweldsorganisatie

Een tweede bijzonderheid deelt de krijgsmacht met politie, namelijk het gelegitimeerd gebruik van gewapend geweld. De filosoof Hans Achterhuis schreef een lijvig boek over geweld. Geweld komt op allerlei manieren voor als een onontkoombaar aspect van de menselijke samenleving, betoogt hij. Hij omschrijft geweld als het min of meer met opzet toebrengen of dreigen toe te brengen van *schade* aan mensen of voorwerpen (*cursief CS*).²⁵ Een totaal geweldloze samenleving is volgens Achterhuis een utopie. Geweld zal dan ook ge-

22 Heel pregnant formuleert Goffman dit als *mortification of the self*. 'The processes by which a person's self is mortified are fairly standard in total institutions'. Erving Goffman, a.w. 14 (*cursief CS*).

23 Met het begrip 'menselijke waardigheid' doel ik op de intrinsieke waarde van de mens als vrij, zelfstandig en waardevol wezen.

24 Vergelijk hiervoor ook de Beroepsstandaard van de VGVZ, de beroepsvereniging van geestelijke verzorgers in zorginstellingen, waarin advisering expliciet is opgenomen.

25 Hans Achterhuis, *Met alle geweld. Een filosofische zoektocht*, Rotterdam, Lemniscaat 2008, 78.

accepteerd, en vervolgens beperkt en ingedamd moeten worden. Dat geldt ook voor het legitieme geweld van politie en de krijgsmacht; de organisaties waarmee de overheid haar geweldsmonopolie uitoefent. Zo nodig zet de overheid de krijgsmacht in voor dreiging met of uitoefening van geweld als uiterste middel ter bescherming van haar burgers, haar belangen en van de (internationale) rechtsorde.²⁶

Het paradoxale hieraan is dat vormen van geweld vaak kenmerkend zijn voor bedreigende, onveilige situaties en van allerlei vormen van onrecht. Geweld wordt dan door de overheid ingezet om ander geweld tegen te gaan.

Geweld heeft grote gevolgen voor hen die het ondergaan, maar eveneens voor hen die het uitoefenen of er getuige van zijn. Geweld is – om zo te zeggen – besmettelijk en het tast de mensen aan die ermee te maken krijgen.²⁷ Uitoefening van geweld roept dan ook indringende ethische en levensvragen op, niet alleen op individueel niveau, maar evenzeer op het niveau van de organisatie. Het is van belang dat deze vragen ook in hun spirituele dimensie worden onderkend. Aandacht voor deze spirituele dimensie kan in concrete situaties bijdragen aan moreel verantwoord(elijk) handelen.

Voor de geestelijke verzorging zijn daarbij verschillende perspectieven van belang: het perspectief van het slachtoffer dat het geweld ondergaat, dat van de rechtvaardiging van geweld waarmee de overheid of de krijgsmacht besluit tot gebruik van geweld, en dat van diegene die dit geweld daadwerkelijk moet uitoefenen. Bij dat laatste krijgen vooral de persoonlijke, ethische en existentiële gevolgen voor de betrokken militairen aandacht.

Kortom, het eigene van geestelijke verzorging in de krijgsmacht komt op het niveau van de organisatie tot uiting in haar bijdrage aan een leefklimaat in krijgsmacht waarin recht gedaan wordt aan de mens als vrij en zelfstandig wezen en aan een klimaat waarin de effecten van geweld op militairen onder verschillende perspectieven aan de orde komen. Dit kan bijdragen

FOTO ANP

Volgens filosoof Hans Achterhuis is een totaal geweldloze samenleving een utopie. Paradoxaal is dat geweld door de overheid wordt ingezet om ander geweld tegen te gaan...

aan de kwaliteit van moreel verantwoorde besluitvormings- en verantwoordingsprocessen.

III De samenleving

Het derde perspectief van geestelijke zorg is de democratische samenleving. De krijgsmacht maakt deel uit van deze samenleving en is er dienstbaar aan, zowel nationaal als internationaal. Het is daarom van belang dat de krijgsmacht en samenleving niet van elkaar vervreemden. Geestelijk verzorgers zijn vanuit levensbeschouwelijke of religieuze instituties gezonden om binnen de krijgsmacht werkzaam te zijn. Juist vanwege die dubbele binding kunnen zij een belangrijke bijdrage leveren aan het contact tussen krijgsmacht en de samenleving.

Met enige regelmaat worden geestelijk verzorgers door allerlei maatschappelijke organisaties uitgenodigd om van de krijgsmacht en hun werk daarin te komen vertellen. Daarnaast brengen zij allerlei maatschappelijke vragen mee terug die onder meer in lessen en vormingswerk binnen de krijgsmacht worden gethematiseerd.

Zo wordt bijvoorbeeld de vraag naar het wezen en de uitwerking van geweld meermalen gesteld.

26 Zie ook: artikel 97 van de Grondwet.

27 Hans Achterhuis, *Met alle geweld. Een filosofische zoektocht*, Rotterdam, Lemniscaat 2008, 714.

Binnen de krijgsmacht vormen niet zozeer het geweld zelf als wel de legitimiteit en proportionaliteit ervan onderwerp van gesprek; geweld als middel wordt haast als vanzelfsprekend geaccepteerd.

Religie in het publieke domein

Over de rol en functie van religie in het publieke domein wordt de laatste jaren opnieuw hartstochtelijk gedebatteerd.²⁸ Het is een gegeven dat religie en levensbeschouwing deel uitmaken van het leven van burgers. Door middel van publiek debat geven burgers vorm aan de moderne, democratische samenleving. Daarmee brengen ze de aan hun religie of levensbeschouwing ontleende aspiraties, visies, idealen, en aspiraties omtrent die samenleving in.

Op deze wijze is religie een voortdurend aanwezige factor in het publieke domein.²⁹

De vooronderstelling hierbij is dat burgers elkaar dienen te bejegenen als redelijke personen die in staat zijn zichzelf voor hun visies en daden te verantwoorden en de verantwoordingen van anderen te beoordelen.³⁰

Het is voor een vitale democratie onontbeerlijk dat er een voortdurend en open debat is over de wijze waarop die samenleving is en wordt ingericht. Daarbij is behoefte aan burgers met idealen, aan 'dragers van morele tradities en intuïties die in de publieke arena het woord nemen en hun waar(den) aan de man bren-

gen'.³¹ In het maatschappelijke debat worden de fundamentele waarden van de democratische samenleving en de waarden van de verschillende religieuze en levensbeschouwelijke tradities voortdurend op elkaar betrokken, waarbij ze worden aangescherpt aan elkaar, gecorrigeerd en versterkt.

Dit voortdurende proces van herijking van de fundamentele waarden van de democratische samenleving is voor haar vitaliteit onontbeerlijk. Religieuze en levensbeschouwelijke bijdragen aan dit debat zijn daarmee dan ook van fundamentele betekenis.³² Geestelijke verzorging geeft aandacht aan en schept ruimte voor deze spirituele dimensie van de samenleving. Binnen de krijgsmacht werken geestelijk verzorgers uit verschillende tradities. In vieringen en rituelen representeren zij die verschillende levensbeschouwelijke en religieuze tradities en brengen ze de daaraan verbonden waarden in. Daarmee leveren ze een geheel eigen bijdrage aan het voortdurende proces van herijking van de fundamentele waarden van de krijgsmacht als deel van een democratische samenleving. Het belang daarvan kan vanuit maatschappelijk perspectief nauwelijks worden overschat.

Slotbeschouwing

Geestelijke verzorging bij Defensie gaat om aandacht voor de spirituele dimensie van het leven en werken in de krijgsmacht ten behoeve van de individuele militair, de militaire organisatie en de samenleving. In de eerste plaats speelt geestelijke zorg een waardevolle rol met het oog op de militaire mens. Die wordt op last van de overheid, en daarmee namens de gehele samenleving, gebracht in situaties die hem stellen voor allerlei mogelijke risico's en voor ingrijpende ethische en existentiële vragen. Het is de verantwoordelijkheid van de overheid om in goede zorg voor militairen te voorzien. Geestelijke zorg maakt daarvan onlosmakelijk deel uit en draagt door haar aandacht voor de spirituele dimensie bij aan de heiligheid, het welbevinden en de veerkracht van de militair.

In de tweede plaats levert geestelijke zorg een eigen bijdrage in die situaties waar de krijgs-

28 Zie het WRR-rapport, W.B.H.J. v.d. Donk (red.), e.a. *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006 en Sophie van Bijsterveld, *Overheid en godsdienst. Herijking van een onderlinge relatie*, Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2008.

29 Ik sluit hiermee aan bij de theoloog Erik Borgman, 'De onlosmakelijke verbondenheid van religie en publiek domein; pleidooi voor een 'omgekeerde doorbraak', in: W.B.H.J. v.d. Donk (red.) *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006, 315-336.

30 Zie noot 29, 323.

31 A.A. Boeschoten en A.H.M. van Iersel, 'De noodzaak van godsdienstig pluralisme in een democratische rechtstaat' in A.H.M. van Iersel en J.D.W. Eerbeek (red.), *Handboek Justitiepastoraat. Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat*, Budel, uitgeverij Damon 2009, 486.

32 Ik volg hierin Boeschoten en Van Iersel die zich onder meer baseren op de opvattingen van de Amerikaanse filosoof John Rawls (1921-2002). Zij staan daarin dicht bij Borgman, die zich vooral baseert op de gedachten van de Duitse filosoof Jürgen Habermas (1929).

Uitvaart van een Nederlandse SFOR-militair, Bosnië-Herzegovina. Mede vanwege de risico's die militairen kunnen lopen is goede geestelijke verzorging in de krijgsmacht een noodzaak

macht kenmerken vertoont van een totale organisatie. Vanwege haar aandacht voor de spirituele dimensie draagt ze bij aan een menswaardig leefklimaat binnen de krijgsmacht. De krijgsmacht is een organisatie waarbij het uitoefenen van geweld een belangrijke plaats inneemt. Aandacht voor de verschillende spirituele vragen die dat oproept komt ten goede aan een klimaat van zorgvuldige morele besluitvorming en verantwoording binnen de krijgsmacht.

In de derde plaats draagt geestelijke verzorging met haar aandacht voor de spirituele dimensie bij aan de band tussen krijgsmacht en samenleving. Idealen en waarden, ontleend aan verschillende levensbeschouwelijke en religieuze

tradities worden door een pluriforme geestelijk zorg in de krijgsmacht ingebracht. Dat stimuleert het herijkingsproces, noodzakelijk in een moderne en vitale democratie, binnen de krijgsmacht.

Nu er op Defensie wordt bezuinigd en de krijgsmacht moet inkrimpen, zullen ook de diensten Geestelijke Verzorging daarin hun aandeel moeten leveren. Het is daarbij van belang dat geestelijke zorg in de krijgsmacht gewaarborgd blijft. Want een goede geestelijke verzorging in de krijgsmacht is geen luxe, maar een noodzaak. ■

Geweld en geweten

Koloniale oorlogvoering en militaire ethiek in Nederlands-Indië, 1816-1941

Dit artikel behandelt meer dan een eeuw koloniaal militair denken en doen in de Indonesische archipel. Hoe lieten de militaire machthebbers hun gezag gelden? Welke strategieën voor de koloniale oorlogvoering ontwikkelden ze daarbij? Welke veranderingen zijn er in de loop van de tijd zichtbaar en hoe laten die zich verklaren? Werd het geweld tegenover de inheemse bevolking begrensd? Kun je stellen dat er in deze periode een speciale koloniale militaire ethiek werd ontwikkeld? Naast deze vragen komt tevens de rol van het oorlogsrecht aan bod en de discrepantie tussen de militaire theorie en de praktijk in de kolonie.

Prof. dr. P.M.H. Groen*

In 1927 verscheen in Batavia een afschrikwekkende foto in het blad *D'Oriënt*. Militairen van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) droegen het levenloze lichaam van Si Patai, een van de leiders van de communistische opstand op West-Sumatra, als een neergeschoten tijger opgehangen aan een stok door een kampong. Zo moest de toegestroomde bevolking worden ingeprent waartoe verzet leidde.¹

Dergelijk gruwelijk machtsvertoon was maar gedeeltelijk in lijn met de eerste officiële doctrine van het Nederlandse koloniale leger, die een jaar later in druk zou verschijnen. Deze schreef voor dat bij een gewapende op-

stand de leiders van het verzet moesten worden opgepakt, maar verordonneerde ook dat tegen verzet 'krachtig, doch humaan' moest worden opgetreden.²

Het was niet de eerste keer dat er een tegenstelling bestond tussen het militaire denken en doen in de kolonie. Al tijdens de oorlog om Java, in 1826, waren de eerste geluiden te horen geweest dat de bevolking met clementie moest worden behandeld. In de praktijk had het optreden van het KNIL tijdens de verovering van de Indonesische archipel zich echter vooral gekenmerkt door grof geweld tegen de inheemse strijders en bevolking.

'A regime of fear'

Over die gewelddadige Nederlandse gezagsvestiging en, breder, het gewelddadige karakter van de koloniale staat Nederlands-Indië is in de Nederlandse historische wereld de laatste jaren een zekere consensus ontstaan. Het was Henk Schulte Nordholt, specialist in de moderne geschiedenis van Indonesië, die in 2000 als eerste Nederlands-Indië typeerde als 'a state

* De auteur is senior wetenschappelijk medewerker bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie. Dit artikel is een bewerking van 'Colonial warfare and military ethics in the Netherlands East Indies, 1816-1941', *Journal of Genocide Research* 14: 3-4 (2012) 277-296, waarin uitvoeriger wordt ingegaan op de relatie tussen koloniale oorlogvoering en militaire ethiek in Nederlands-Indië in dit tijdvak. Met dank aan collega Thijs Brocades Zaalberg voor zijn kritische opmerkingen.

1 Frans Naeff, *Het aanzien: Nederlands-Indië: Herinneringen aan een koloniaal verleden* (Amsterdam 1978) 139, 216.

2 *Voorschrift voor de uitoefening van de politiek-politioneele taak van het leger* (V.P.T.L.) (Weltevreden 1928), artikel 19.1, 19.2.

of violence'. Met ongekend geweld, dat naar schatting 125.000 Indonesiërs het leven kostte, breidde het koloniale leger in de jaren 1870-1910, de periode van het modern imperialisme, de macht van Nederland in de archipel uit. 'Colonial expansion created a state of violence', zo stelt hij, '[...] colonial violence established a regime of fear'.³ Zijn stelling is sindsdien niet weerlegd, integendeel.⁴

Opzet artikel

Als we met Schulte Nordholt ervan uitgaan dat militair geweld – of de dreiging daarmee – de ruggengraat van de koloniale staat vormde, verdient het militaire aandeel in de 'technology of colonial dominance',⁵ om zijn woorden te gebruiken, zeker onze aandacht. In dit artikel wil ik daarom de volgende drie met elkaar samenhangende vragen aan de orde stellen.

Allereerst zal ik, voortbordurend op eerdere studies,⁶ het koloniale militaire denken van 1816 tot 1942, bespreken. Daarbij komen de strategieën voor de koloniale oorlogvoering aan de orde, welke veranderingen er zichtbaar zijn en hoe die zich laten verklaren. Daarnaast wil ik nagaan in hoeverre het geweld tegenover de inheemse tegenstander en bevolking aan banden werd gelegd. Werd er in deze periode een speciale koloniale militaire ethiek ontwikkeld?

Tevens wil ik de onvermijdelijke discrepantie tussen de militaire theorie en praktijk in de kolonie bespreken en verklaren. Een dergelijke analyse dient overigens niet alleen de historische wetenschap. De koloniale militaire doctrinevorming heeft ook de belangstelling van hedendaagse *counter-insurgency* theoretici, op zoek naar de *lessons learned* die de 'small wars' uit het verleden kunnen bieden.⁷

Maar Michael Howard heeft enige decennia geleden al uiteengezet dat het militaire verleden weliswaar een onmisbare leerschool is, maar geen heldere lessen biedt. Dat geldt temeer voor 'insurgencies', waarin het unieke politiek-sociale karakter van het conflict in hoge mate de strategische mogelijkheden bepaalt.⁸

FOTO NIMH

Schetsen van Atjehers, circa 1890

- 3 Henk Schulte Nordholt, 'A genealogy of violence', in Freek Colombijn en J. Thomas Lindblad (red.), *Roots of violence in Indonesia. Contemporary violence in historical perspective* (Leiden 2002) 33, 36-37.
- 4 Vergelijk: Marieke Bloembergen, *De geschiedenis van de politie in Nederlands-Indië: Uit zorg en angst* (Amsterdam 2009) 18-22, 355-360; Remco Raben, 'On genocide and mass violence in colonial Indonesia', *Journal of Genocide Research* 14: 3-4 (2012) 485-502, aldaar 488.
- 5 Schulte Nordholt, 'Genealogy', p. 41
- 6 Petra Groen, 'Koloniale politiek en militaire geschiedschrijving', *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf*, 4-6 (1983) 109-119; J.A. de Moor, 'Colonial warfare: Theory and practice: the Dutch experience in Indonesia 1816-1949', *Journal of the Japan-Netherlands Institute* 2 (1990) 98-114; J.A. de Moor, 'Afscheid van Indië?', *Militaire Spectator* 177 (2008) (3) 135-143; G. Teitler, 'Voorlopers van het VPTL, 1928-1829: Een terugblik', *Militaire Spectator* 170 (2001) (5) 268-274; Martin Bossenbroek, *Holland op zijn breedst: Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam 1996) 23-48.
- 7 I.F.W. Beckett, 'Forward to the Past. Reflections on British Responses to Insurgency', *Militaire Spectator* 177 (2008) (3) 144-154; D. Porch, 'The Dangerous Myths and Dubious Promise of COIN' in: T. Brocades Zaalberg, J. Hoffenaar en A. Lemmers (red.), *Insurgency and Counterinsurgency: Irregular Warfare from 1800 to the Present* (Den Haag 2011) 21-24; Thijs Brocades Zaalberg, 'The Use and Abuse of the 'Dutch Approach' to Counter-Insurgency', *Journal of Strategic Studies*, nog te verschijnen.
- 8 M. Howard, 'The Use and abuse of Military History' (1962), p. 21-22; M. Howard, 'The forgotten dimensions of strategy', *Foreign Affairs* 57-5 (1979) 975-986 aldaar 978, 981.

De Java-oorlog

In 1814 herstelde Groot-Brittannië uit machts-politieke overwegingen het nieuwe Nederlandse koninkrijk als koloniale mogendheid. Het kreeg de meeste koloniale bezittingen in Zuidoost-Azië terug die hadden toebehoord aan de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en waarover de Engelsen zich tijdens de revolutionaire en Napoleontische oorlogen hadden ontfemd.

In Brits-Nederlands overleg werden van 1814 tot 1824 de buitengrenzen van het eilandenrijk Nederlands-Indië ruwweg vastgelegd. Daarbinnen reikte het werkelijke Nederlandse gezag aanvankelijk niet verder dan dat van de VOC: West-, Noord en Oost-Java, een aantal Molukse (specerij-)eilanden, en enkele kuststroken met belangrijke handelssteden op Celebes, Sumatra en Borneo. De conservatieve Nederlandse regering zag de koloniën primair als win-gewesten en hield de militaire investeringen zo beperkt mogelijk. Eind 1818 telde het leger in de kolonie 469 officieren en 4.656 Europese (meest Nederlandse) militairen, aangevuld met 5.350 inheemse militairen.⁹

Nederlands gezag op het spel

Over een speciale koloniale doctrine beschikte deze troepenmacht niet; de officieren vielen terug op hun ervaring opgedaan in Napoleonisch Europa en/of in koloniale dienst. Als ethisch richtsnoer hadden zij het in 1815 in Nederland ingevoerde *Crimineel wetboek voor*

het krijgsvolk te lande meegekregen. Dat zou met aanpassingen ook in Nederlands-Indië tot 1934 van kracht blijven. Het legde de troepen weinig beperkingen op in de omgang met de bevolking, al verbood het wel het gebruik van geweld tegen vreedzame ingezetenen, plundering en het zonder bevel verwoesten van dorpen en middelen van bestaan.¹⁰

De terugkeer van het Nederlands gezag verliep niet zonder slag of stoot. Zowel in Zuid-Sumatra als Zuid-Celebes rees verzet, evenals in de Midden-Molukken. De grootste krachtproef volgde in 1825 toen in het dichtbevolkte, feodale, islamitische Midden-Java een opstand uitbrak, voortkomend uit onvrede in alle lagen van de samenleving. Daardoor kon de Jogjase vorst Diponegoro zich met groot succes opwerpen als *Ratu Adil*, de rechtvaardige vorst uit de Javaanse traditie en tevens als leider in de heilige oorlog tegen de *kafirs*.¹¹

Niets meer of minder dan het voortbestaan van het Nederlandse gezag op Java, en daarmee in de hele kolonie, stond op het spel. Het kostte Nederland vijf jaar en de grootst mogelijke moeite om aan deze opstand, die als de Java-oorlog de geschiedenis zou ingaan, een eind te maken.

Volksoorlog

De Java-oorlog was een volksoorlog. Diponegoro bouwde enkele goed georganiseerde eenheden op, aangevoerd door zijn belangrijkste adellijke volgelingen. Het gros van zijn troepen bestond uit slecht bewapende boeren, die vaak onder dwang van adel en dorpschoude deelnamen aan de strijd. Diponegoro sloot in de beginfase met zijn tienduizenden strijders nog Nederlandse steden en garnizoenen in, maar ging een grootscheepse geregelde veldslag bijna altijd uit de weg. Wel probeerde hij met aanvallen op kleine colonnes, transporten en garnizoenen, hinderlagen en het vernielen van de infrastructuur de Nederlandse troepen uit te putten. De bevolking dwong hij zo nodig zijn kant te kiezen. Dorpen die de Nederlanders steun verleenden, werden geplunderd en/of in de as gelegd en dorpschoude omgebracht.¹²

9 Martin Bossenbroek, *Volk voor Indië: De werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst 1814-1909* (Amsterdam 1992) 35-37.

10 Petra Groen, 'Een moordgeschiedenis: Koloniale oorlogvoering en militaire ethiek rond 1900', in: J. Thomas Lindblad en Willem van der Molen (red.), *Macht en majesteit. Opstellen voor Cees Fasseur* (Leiden 2002) 45.

11 H.W. van den Doel, *Het Rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 1996) 40-43. Voor de ontwikkelingen aan Javaanse zijde zie de publicaties van Peter Carey.

12 P.J.F. Louw and E.S. de Klerck, *De Java-oorlog van 1825-'30*, 5 dln. (Batavia 1897-1908) dl1: 204-209, 319-320, 323, 325, 329, 338, 342 dl 2: 199, 217, 219, 233, 368, 502-503, 535 dl 5: 628-633; J. van Goor, 'H.M. baron de Kock (1779-1845)', in: G. Teitler en W. Klinkert (red.), *Kopstukken uit de krijgsmacht: Nederlandse vlag- en opperofficieren* (Amsterdam 1997) 107-108. Alleen De Stuers (adjutant van De Kock) vermeldt eenmaal dat Diponegoro collaborerende dorpschoude liet onthoofden en hun hoofden demonstratief ten toon stelde. F.V.H.A. de Stuers, *Gedenkschrift van den oorlog op Java, van 1825 tot 1830* (Amsterdam 1847) 78.

FOTO NIMH

Een patrouille van KNIL-militairen trekt door een kloof in de Goenoeng Pajang, circa 1900 – 1920

Diponegoro voerde kortom een klassieke guerrilla-oorlog.

De Nederlandse tegenspeler van Diponegoro, luitenant-generaal H.M. De Kock, bleef aanvankelijk het antwoord hierop schuldig. Hij beschikte over 12.500 man Europese opgeleide en bewapende troepen, van wie de helft inheemse militairen, meest Javanen. Omdat aan hun loyaliteit werd getwijfeld vertrok in 1826 nog een expeditie van drieduizend man uit Nederland. Daarnaast rekruteerde het gouvernement inheemse hulpkorpsen, ruim tienduizend man sterk, die over het algemeen

even slecht waren bewapend als Diponegoro's troepen en waarvan de betrouwbaarheid niet hoog werd ingeschat.

Het doel van De Kock van het begin tot het eind van de oorlog was Diponegoro uit te schakelen. Het verzet zou verlopen als de angel eruit was getrokken, redeneerde hij. Hij jaagde dat doel aanvankelijk na door zijn troepenmacht te verdelen in grote, logge colonnes van soms wel tweeduizend man, die de Javaanse vorst moesten insluiten. Daarbij werd de bevolking ook van Nederlandse zijde onder grote druk gezet. Dorpen van waaruit tegenstand werd geboden, die voedsel of informatie weigerden te leveren of verlaten waren, werden verwoest en afgebrand, dorps-
hoofden omgebracht.

Eind 1826 leek de Nederlandse positie uitzichtloos. De Nederlandse colonnes trokken vruchteloos van her naar der en konden geen greep krijgen op het verzet.¹³ Ondertussen smolt het Europese deel van de troepenmacht weg door ziekte en uitputting. De inheemse militairen bleken veel beter bestand tegen het tropische klimaat en het zware bergterrein.

Een adequaat antwoord

Vanaf 1827 ontwikkelden De Kock en zijn onderbevelhebbers een adequaat antwoord op wat zij inmiddels herkenden en erkenden als een 'kleine oorlog', een guerrilla. Zij lieten zich

13 Louw, *Java-oorlog*, dl 1: 282-283, 317, 318, 321, 330, 336, 351, 370, 374, 392, 400, 415, 445, 567 dl 2: 203, 265, 308, 315-316, 533-534, 551, 559, 574-577, 580 dl 3: 40-41, 152, 164; Ook de Nederlanders onthoofden soms collaborerende hoofden of tegenstanders zie: Louw, *Java-oorlog*, dl 1: 392 en B. de Prins, *Voor Keizer en koning. Leonard Du Bus de Gisignies 1780-1849. Commissaris-Generaal van Nederland* (Amsterdam 2002) 145.

inspireren door het optreden van het Franse leger tegen de opstand in de Vendée (1793), in Calabrië (1806-1811), Egypte (1798-1801) en Spanje (1808-1814).¹⁴ De Kock koos voor een aanpak die sterk leek op de methodiek die zeventig jaar later door de Franse generaal J. S. Galliéni in Indochina zou worden ontwikkeld, de *occupation progressive*.¹⁵

Eenzijds reorganiseerde De Kock zijn logge formaties tot zes, later tien mobiele colonnes van zo'n zevenhonderd man, merendeels Javanen, die zelfstandiger konden opereren dan voorheen.

Anderzijds liet hij onder bescherming van de colonnes kleine fortificaties, bentengs, op strategische plaatsen aanleggen, bewapend met enkele lichte kanonnen en bemand met een klein garnizoen.

Het gebied rondom de benteng werd door patrouilles uitgekamd, de bevolking zo nodig met geweld tot een keuze en loyaliteit gedwongen. Daardoor herstelde het economisch leven zich rond de bentengs en ook dit tastte het verzet aan. Allengs bouwde De Kock een netwerk op van ruim honderd onderling verbonden fortjes en breidde zo het door Nederland gecontroleerde gebied systematisch uit.

Het operatiegebied van Diponegoro werd navenant kleiner. Bovendien joegen de mobiele colonnes hem vanuit het gecontroleerde gebied voortdurend op. De in het nauw gedreven Javaanse vorst ging daarom begin 1830 in op De Kocks aanbod om te onderhandelen. Tijdens die onderhandelingen werd hij, tegen alle afspraken in, gevangen genomen en de rest van zijn leven sleet hij in ballingschap op Celebes.¹⁶

Einde van de Java-oorlog

Met de gevangenneming van Diponegoro kwam een einde aan de Java-oorlog. Dat De Kock hiervoor zijn woordbreuk tegenover de opstandige vorst had moeten plegen, zag menig Nederlander als een smet op diens blazoen.¹⁷ Over het geweld tegenover de bevolking, voorop het afbranden van 'muitende' dorpen, bestonden toentertijd veel minder scrupules. De hoogste machthebber in de kolonie, commissaris-generaal L.P.J. du Bus de Gisignies, had De Kock in september 1826 weliswaar geïnstrueerd om het veelvuldig afbranden van dorpen tegen te gaan, echter niet om morele redenen, maar omdat het de Javanen in de armen van Diponegoro dreef. Spaarde men daarentegen de 'onschuldige landbouwer' dan kon men hem overhalen naar Nederlands zijde.

De Kock achtte 'het branden' echter onontkoombaar en onmisbaar. Onontkoombaar omdat de inheemse hulptroepen hiervan niet af te brengen waren. Onmisbaar omdat zijn Javaanse adviseurs hem voorhielden: 'krijgt de inlander voor ons [Nederland, PG] geen vrees, dan zal hij uit vrees voor het kwaad, dat Diponegoro hem zal doen, steeds aan zijne zijde blijven'.¹⁸

Twee vuren

Anders gezegd: beide partijen probeerden met geweld de bevolking angst aan te jagen. Overwinnaar was degene die de bevolking de meeste angst wist in te boezemen, redeneerde De Kock. Afschrikwekkend geweld gebruikte hij als strategisch wapen. In deze discussie over de militaire noodzaak om de bevolking te paaen dan wel te terroriseren, trok De Kock in de praktijk aan het langste eind. De bevolking moest letterlijk kiezen tussen twee vuren. Uiteindelijk stierven naar schatting 200.000 Javanen door geweld, en door honger en ziekte veroorzaakt door de oorlog. Aan Nederlandse zijde sneuvelden 8.000 Europese en 7.000 inheemse militairen.¹⁹

Imponeren en expanderen (1830-1873)

De eerste strategische les die de Nederlandse regering uit de Java-oorlog trok was dat het gezag in de gewesten buiten Java niet verder

14 De Klerck, *Java-oorlog*, dl 4: 12-13; Nationaal Archief Den Haag, 2.10.01. no. 3268 Commissaris-generaal Van den Bosch aan koning Willem I, 30 juni 1828.

15 De Moor, 'Colonial warfare', p. 110.

16 Louw, *Java-oorlog*, dl 2: 533-534, 579-580; dl 3: 292-293, 312-314, 319, 553- 556, 566, 606, 613; dl 4: 1-18; dl 5: 35, 37, 633-636, 644-651; Van Goor, 'baron de Kock', 109-110.

17 De Stuers, *Gedenkschrift*, 237-239; De Klerck, *Java-oorlog*, dl 5: 536-538; Van Goor, 'baron de Kock', 99, 101-103, 113.

18 Louw, *Java-oorlog*, dl 3: 295; dl 4: 17-18.

19 De Prins, *Voor Keizer en koning*, 142.

FOTO NIMH

Groepsfoto van militairen van de Brigade Marechaussee in Atjeh. Liggend op de voorgrond: twee dwangarbeiders die als dragers werden gebruikt, circa 1904

moest worden uitgebreid. Dat zou hoge kosten met zich meebrengen, terwijl de koloniën geld in plaats van schulden moesten opleveren. Alleen voor Sumatra maakte Den Haag een uitzondering op deze zogeheten ‘onthoudingspolitiek’.

Vanwege de veelbelovende economische vooruitzichten werd in de vier volgende decennia met een mengsel van diplomatie en militair geweld de grens van het Nederlandse gezag op Sumatra opgeschoven tot aan Atjeh. Na 1844 liet de koloniale regering het ‘onthoudingsbeleid’ ten aanzien van de andere ‘buitengewesten’ allengs varen.

Angst voor buitenlandse inmenging en koloniale geldingsdrang, aangewakkerd door eigenmachtig optredende lokale bestuurders en militairen, brachten een frontier-imperialisme op gang, dat Den Haag gedoogde. Drie expedities naar Bali (1846, 1848 en 1849), twee naar Zuid-Celebes

(1859-1860), een oorlog op Borneo tegen *kongsi*'s van Chinese immigranten (1850-1854) en tegen het sultanaat Banjermasin (1859-1863) waren de belangrijkste wapenfeiten. Doel van deze expedities was overigens niet om een blijvende bezetting of direct bestuur tot stand te brengen, maar om via verdragen met de inheemse machthebbers de Nederlandse soevereiniteitsaanspraken kracht bij te zetten.²⁰

‘Imponeerstrategie’

De tweede strategische les uit de Java-oorlog was dat het koloniale leger niet verzeild moest raken in een guerrilla-oorlog. De aanpak tijdens de expedities in de buitengewesten verschilde sterk van die tijdens de Java-oorlog en laat zich nog het beste karakteriseren als een ‘imponerstrategie’. De koloniale troepen opereerden bij voorkeur in grote mobiele colonnes van enkele

20 Van den Doel, *Insulinde*, 61-67, 72-73; Bossenbroek, *Volk voor Indië*, 83, 86-87, 102, 107, 109, 115-118, 137, 150-151, 170-171.

honderden tot duizenden militairen sterk, voorzien van genie en moderne artillerie. Na een landing, liefst ondersteund door een kustbombardement, trokken deze zo snel mogelijk op naar de (vermoedelijke) zetel van het gezag, belegerden deze of probeerden slag te leveren met een vijandelijke troepenmacht.

De hoop was dat dit voldoende was om het verzet te breken, een voor Nederland gunstiger verdrag met de zittende heerser te kunnen afsluiten of een nieuwe machthebber te kunnen installeren.²¹ Zo kon in relatief korte tijd met betrekkelijk weinig troepen al voldoende politiek succes worden geboekt, terwijl een kostbare uitputtingsslag met klimaat, terrein en tegenstander werd vermeden.

Overigens pasten de Russen dezelfde werkwijze toe in Centraal-Azië (1860-1870), de Fransen in zuidelijk Indo-China (1860) en de Britse koloniale strateeg C.E. Callwell betoogde in 1899 dat 'overawing the enemy by bold initiative and resolute action' altijd het leidende strategische principe behoorde te zijn.²²

De Nederlanders boekten met deze imponeerstrategie succes zolang men tegen een politiek redelijk goed georganiseerde vijand optrok, al was ook dan de strijd zelden met één snelle slag of belegering beslecht. In de strijd tegen de Padri's op West-Sumatra moesten de koloniale troepen drie jaar lang de bergvesting Bonjol belegeren, waar de verzetsleider zetelde.²³

Tegen het koninkrijk Boni in Zuid-Celebes, waren twee en tegen de vorstendommen op Bali zelfs drie expedities nodig voordat de vorsten

Generaal Van Heutsz, opperbevelhebber van het KNIL en zijn stafofficieren bij de bestorming van Atjeh, 3 februari 1901

bereid waren een verdrag te ondertekenen dat hun soevereiniteit althans op papier inperkte.²⁴ Want het koloniale prestige vereiste wel dat als het leger eenmaal aan een veldtocht was begonnen, deze werd doorgezet tot tenminste een symbolische overwinning was behaald.

Toch kon een guerrilla niet altijd worden vermeden. Vooral in zwakker georganiseerde staten kon het verzet snel de vorm krijgen van een guerrilla.²⁵ In het sultanaat Banjermasin bijvoorbeeld, voerde het koloniale leger van 1859 tot 1863 een contraguerrilla uit, opgedeeld in zelfstandige eenheden van nog geen honderd man, die patrouilleerden vanuit tientallen posten.²⁶

Geen officiële doctrine

Tot een officiële, eensluidende koloniale doctrine kwam het in deze decennia niet. Slechts een handjevol particuliere uitgaven over de oorlogvoering in de kolonie verscheen, in 1865 gevolgd door het eerste officiële leerboek voor de koloniale aspirant-officier. Daarin stond de toepassing van superieur geachte Europese tactieken voorop.²⁷

Militaire ethiek speelde in deze uitgaven nauwelijks een rol. De tegenstander gold onveranderlijk als 'onbeschaafd, wreed, sluw en verraderlijk'. Daar moest de Europese militair

21 De Moor, 'Colonial warfare', 109.

22 C.E. Callwell, *Small Wars. Their principles and practice* (Londen, 1899, reprint 1976) 24.

23 G. Teitler, *Het einde van de Padrie-oorlog: Het beleg en de vermeestering van Bonjol 1834-1837* (Amsterdam 2004) 9-19, 103, 147.

24 Alfons van der Kraan, *Bali at war. A history of the Dutch Balinese Conflict 1846-1849* (Clayton 1995) IX, 158-177.

25 H.L. Wesseling, *Europa's koloniale eeuw: De koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919* (Amsterdam 2003) 53.

26 De Moor, 'Colonial warfare', 110.

27 De Moor, 'Colonial warfare', 99-100; J.A. de Moor, 'Een vroeg handboek over de guerrilla in Nederlands-Indië: de Indische oorlogen van Vermeulen Krieger', *Armamentaria*, 28 (1993) 16-17; Teitler, 'Voorlopers', 272-274.

FOTO: NIMH

Ramkoers

Atjeh stond tot dan toe onder Britse bescherming, maar het Brits-Nederlandse Sumatra-verdrag van 1871 gaf Nederland de vrije hand op heel Sumatra. De ramkoers met Atjeh die de gouverneur-generaal vervolgens inzette leidde al in 1873 tot een oorlog, die de liberale regering en een parlementaire meerderheid in patria voluit steunden. De Atjeh-oorlog zou uiteindelijk veertig jaar duren en het leven kosten aan naar schatting 75.000 Atjehers, 12.500 koloniale militairen en 25.000 koelies in dienst van het leger.³¹

Deze oorlog fungeerde ook als een militair-strategische proeftuin. Pas na 1896 werd een succesvolle Atjeh-strategie ontwikkeld, die vervolgens ook bij de verovering van de rest van de archipel werd gehanteerd. Bij de start van de Atjeh-oorlog telde het koloniale leger ongeveer 28.000 man, van wie zo'n 1.000 Europese officieren, 12.000 lagere Europese militairen en 15.000 inheemse militairen, meest Javanen.

Nederland begon de oorlog, in april 1873, op inmiddels klassieke wijze, met een aanval van een overhaast bijeen gebrachte expeditiemacht van ruim 3.000 man op wat men hield voor het paleis, de *kraton*, van de sultan. Deze moest zo tot erkenning van de Nederlandse soevereiniteit worden gedwongen, waarna hij als een vazal het bestuur van Atjeh mocht voortzetten. Dat het centrale gezag van de sultan de af-

juist zijn 'zedelijk overwicht' tegenover stellen.²⁸ Andere eigentijdse militaire publicaties over specifieke expedities laten echter een glimp zien van een andere moraal.

Nog steeds werden – om het verzet te breken, uit wraak of nervositeit – dorpen geplunderd en platgebrand, inclusief moskeeën en andere heiligdommen, koloniale troepen verleenden zeker niet altijd kwartier, verzetsleiders werden soms als afschrikwekkend voorbeeld publiekelijk onthoofd, en ook dorpschouwen trof dat lot wel als wraakactie.²⁹ Na 1848, het jaar van de liberale machtsovername in Nederland, klonk ook voor het eerst publieke kritiek op dit optreden.³⁰

Het moeras van de Atjeh-oorlog (1873-1896)

Rond 1870 begonnen Europese mogendheden hun wereldwijde wedloop om koloniën die bekend staat als het modern imperialisme. Ook Nederland leek het onthoudingsbeleid definitief van zich af te schudden. Vanaf 1869 kreeg een liberale economische politiek in de kolonie vrij baan. Vanwege de economische vooruitzichten op Noord-Sumatra en de veranderde strategische situatie door de opening van Suezkanaal (1867), richtte de Nederlandse belangstelling zich sterk op het aan de straat Malakka gelegen onafhankelijke sultanaat Atjeh.

- 28 P.F. Vermeulen Krieger, *Oost-Indische Oorlogen* (Breda 1829) 34, 49-51, 57, 60; W.A. van Rees, Handleiding tot de kennis der velddienst en vechtwijze van het Nederlandsch Oost-Indisch Leger tegen Inlandsche vijanden (Breda 1860) 1-3, 49, 62-63, 102, 187; P.M. la Gordt Dillié, *Bijdrage tot de kennis der oorlogvoering in de Nederlandsche Oost-Indische Gewesten* (Semarang 1863) 96, 113-114, 121, 157-159, 164, 176, 219.
- 29 Teitler, *Padrie-oorlog*, 68; G. Teitler, 'J. van Swieten' (1807-1888), in: Teitler et al. (red.), *Kopstukken*, 133-134; W.A. van Rees, *Wachia, Taykong en Tamir* (Rotterdam 1859) 126-127; W.A. van Rees, *Montrado* ('s-Hertogenbosch 1858) 111; C.G. Toorop, 'De kriegsverrichtingen in de Chinese districten', *Indisch Militair Tijdschrift* 63-II (1932) 911; 'Kriegsverrichtingen Bali 1846', *Militaire Spectator* 16 (1848) (2) 36-37.
- 30 NN, 'Exekutie te Goegoer-sikandang', *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, 17-1 (1855) 100-109 en 17-2 (1855) 211-212; zie ook het negatieve beeld van het KNIL in Multatuli *Max Havelaar* (1860). E. Locher-Scholten, 'Imperialism after the great wave. The Dutch case in the Netherlands East-Indies 1860-1914', in: M.P. Fitzpatrick (red.), *Liberal Imperialism in Europe* (New York 2012) 59-62.
- 31 Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969) 211, 311; M. Kuitenbrouwer, *The Netherlands and the rise of modern imperialism: Colonies and foreign policy 1870-1902* (New York 1991) 88-101.

Mortierbatterij van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger in de loopgraven bij de kraton te Koetaradja tijdens de tweede Atjeh-expeditie, circa 1874

gelopen decennia sterk was geërodeerd en de hoofden van de verschillende ‘deelstaten’ en religieuze leiders in het orthodox-islamitische Atheh de dienst uitmaakten, was aan Nederlandse zijde niet bekend.

Ook de vechtlust van de Atjehers had men onderschat. Zij joegen de Nederlandse troepenmacht na een paar dagen terug naar het strand. Een tweede expeditie volgde, met meer dan 10.000 man, voorzien van 72 stukken geschut en twee mitrailleurs. Ditmaal veroverde het koloniale leger na twee maanden van zware gevechten eind januari 1874 de kraton. Deze was echter verlaten. De sultan was kort daarvoor aan cholera overleden.

Daarmee viel de bodem uit de strategie van de commandant van de tweede expeditie, generaal

Jan van Swieten. Hij besloot de opmars niet voort te zetten, want dit kon slechts tot een ‘afmattende guerrilla-oorlog’ leiden, maar rond de kraton een postenlinie aan te leggen waarachter hij de overgave van de Atjehse hoofden wilde afwachten. Hij gebod daarbij een humaan optreden om bevolking en hoofden niet af te schrikken.³² Slechts een enkel hoofd wilde samenwerken met de Nederlanders, mits zij bescherming boden tegen represailles, zoals het afbranden van dorpen.³³ De meeste Atjehse hoofden kozen voor de aanval op de Nederlandse stellingen.

‘Voorbeeldloze tuchtiging’

Toen de strijd niet beslist bleek en het ‘verzoeningsbeleid’ de Atjehers slechts gelegenheid leek te geven om zich militair beter te organiseren, koos de gouverneur-generaal in 1878 voor een afschrikwekkende, offensieve aanpak die een einde moest maken aan de oorlog, die het Nederlandse prestige binnen en buiten de kolonie aanvrat. Hij gaf de militaire gouverneur van Atjeh, generaal Karel van der Heijden, bevel

32 K. Kornaat, ‘Een kust te ver. De eerste Atjeh-expedities als begin van een koloniale tragedie’, *Armamentaria* 26 (1991) 93-94.

33 Azarja Harmanny, ‘Vertrouwbare berigten’. Inlichtingen tijdens de Atjehoorlog 1873-1880. Masterscriptie Universiteit Leiden (2009) 43, 59, 60.

tot een 'voorbeeldloze tuchtiging' in Atjeh. Drie veldtochten, met een sterke mobiele colonne van zo'n 2.000 militairen, ondernam Van der Heijden van juli 1878 tot september 1879 in de vallei van de Atjeh-rivier, tot op vijftien kilometer van Kotaradja (het huidige Banda Atjeh), de vroegere sultanstad. Daarbij schakelde hij niet alleen de Atjehse strijders uit, maar ook vijandig geachte bevolking werd welbewust gestraft. Dorpen gingen in vlammen op en de bestaansmiddelen van de bevolking werden vernield. In praktijk bleek het onderscheid tussen strijders en bevolking, vriend of vijand niet te maken, en was ieder dorp verdacht.

De meedogenloze oorlogvoering van Van der Heijden dreef de bevolking die het overleefde in de armen van de verzetsleiders, die weg-doken in het berggebied rond de vallei. Hoeveel dorpen tijdens deze strafexpedities in de as werden gelegd, viel niet precies te becijferen. Geschat werd dat tussen 1874 en 1880 400 tot 500 dorpen werden afgebrand en 30.000 Atjehers omkwamen; zes procent van de bevolking.³⁴ Op 13 oktober 1880 verklaarde de gouverneur-generaal de Atjeh-oorlog voor beëindigd en installeerde een civiel bestuur.

Heftige polemiek in militaire kringen

Het verschil in aanpak tussen Van Swieten en Van der Heijden was de inzet van een heftige polemiek in Nederlandse militaire kringen. Veel koloniale officieren hadden kritiek op de *wait-and-see* strategie van Van Swieten, die zij onder meer weten aan diens 'verkeerde humaniteits-beginselen'.³⁵ Van Swieten, een vooraanstaand liberaal, had zich eerder als legercommandant (1858-1862) een tegenstander betoond van het zonder militaire noodzaak plunderen en brandstichten door zijn troepen. 'Verwoesting wekt verbittering in stede van verzoening', luidde zijn credo.³⁶

In deze 'papieroorlog' over zijn optreden in Atjeh beriep Van Swieten zich ook op het net ontluikende oorlogsrecht. Hij meende dat Nederland dit als 'beschaafde natie' in Atjeh moest toepassen als voorbeeld voor een

'onbeschaafd volk'.³⁷ Zijn tegenstanders wilden hiervan niets weten. Het oorlogsrecht was gebaseerd op 'Europeesche toestanden en op den oorlog tusschen beschaafde volken', en niet bedoeld voor een oorlog tegen 'eene onbeschaafde natie' zoals Atjeh, dat niet vocht met een geregeld leger, maar met 'het geheele bewapende volk', poneerden zij.³⁸

Dat het oorlogsrecht-in-wording tot dan toe inderdaad slechts gespreksstof was voor en tussen 'beschaafde' staten,³⁹ sanctioneerde dus volgens de *hardliners* dat in de koloniale oorlogvoering andere normen werden gehanteerd. Vanuit die optiek en ethiek verdedigden zij het gebruik van angstaanjagend geweld tegen de bevolking als strategisch wapen. Het harde optreden van Van der Heijden achtten zij nodig om de inheemse tegenstander, en zeker de Atjehers, een 'heilzame vrees' in te boezemen.⁴⁰

De angst sorteerde echter slechts tijdelijk effect. Van der Heijdens optreden had het verzet in Atjeh versplinterd en geradicaliseerd. Na 1883 bloeide de guerrilla tegen de Nederlanders weer op. De economische crisis van de jaren 1880, die geen grote militaire uitgaven toestond, en een gebrek aan strategische alternatieven deed Den Haag in 1884 besluiten weliswaar het militair bestuur in Atjeh te herstellen, maar in een gebied niet groter dan zo'n vijftig vierkante kilometer. Alle Nederlandse troepen werden geconcentreerd achter een postenlinie rond Kotaradja, en wachtten daar de toekomst af, zoals eerder onder Van Swieten.

Binnen de kortste keren belegerden de Atjehers het koloniale leger in zijn stellingen. Pas in

34 Azarja Harmanny, 'Een 'voorbeeldloze tuchtiging'. Het militaire optreden van Karel van der Heijden in Atjeh. *Mars et Historia*, 43-3 (2010) 15-23; Van 't Veer, *Atjeh-oorlog*, 125, 310.

35 Van 't Veer, *Atjeh-oorlog*, 126-133.

36 Teitler, 'Van Swieten', 131, 134, 138-139.

37 Van Swieten, *De waarheid over onze vestiging in Atjeh* (Zaltbommel 1879) 302-303, 415; H.A.A. Niclou, 'Tuchtigen volgens het oorlogsrecht', *Indisch Militair Tijdschrift*, 10-II (1879) 528-532.

38 G.F.W. Borel, *Drogredenen zijn geen waarheid* ('s-Gravenhage 1880) 112-114, 143-144.

39 D.J.H.N. den Beer Poortugael, *De bijdrage van Nederland aan de codificatie van het moderne humanitaire recht 1800-1914* (Nijmegen 2009) 84, 97, 109.

40 Harmanny, 'voorbeeldloze tuchtiging', 9; Borel, *Drogredenen*, 150.

Lombokexpeditie

1893 kwam er weer beweging in het front, toen een nieuwe militaire gouverneur besloot Atjehse bondgenoten te rekruteren en te bewapenen. Deze strategie liep uit op een faliekante mislukking. In maart 1896 sloot deze Atjehse troepenmacht, circa duizend goed bewapende krijgers, zich weer aan bij het verzet.⁴¹

Politieke koerswijziging

In reactie hierop vond een tuchtiging van de Atjeh-vallei plaats door generaal J.A. Vetter, die twee jaar eerder bij een soortgelijke straf-expeditie op Lombok de paleizen van zijn

tegenstanders had ‘geraseerd’ en tweeduizend slachtoffers had gemaakt.⁴² De getergde Nederlandse reactie op het zogeheten ‘verraad’ in Lombok en Atjeh was meer dan louter een bloedige wraakactie. Het markeerde tevens een belangrijke politieke koerswijziging.

Atjeh en de afronding van Nederlands-Indië (1896-1914)

Hiervoor is gesteld dat de Nederlandse oorlogsverklaring tegen Atjeh in 1873 een teken was dat ook Nederland welbewust een imperialistische richting insloeg. Het verloop van de Atjeh-oorlog en de economische crisis in de jaren 1880 hadden die expansiedrift echter gesmoord. De expeditie naar Lombok in 1893-1894 brachten in patria en de kolonie een golf van nationalisme teweeg, en waren een eerste signaal dat Nederland opnieuw voor een imperialistische koers koos.

Uiteenlopende motieven

De motieven variëren van economisch gewin en bestuurlijke geldingsdrang tot angst voor buitenlandse indringers, aangewakkerd door de Berlijnse conferentie van 1885. Hoe dan ook had het Nederlands imperialisme een eigen vorm, omdat het zich binnen internationaal erkende grenzen voltrok en door de valse start in Atjeh laat op gang kwam. Daardoor werd het gelegitimeerd met morele argumenten, passend bij de zogeheten ‘ethische politiek’ die in 1901 werd afgekondigd.

Daarin omhelsde Nederland de morele roeping om de kolonie naar westers model te ontwikkelen. Gezagsvestiging was in die visie een noodzakelijke voorwaarde om een moderne, beschaafde koloniale staat tot ontwikkeling te kunnen brengen.⁴³

Voordat Nederland echter zijn gezag daadwerkelijk in alle uithoeken van de archipel kon vestigen, moest het eerst de Atjeh-oorlog in zijn voordeel beslissen. Die taak vertrouwde de gouverneur-generaal in 1898 toe aan een onwaarschijnlijke gelegenheidscombinatie, de oriëntalist Christiaan Snouck Hurgronje en de praktische troepenofficier Johannes van Heutsz.

41 Martijn Kitzen, ‘Between treaty and treason: Dutch collaboration during the Aceh war, a case study on the collaboration with indigenous power-holders in colonial warfare’, *Small wars and insurgencies*, 23-1 (2012) 93-116.

42 Van 't Veer, *Atjeh-oorlog*, 207-208.

43 Locher-Scholten, ‘imperialism’, 80-84; Bloembergen, *Politie in Nederlands-Indië*, 25-29.

Snouck Hurgronje had als regeringsadviseur na een maandenlang onderzoek naar de Atjehse samenleving in 1892 geconcludeerd dat vooral de islamitische godsdienstige leiders, de *ulama*, de onverzoenlijke leiders van de Acehse guerrilla waren. Zij zouden louter zwichten voor geweld.

Men diende hen dan ook 'zeer gevoelig te slaan' [...] 'zoodat vrees de Atjehers weerhoudt van [...] aansluiting aan die bendevoerden'.⁴⁴ Snouck Hurgronje achtte voor dat 'slaan' Van Heutsz bij uitstek geschikt. Deze officier was een voorstander van een offensieve aanpak, maar een tegenstander van het 'tuchtigen en platbranden'. Hij achtte dit 'slagerswerk' een militair onwaardig en contraproductief. Het stijfde de bevolking slechts in haar verzet, meende hij.⁴⁵ Snouck Hurgronje en Van Heutsz beloofden, kortom, de offensieve geest van Van der Heijden te verzoenen met de humane behandeling die Van Swieten voorstond.

Van 1898 tot 1904 veroverde Van Heutsz, benoemd tot militair gouverneur van Atjeh, veelal vergezeld van Snouck Hurgronje, in een aantal grote campagnes heel Atjeh. Hun strategie kristalliseerde zich in die jaren verder uit. De aanval op een gebied begon meestal vrij conventioneel. Zo mogelijk voorafgegaan door een (scheeps-)bombardement op een centrum van verzet, trokken een of meer grote mobiele colonnes het gebied binnen, bezetten enkele hoofdplaatsen en richtten tijdelijke bivaks in van waaruit verder kon worden geopereerd.

'Chirurgisch geweld'

Die vervolgooperaties bestonden in essentie uit het onophoudelijk najagen van verzetsleiders en hun aanhangers. Dergelijke operaties hadden echter pas kans van slagen op basis van inlichtingen van dorpshoofden of andere informanten. Omdat de coöperatie van de bevolking van essentieel belang was, mocht zij niet door bruut, nodeloos geweld in het harnas worden gejaagd. Het ging er om als een chirurgisch geweld toe te passen: de 'kwaad-willenden' uit te schakelen en de 'goedwillenden' te sparen. Dit laatste was de essentie van de leer van het functionele of 'chirurgische geweld' zoals

Van Heutsz' contra-guerrillamethodiek een eeuw later werd gekarakteriseerd.⁴⁶

Voor het 'rusteloze achtervolgen' van de verzetsstrijders viel Van Heutsz meer en meer terug op het in 1890 in Atjeh opgerichte korps marechaussee dat vanaf 1895 speciaal bestemd werd voor de contraguerrilla. Op die taak was de personele samenstelling en de bewapening afgestemd. Alleen de leiding van dit korps was Europees; de *rank and file* bestond uit inheemse militairen, die veel beter geschikt waren voor het langdurige optreden in de jungle.

Zij opereerden in zelfstandige, zelfvoorzienende brigades van twintig man, soms samengevoegd tot een divisie van maximaal tweehonderdvijftig man, die soms wekenlang achter de Atjehse guerrillagroepen aanjoegen. Ze waren bewapend met de handzame M-95 repeteerkarabijn die hen een groot vuuroverwicht gaf.

De Atjeh-strategie van Snouck Hurgronje en Van Heutsz omvatte ook een bestuurlijke component. In het gebied van de hoofden die zich overgaven werd een rigide militair bestuur tot op het laagste niveau ingevoerd. Dit diende enerzijds om het koloniale gezag te consolideren, anderzijds kon de bevolking zo gecontroleerd en beter bij de oorlogvoering worden ingeschakeld. Ook dit moest geschieden met tact en zonder willekeur. Daarnaast probeerde Snouck Hurgronje een welvaartsbeleid van de grond te tillen, het 'zoet' waarmee de bevolking moest worden gepaaid.⁴⁷

De 'leer van het chirurgische geweld' paste naadloos bij het ethische imperialisme dat opgang deed in regeringskringen in de kolonie

44 E. Gobée en C. Adriaanse (red.), *Ambtelijke adviezen van C. Snouck Hurgronje, 1889-1936*, 3 dln. (Den Haag 1957) dl 1: 95.

45 Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 34-37; J.C. Witte, *J.B. van Heutsz: leven en legende* (Bussum 1976) 50.

46 Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 37.

47 Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 34-37; Groen, 'Moordgeschiedenis', 46-47; Gobée, *Ambtelijke adviezen*, 1: 95-97, 226-230; NN, 'De Pedir expeditie', *Indisch Militair Tijdschrift*, 29-II (1898) bijlage; 'Instructie voor de Onderafdeelings-chefs in de Onderhoorigheden van Atjeh', *Indisch Militair Tijdschrift*, 33-I, 253-267; H.W. van den Doel, 'De ont-wikkeling van het militaire bestuur in Nederlands-Indië. De officier-civiel gezaghebber, 1880-1942', *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf*, 12 (1989) 36-37; Witte, *Van Heutsz*, 56-69; De Moor, 'Afscheid van Indië', 138-140.

en Nederland. De humane militaire aanpak die Van Heutsz voorstond, leidde in Nederland zelfs tot een theoretische exercitie om de koloniale militaire ethiek zoveel mogelijk in lijn te brengen met het internationale oorlogsrecht dat op de vredesconferenties in Den Haag (1899 en 1907) vorm had gekregen. Op deze conferenties was uitdrukkelijk bepaald dat het internationale oorlogsrecht geen betrekking had op oorlogen met 'onbeschaafden'.

Tweedeling in de militaire ethiek

Daarmee was de tweedeling in de westerse militaire ethiek een feit. In de oorlogen tussen 'beschaafde staten' zou het 'humane' oorlogsrecht worden gehanteerd, maar in de koloniale oorlogvoering niet. Desalniettemin wilden Nederlandse militaire juristen het toch geclausuleerd toepassen, 'zij het met gestrengheid en zorgende elke schijn van zwakheid te vermijden'.⁴⁸ Enerzijds omdat het minder verzet en verbittering zou wekken, maar vooral omdat Nederland als kleine Europese mogendheid alle belang had bij een zo sterk mogelijk gepositioneerde oorlogsrecht.

Het resultaat was dat aan het gezaghebbende Nederlandse handboek over het internationale oorlogsrecht in 1907 een hoofdstukje over de koloniale oorlogvoering was toegevoegd met daarin een curieuze melange van wel en niet uitvoerbaar geachte bepalingen uit het oorlogsrecht. Het grootste probleem was dat het onderscheid tussen combattanten en non-combattanten, de basis van het oorlogsrecht, in de kolonie niet toepasbaar bleek. Maar ook diverse andere bepalingen, zoals het geven van kwartier of het verbod op collectieve straffen was soms onuitvoerbaar wegens de 'oorlogsnoodzaak', waarvoor humanitaire overwegingen moesten wijken.

Over andere bepalingen, zoals de behandeling van krijgsgevangenen of het rekruteren van informanten, werd helemaal niet gerept. Het resultaat was al met al nogal schamel en diende vooral om Nederlands internationale positie met juridische middelen te stutten.⁴⁹

Panglima Polèm II met een aantal van zijn volgelingen tijdens zijn onderwerping aan het Nederlandse gezag

Inspiratiebron

Als inspiratiebron voor Van Heutsz' Atjehstrategie is wel de Franse koloniale militaire school gesuggereerd. Maar alleen de mobiele colonnes waarmee Van Heutsz zijn campagnes opende, doen denken aan Bugeauds optreden in Algerije rond 1840. Van Heutsz' aanpak van de contraguerrilla, met zijn nadruk op kleinere, verrassend snelle eenheden die op grote afstand van hun thuisbasis achter de vijand aanjoegen, week sterk af van de *occupation progressive* van Galliéni in Indo-China rond 1890.

Deze Franse methodiek leek zoals gezegd sterk op de aanpak die De Kock eerder uitdokterde voor de Java-oorlog. Evenmin vertoont Van Heutsz' aanpak veel overeenkomsten met die van generaal L.H.G. Lyautey, die Galliéni's strategie uitwerkte tot het *tache d'huile* (olievlek-)concept. Terwijl de Fransman de nadruk legde op de bestuurlijke en ontwikkelingstaken

⁴⁸ Groen, 'Moordgeschiedenis', 50.

⁴⁹ Groen, 'Moordgeschiedenis', 50-52, 61, 62.

van het koloniale leger, stelden Van Heutsz en Snouck Hurgronje het militaire optreden voorop.

In één opzicht leek Van Heutsz' aanpak wel sterk op die van Lyautey. Beiden verdedigden een humaan militair optreden dat paste bij de beschavingsmissie die het Nederlandse en Franse imperialisme moest legitimeren. Voor beiden zou daardoor de kloof die zich in respectievelijk Atjeh en Marokko openbaarde tussen het gebruik van geweld in theorie en praktijk extra pijnlijk zijn.⁵⁰

Want in Atjeh werd, niettegenstaande alle bevelen, ook de bevolking hard geraakt, zo werd allengs duidelijk. Van 1899 tot 1909, de jaren dat Van Heutsz eerst de scepter zwaaide over Atjeh en vervolgens vanaf 1904 als gouverneur-generaal over heel Nederlands-Indië, werden volgens de officiële Nederlandse gegevens in

totaal 21.685 Atjehers gedood.⁵¹ De wreedheid tegenover de bevolking was een van de redenen waarom Snouck Hurgronje in 1903 brak met Van Heutsz.

Het jaar erop bleek dat luitenant-kolonel G.C.E. van Daalen met bijna 250 man marechaussee in de Gajo- en Alaslanden een brute expeditie had uitgevoerd. Systematisch hadden zijn troepen de bevolking neergeschoten van versterkte dorpen die zich niet wilden overgeven. 1.778 mannen en 1.149 vrouwen en kinderen waren gedood. Ondanks het rumoer in het Nederlandse parlement, bevorderde Van Heutsz Van Daalen tot militair gouverneur van Atjeh.

In 1907 brak opnieuw een schandaal uit. Een oud-Atjeh-officier publiceerde een lange aanklacht over van Daalens militaire bewind in Atjeh, variërend van het afmaken van gevangenen tot het lukraak, zwaar en collectief beboeten van de bevolking.⁵²

Onderzoek

De beschuldigingen leidden onder druk van het parlement tot een onderzoek, uitgevoerd door Van Heutsz en de Indische legercommandant, M.B. Rost van Tonningen. Van Heutsz liet Van Daalen vallen, omdat deze als bestuurder had gefaald en zijn 'pacificatiestelsel' niet met tact maar met de knoet had uitgevoerd.⁵³ De legercommandant steunde Van Daalen, omdat deze had gehandeld uit 'oorlogsnoodzaak'.

Militaire noodzaak was voor Rost van Tonningen de maat voor al het militaire handelen. Aan het oorlogsrecht, dat hij typeerde als 'onpraktische philanthropie', was Nederland niet gebonden, aan 'ziekelijke humaniteitsbegrippen' had hij geen boodschap, en evenmin – zo had hij eraan

50 Petra Groen, *Buiten de militaire orde* (Leiden 1995) 8-10; De Moor, 'Afscheid van Indië', 138-139, 143; Douglas Porch, 'Bugeaud, Gallieni, Lyautey: The development of French colonial warfare', in P. Paret (red.), *Makers of modern strategy: from Machiavelli to the nuclear age* (Princeton 1986), 388-402.

51 Van 't Veer, *Atjeh-oorlog*, 260.

52 Groen, 'Moordgeschiedenis', 44-50, 53.

53 *Handelingen Tweede kamer*, Bijlage B bij begroting Nederlands-Indië 1908, Rapport Van Heutsz 6 april 1908, 86.

toe kunnen voegen – aan de illusies van Van Heutsz.⁵⁴ Militaire noodzaak had Van Heutsz tot de leer van het chirurgische geweld gebracht. Militaire noodzaak deed de gedesillusioneerde legercommandant de wrede praktijk accepteren die daarachter schuil bleek te gaan.

Hij verdedigde dat willekeurig, afschrikwekkend geweld nodig was om de bevolking zoveel angst aan te jagen dat zij haar verzet staakte. Zo bleek de leer van het chirurgisch geweld in werkelijkheid een mythe.

Geen alternatief

Voor een socialistische en links-liberale minderheid in het parlement had Van Heutsz' strategie daarmee afgedaan. Een overgrote parlementaire meerderheid bewees weliswaar lippendienst aan het oorlogsrecht, maar billijkte dat in de koloniale praktijk daarvan werd afgeweken. Slechts op onderdelen eiste zij een humaner optreden. Van het loslaten van de strategie van Van Heutsz wilde zij niets weten. Ze zag geen alternatief om het politieke einddoel, de vestiging van het Nederlandse gezag in de gehele archipel, te bereiken. Voor haar woog niet de militaire maar de politieke noodzaak zwaarder dan humanitaire beginselen.⁵⁵

Want terwijl Van Daalen Atjeh 'pacificeerde', was Van Heutsz in 1904 begonnen met de daadwerkelijke vestiging van het Nederlandse gezag in de rest van de buitengewesten. Hiervoor beschikte hij over een koloniaal leger van inmiddels 38.000 man, van wie driekwart inheemse militairen. Na Jambi (1901) volgden vanaf 1904 in hoog tempo Zuidoost-Borneo (1904-1906), Zuid- en Midden-Celebes (1905-1907), Seram (1905), Bali (1906), Sumba (1906-1907), Sumbawa (1908) en Flores (1907-1911). Dit militaire optreden voltrok zich steeds langs min of meer dezelfde lijnen, door Van Heutsz bestempeld als de 'Atjeh-methode'.⁵⁶

Nadat het besluit tot een militair ingrijpen werd een expeditionaire macht uitgezonden met een sterkte variërend van een enkele (marechaussee) compagnie van 150 man (Flores) tot ongeveer 1.500 man met licht snelvuurgeschut (Zuid-Celebes). De troepen, steevast voorzien van orders om de 'goedwillende bevolking' en haar bestaansmiddelen te sparen, trokken in mobiele colonnes op naar de machtscentra. Hoofden die zich niet wilden overgeven, werden met hun aanhang opgejaagd tot ze waren uitgeschakeld. Hiervoor werd speciaal marechaussee uit Atjeh ingezet, veelal de 'colonne *matjan*' onder commando van kapitein H. Christoffel, die met 'uiterste hardheid' optrad.

Militair bestuur

Daarnaast werd in het veroverde gebied zo snel mogelijk militair bestuur geïnstalleerd op elk niveau. Door het hoogste militaire en civiele gezag in één hand te leggen kon 'het in elkaar grijpend militair optreden en besturen [...] naar een vast methodisch opgezet plan' worden geregeld.⁵⁷ Dat plan bevatte steevast het inleveren van wapens en de registratie van en wegaanleg door de bevolking. Deze moest zo nodig meer hulp aan het leger leveren en werd streng gestraft als zij het verzet hielp.⁵⁸

Als militaire bestuurders benoemde Van Heutsz louter vertrouwde Atjeh-officieren. Zo gauw het verzet was overwonnen, maakten zij echter plaats voor civiele bestuurders. Zelfs in Atjeh werd in 1918 civiel bestuur geïnstalleerd. De uitzondering op dit patroon was Bali. Omdat men een stellingenoorlog verwachtte, werd in 1906 een ouderwetse expeditie ondernomen, maar met de modernste militaire middelen.

Het ongekeerde machtsvertoon van zware houwitsers en vérdragend zwaar scheepsgechut deed de Balinese vorst besluiten tot een puputan (rituele dood). Zij liepen regelrecht in het vuur van de optrekkende koloniale troepen. Naar schatting 1.100 Balinezen vonden zo de dood. In totaal kostten de expedities ter 'afronding' van Nederlands-Indië – de Atjehoorlog uitgezonderd – aan naar schatting 50.000 Indonesiërs het leven.⁵⁹

54 Groen, 'Moordgeschiedenis', 53-56.

55 Groen, 'Moordgeschiedenis', 56-61.

56 Van den Doel, 'Militair gezaghebber', 40-43.

57 *Handelingen Tweede kamer*, Rapport Van Heutsz 6 april 1908, 94.

58 *Memories van Overgave majoor H.N.A. Swart Zuidoost-Borneo 1906 en Zuid-Celebes*, 1907. NIMH 52/B 2 en 3.

59 Schulte Nordholt, 'genealogy of violence', 37; *Algemeen verslag van den chef van den staf der expeditie naar Bali, 10 September-30 October 1906* (Batavia 1910).

FOTO NIMH

Mortierbatterij in het bivak bij de kraton Koetaradja tijdens de tweede Atjeh-expeditie, circa 1874

Een officiële doctrine

Nadat rond 1914 het Nederlandse gezag overal in de Indonesische archipel daadwerkelijk was gevestigd, werd het koloniale leger teruggetrokken in kazernes en garnizoenen. De koloniale ordehandhaving werd op de eerste plaats een taak geacht voor een beschaafd, modern koloniaal politiekorps, met daaraan toegevoegd in 1916 een politieke inlichtingendienst. Deze machtsinstrumenten pasten beter dan het leger bij de opbouw van een moderne koloniale staat zoals Nederland zich ten doel had gesteld. Het leger, dat zo lang als breekijzer voor het koloniale gezag had gediend, fungeerde voortaan als achterwacht voor de koloniale politie.⁶⁰

Met de terugtocht naar de kazerne droogde ook de stroom aan tactische en strategische beschouwingen op die de verovering van de archipel sinds 1890 had begeleid.⁶¹ Tot een officiële doctrine over de koloniale oorlogvoering was het in al die jaren echter niet gekomen. Pas in 1928 verscheen het *Voorschrift voor de uitoefening van de politiek-politioneele taak van het Leger*, het VPTL.

Dit voorschrift had een merkwaardig hybride karakter. Het besprak enerzijds de regelgeving en de wijze waarop het koloniale leger militaire bijstand aan het civiel bestuur moest verlenen

60 Bloembergen, *Politie in Nederlands-Indië*, 18-31, 181-182, 245-246.

61 Teitler, *Voorlopers*, 270-272.

‘in geval van onlusten’, wat paste bij de hoofdtak van het leger sinds 1914.

Anderzijds behandelde het in detail de militaire actie die het leger moest ondernemen om ‘rust en orde’ te herstellen, waarbij echter bijna uitsluitend methoden werden besproken die de rimboepatrouilles in de laatste fase van de Atjeh-oorlog hadden gebruikt. Het voorschrift is dan ook terecht gekarakteriseerd als ‘het afscheidscadeau’ van de laatste generatie Atjeh-officieren.⁶²

Beschaafd imago

Het voorschrift bevatte ook nog een andere erfenis van Van Heutsz, of beter van Snouck Hurgronje. Zoals eerder gestipuleerd, verordende het een krachtig doch humaan militair optreden. Het bevatte zelfs een scala aan bepalingen hoe de bevolking en haar have en goed dienden te worden ontzien en alleen onder stringente voorwaarden mocht worden ingeschakeld bij militaire operaties. Daarnaast bevatte het tal van regels hoe ‘verzetslieden’ moesten worden behandeld: van het verlenen van kwartier tot het verzorgen van gewonden.⁶³ Hiervoor heeft het internationale oorlogsrecht vermoedelijk als inspiratiebron gefungeerd.⁶⁴ Het paste ook uitstekend bij het beschaafde imago dat de machthebbers de kolonie wilden aanmeten.

Het VPTL werd voor de Tweede Wereldoorlog eigenlijk niet in praktijk getoetst, want na 1928 was er nauwelijks nog sprake van opstand of verzet. Dat het VPTL anders wel zou zijn nageleefd, lijkt echter niet waarschijnlijk, gezien de reactie van de koloniale overheid op de communistische opstanden in West-Java en West-Sumatra eind 1926, begin 1927. De koloniale regering zag dit als een regelrechte aanval op haar gezag, hoewel ze daarvoor nauwelijks een bedreiging vormden, maar gezichtsverlies betekende het wel.

Ongekende repressie

Machtsvertoon, repressie en strafmaatregelen moesten dit rechtzetten.⁶⁵ Het in de inleiding gememoreerde doelgerichte maar weinig humane optreden van het leger op West-Sumatra, vormde hiervan een onderdeel. Door met een van de gedode opstandelingenleiders rond te paraderen – en daarvan ook nog een foto te verspreiden – werd een afschrikwekkend voorbeeld gesteld en werd het ontzag voor het leger aangewakkerd. Daarbij liet de overheid het overigens niet: 13.000 personen werden gearresteerd, van wie uiteindelijk 4.500 veroordeeld en 3 geëxecuteerd. 1.300 personen werden zonder vorm van proces geïnterneerd op Nieuw-Guinea.⁶⁶

Met deze ongekende repressie maakte de koloniale overheid duidelijk dat de grenzen van het ethische beleid waren bereikt als zij de kolonie in gevaar achtte. Dan greep zij weer terug op afschrikwekkend politieel-militair machtsvertoon en regeerde de angst.

Conclusie

Deze analyse van meer dan een eeuw koloniaal militair denken en doen in de Indonesische archipel bevestigt de stelling van Schulte Nordholt dat Nederlands-Indië een staat was die met geweld werd gevormd en geconsolideerd. Direct vanaf 1816 gebruikten de terugkerende koloniale machthebbers militair geweld om hun gezag te doen gelden en dat hielden zij vol tot, rond 1914, het Nederlandse imperium was afgerond.

Voor de periode van de Java-oorlog (1825-1830) en de Atjeh-oorlog (1873-1912) waren zeer gewelddadig. Beide waren dan ook volksoorlogen waarin de tegenstander een guerrilla voerde. Dergelijke oorlogen probeerde Nederland zoveel mogelijk te voorkomen door een ‘imponerstrategie’ toe te passen. Met veel machtsvertoon trok het koloniale leger dan op naar een vermoedelijk machtscentrum zoals een vorstelijk paleis of hoofdstad, dat in militaire termen het strategisch aangrijpingspunt vormde. Had dit gezagscentrum werkelijk betekenis, dan was deze strategie vaak succes-

62 De Moor, ‘Afscheid van Indië’, 140; De Moor, ‘Colonial Warfare’, 102-108.

63 V.P.T.L., artikel 16, 22.7, 22.5- 22.10, 25.1, 34.1, 145.

64 V.P.T.L., speciaal artikel 22.5 t/m 22.10, 101, 102.

65 Bloembergen, *Politie in Nederlands-Indië*, pp. 259-267.

66 Ibidem, 259. Bloembergen, *Politie in Nederlands-Indië*, 18-31, 181-182, 245-246.

Gesneuveldde Atjehse strijders na de inname van Koeto Reh door het KNIL onder leiding van generaal-majoor G.C.E. van Daalen

FOTO NIMH

vol. Waar dit niet het geval was, kwam het vaak tot een guerrilla.

Drie strategieën

Hiertegen ontwikkelde Nederland drie strategieën. Als eerste werd tijdens de Java-oorlog het ‘bentengstelsel’ ontwikkeld: de geleidelijke, gewelddadige bezetting van het gebied van de tegenstander; de tweede strategie – als het die naam mag hebben – was een grootschalige vernietigingscampagne in het vijandelijk gebied, zoals toegepast in de eerste fase van de Atjeh-oorlog; de derde contraguerrilla-strategie, ontwikkeld in de laatste fase van de Atjeh-

oorlog, was die van gericht militair geweld tegen het verzet, gekoppeld aan een rigide militair bestuur in het operatiegebied om de bevolking tot coöperatie te dwingen.

In deze contraguerrilla-strategieën waren in theorie de ‘verzetsstrijders’ het doelwit. Maar omdat zij niet van de bevolking te scheiden waren, was in de praktijk ook de bevolking het ‘strategisch aangrijpingspunt’.

De psychologische component: angst

De analyse van honderd jaar koloniale strategieën leert daarnaast dat deze een belangrijke

psychologische component kenden: geweld werd welbewust gebruikt om de bevolking angst aan te jagen. Angstaanjagend geweld werd als strategisch wapen ingezet van de Java-oorlog tot de Atjeh-oorlog.

Hoe groter de angst bij de bevolking, hoe minder daadwerkelijk geweld nodig was, redeneerden de koloniale strategen. De afschrikwekkende reputatie die het koloniale leger zo in de loop van een eeuw opbouwde of, in koloniale termen, het ontzag dat het inboezemde, was voor het koloniaal gezag een belangrijk wapen. We kunnen dan ook concluderen dat de staat van geweld zoals Nederlands-Indië voor 1914 kan worden getypeerd, samenviel met het regime van angst dat Nederland in de kolonie vestigde.

Militaire ethiek

De afschrikwekkende reputatie van het koloniale leger was een wapen dat ook grote invloed had op de militaire ethiek. Hard optreden tegen de bevolking werd gerechtvaardigd met het argument dat alleen zo de vereiste angst of het benodigde ontzag kon worden ingeboezemd. Toch kan door deze redenering, noch door de hardheid van het optreden, de ethiek van het KNIL als typisch koloniaal worden betiteld. Tijdens de guerrillaoorlogen in Europa van 1793-1815 werd om dezelfde reden even barbaars opgetreden.

Wel typisch koloniaal daarentegen waren de verwijzingen naar wrede inheemse oorlogspraktijken en in het algemeen de 'onbeschaafdheid' van de inheemse tegenstanders als rechtvaardiging voor het harde Nederlandse optreden.

Datzelfde geldt voor de 'onbeschaafdheid' van de eigen inheemse hulptroepen en – maar dat is zeldzamer – het 'beschavingspeil' van de reguliere inheemse militairen ter verdediging van het zeer gewelddadig optreden van het koloniale leger.

Een laatste belangrijke reden waarom we deze militaire ethiek als koloniaal kunnen bestempelen, is de tweedeling in het oorlogsrecht die rond 1900 een feit werd. Het onderscheid

dat werd gemaakt tussen oorlogen tegen beschaafde en onbeschaafde staten speelde de *hardliners* in de kolonie in de kaart. Het sanctioneerde immers dat voor de oorlogvoering in de koloniën aparte, minder-humane normen golden.

Dat tezelfdertijd in Nederland een poging werd gedaan de koloniale militaire ethiek in theorie toch zoveel mogelijk in lijn te brengen met het oorlogsrecht, hing samen met de nieuwe leer van het chirurgisch geweld, maar was vooral bedoeld om Nederlands internationale positie te stutten. Toen echter de militaire praktijk overzee 'noodgedwongen' een andere bleek, accepteerden de Nederlandse militaire en politieke leiders dat in de kolonie een militaire ethiek bestond die hardere praktijken toeliet dan het internationale oorlogsrecht.

Paradox

Dat was ook de paradoxale situatie die na 1914 bleef bestaan, toen het koloniale leger afmarcheerde naar de kazernes van de beschaafde koloniale staat in wording. Hoewel het militaire geweld daarmee naar de achtergrond verdween, bleef het regime steunen op de angst die het leger voordien had gewekt.

Die afschrikwekkende reputatie kan bijvoorbeeld verklaren waarom het relatief kleine koloniale leger, samen met een bescheiden politiekorps, na 1914 een betrekkelijke rust kon handhaven in de archipel. Dat vergde echter wel dat het leger bij een veronderstelde serieuze aantasting van het koloniale gezag, direct zijn afschrikwekkende macht toonde, zoals in 1926-1927 gebeurde. De koloniale regering kon niet zonder het ontzag en de angst die het inboezemde. Toen de Japanners in 1941-1942 een einde maakten aan die vreeswekkende reputatie van het koloniale leger, sloegen zij het koloniale gezag dan ook een van zijn belangrijkste wapens voorgoed uit handen. ■

Pistoolmietjes

Linda Polman

De helft van de Amerikaanse huishoudens heeft ten minste één wapen in huis. We mogen dus gerust spreken van 'de Amerikaanse wapencultuur'. Wapenbezit is een *lifestyle*, een overtuiging, een waarde die gedeeld wordt door alle leden van een samenleving, ook door de dames. In Amerikaanse supermarkten, tussen de *Hello!*, de *O* van Oprah en de *Elle*, straalt ook de *Garden&Gun*, een damesglossy vol recepten, tuin- en interieuradviezen en tips om er zelfs tijdens de jacht op stinkdieren en alligators elegant en *up-to-date* bij te lopen. De *Garden&Gun* mikt op vrouwen in de benedenste helft van de Verenigde Staten, waar mensen sinds de verovering van de *Western Frontier* net iets doller op wapens zijn dan in de bovenste helft.

Southern women waren altijd een soort apart. Hun levenspad is nooit bestrooid geweest met rozenblaadjes of lekkere zeepjes, maar met alle denkbare en ondenkbare smerigheid en obstakels: indianen, hitte, stof, koeienpoep, insecten, isolatie, machisme en geweld. Wat definieert volgens *Garden&Gun* hun afstammelingen, de hedendaagse *Southern belles*?

Garden&Gun onderzocht het: ze lakt altijd haar teennagels, ook als ze in een trailer woont, ze vertoont zich nooit, maar dan ook nóóit in het openbaar met nat haar, als ze een baby ziet móet ze die in de mollige dijtjes bijten (dat doen Amerikaanse dames in het noorden kennelijk niet, anders zou *Garden&Gun* hier geen aparte melding van maken, denk ik) en *Southern women* vinden het leven op zichzelf al zwaar genoeg, dus ze strooien suiker over zure happen – waarmee *Garden&Gun* niet wil suggereren dat *Southern women* 'slappe slagroomsoesjes' zijn. Integendeel. 'Als je geboren bent in een geschiedenis zo beladen als die van het zuiden en in je gebeente de onweerlegbare wetenschap meedraagt dat de mens gewelddadig en beperkt is, dan is zoet blijven het radicaalste wat je kan doen'.

Ik snap wat daarmee wordt bedoeld. Ongeveer. Ik was in Texas ooggetuige van een *Little Miss Texas*-verkiezing, waar meisjesdreumesen in

met sprankelende *rhinestones* afgezette *cowgirl*-jurkjes over een podium dribbelden. 'Dit is Kaileigh-Jo,' galmde de presentator (er waren ook Dixie-Louises, Savannahs en Mattilou's), 'ze is 5 jaar en haar hobby's zijn Jezus, Chicken McNuggets en met haar *daddy* op eendjes jagen'. *Cutie patootie beauties* en eenden afknallen tegelijk: daarom zijn damespistolen in Texas roze en de geweertjes voor hun molligedijde dochters ook. Die voor hun zoontjes hebben natuurlijk mannenkleuren.

My First Rifles en *Cricketts* heten de kindergeweertjes. Dat onlangs een 5-jarige zijn zusje van 2 met zo'n 'soft shooting, designed for safety' krekkel-geweer doodschoot en een 4-jarige zijn vriendje van 6 was niet mooi, maar *Southern* moeders kunnen wel wat hebben. Bovendien gebeuren dat soort ongelukken meestal in het van liberalen vergeven noorden, want daar hebben ze nooit geleerd om met wapens om te gaan, zeggen *Southerners*. De massaalste schietpartijen vinden plaats in liberale epicentra, wist u dat? Newtown, Connecticut, waar op 14 december 2012 een gek 20 kindertjes en 6 onderwijzers neermaaide, ligt in het noorden en Boston ook. Als *Northerners* wapens zouden hebben omarmd zoals de zuidelijken deden, dan zouden de *bad guys* zich wel twee keer bedenken.

Zuidelijke vrouwen waren altijd moedig en vindingrijk, in het bijzonder als de omstandigheden gevaarlijk waren. Zonder uitzondering waren het uitstekende paardrijdsters en scherpshutters en heel goed in staat om, als de mannen van huis waren, de ranches en plantages te behoeden. Met de dochters en kleindochters van die oude heldinnen valt óók niet te spotten. Behalve met één. In Houston, Texas, zat ik aan de margarita's met een bevriende Texaanse fotografe. Ze werkte aan een fotoserie over 'Vrouwen en hun wapens'. Zelf bezat ze ook een pistool, 'want iederéén hier heeft er een', maar dat zou ze nooit durven gebruiken, bekende ze. 'Als het nodig is, góói ik hem wel naar mijn belager.' Waarom moest Texas' enige *gun wimp*, pistoolmietje, nou tóch weer een vrouw zijn? ■

Financiële aspecten van 'Security Sector Reform'

Dr. M.F.J. Houben - luitenant-kolonel der Mariniers *

Begin mei vond in London de grote Somalië-conferentie plaats. Men besloot onder meer om de internationale steun aan de hervorming van de veiligheidssector van Somalië serieus op te schroeven. Dat betekent het opzetten van trainingsprogramma's voor politie en krijgsmacht; activiteiten die doorgaans onder de noemer *Security Sector Reform* (SSR) vallen. De EU is al aanwezig op het gebied van SSR met de EU-Trainingsmissie Somalië, gericht op de training van militair personeel, en met EUCAP Nestor, die zich richt op de training van (maritieme) politie.

SSR moet Somalië erop voorbereiden om de taken van de missie van de Afrikaanse Unie in Somalië (AMISOM) en die van de internationale gemeenschap op termijn over te nemen en om *ownership* te nemen voor zijn eigen veiligheid. Voor Somalië is SSR van levensbelang. Andere voorbeelden van landen en interventies waarbij SSR een kernelement van de militaire of civiele missie vormden: onze eigen politiemissie in Kunduz, EUSEC in de Democratische Republiek Congo, EUPOL in Afghanistan en EULEX in Kosovo. Deze laatste (*Rule of Law*-) missie is overigens niet alleen gericht op de versterking van de politie, maar ook op douane en justitie.

Defensie heeft in de loop van de jaren veel kennis en ervaring opgebouwd met het uitvoeren van SSR-taken. Je zou dan ook kunnen stellen dat SSR inmiddels tot de vaste competenties van de krijgsmacht behoort. Defensie wordt daarbij geholpen door het feit dat er veel aandacht bestaat voor de operationele en politieke aspecten van SSR. Voor de financiële aspecten van SSR is echter

veel minder aandacht. Dat is niet goed, want een veiligheidssector behoeft goed bestuur (*good governance*) en een onlosmakelijk onderdeel daarvan is goed financieel bestuur. We kunnen vaststellen dat er veel militaire en civiele SSR-trainingsmissies worden opgezet, maar missies gericht om de financiële sector van een fragiele staat gezond te krijgen, zijn er nauwelijks. De uitzondering hierop is EUSEC Congo, waarbij het opzetten van de (salaris)administratie van het Congolese leger een belangrijk deel uitmaakt van het takenpakket.

Ik baseer de stelling dat er meer aandacht moet zijn voor de financiële aspecten van SSR voornamelijk op de inzichten van de Britse wetenschapper Paul Collier. Collier heeft met *Wars, Guns and Votes* (2010) een belangrijk boek geschreven over de stabiliteit van fragiele staten. Hij legt een academisch fundament onder de conclusie dat niet alleen veiligheid noodzakelijk is voor de stabilisering van fragiele staten, maar ook dat het land zijn financiën op orde heeft.

Bijvoorbeeld dat het land inzicht kan geven in de wijze waarop de ontvangen hulp gelden zijn geadministreerd en vervolgens zijn aangewend. En dat het regime daarvoor verantwoordelijkheid kan nemen. Collier toont aan dat nationale veiligheid en (*financial*) *accountability* niet zonder elkaar kunnen. Ze kunnen als twee absolute voorwaarden voor de duurzame stabiliteit van een fragiele staat worden aangemerkt. Dat inzicht is van belang voor onze betrokkenheid bij SSR.

Twee typische problemen waar je mee te maken krijgt bij de hervorming van de veiligheidssector in landen als Guinee-Bissau, Somalië, Irak, Afghanistan, Congo of Mali is dat de politie en het leger

* Op deze plaats vindt u afwisselend een bijdrage van Frans Matser, auteur van het boek *De bezuinigingsgeneraal*, en luitenant-kolonel der Mariniers Marc Houben.

voor een aanzienlijk deel bestaat uit mensen die al (lang) met pensioen hadden moeten gaan, of die anderszins ongeschikt zijn voor de dienst, bijvoorbeeld vanwege een fysieke handicap. Ze zijn in het verleden op de loonlijst gezet en blijven er sindsdien op staan.

In Somalië bijvoorbeeld, is er sinds de val van het regime van Siad Barre in 1991 niemand meer met pensioen gegaan. Het gevolg is dat Somalië de meeste kolonels en generaals op de loonlijst heeft staan van alle krijgsmachten in de gehele wereld. De reden hiervoor ligt voor de hand: Somalië kent geen pensioenvoorziening. Hoewel de betaling zeer onregelmatig is, hebben politie en militaire *officials* een functie en maatschappelijke positie die recht geven op een inkomen.

De internationale gemeenschap staat nu voor de taak om de veiligheidssector in Somalië opnieuw op te bouwen. De voorziene sterkte van de Somalische krijgsmacht bedraagt 11.000 personen. Van het zittende personeel zijn, volgens berekeningen van AMISOM, ruim 3.000 mensen pensioengerechtigd, ongeschikt voor de dienst vanwege een handicap, dan wel overleden.

De eerste stap van het SSR-proces is om al die mensen met pensioen te laten gaan, zodat er ruimte wordt gemaakt voor nieuwe trainees. Het probleem is alleen dat je die 3.000 mensen niet zomaar kunt heenzenden; er moet een pensioenvoorziening zijn. Het zeker stellen van zo'n pensioenvoorziening is de eerste grote financiële uitdaging. Dit is lastig omdat deze kostenpost onder donoren niet populair is. Er is veel animo voor scholen, ziekenhuizen en schoon water, maar bereidheid om de oudedagvoorziening van de veteranen te financieren is er nauwelijks. Het tweede financiële aspect van SSR is dat loyaliteit, professioneel gedrag en gehoorzaamheid aan de wetten van militairen en politie alleen maar kunnen worden zeker gesteld (lees: afgedwongen) als daar een regelmatig salaris tegenover staat. Zonder salaris, geen loyaliteit.

Naast een pensioenvoorziening is de tweede noodzaak: een salarisvoorziening. Ook dit is problematisch, want weinig populair onder donoren. Hier is het ontbreken van het voortzettingsvermogen van de financiële voorziening de kwestie waarop donoren doorgaans afknappen.

Een donor is wellicht wel bereid om enkele maanden salarissen te betalen, maar meerdere jaren is problematisch. En er is niets gevaarlijker dan een goed uitgeruste en getrainde militia zonder salaris... Een adequate salarisvoorziening voor politie en krijgsmacht is dan ook een absoluut noodzakelijk onderdeel van SSR.

Pas echt problematisch wordt het als het ontvangende land in principe over voldoende geld beschikt. In het geval van Somalië is er meer dan voldoende hulpgeld overgemaakt, vaak in de vorm van directe *budget support*, om de gehele veiligheidssector te kunnen betalen. Maar het beeld dat oprijst, is treurig.

In 2012 maakte de Wereldbank een *Financial Diagnostic Assessment* van de financiële huishouding van de toenmalige *Transitional Federal Government*. Van (vele) tientallen miljoenen aan hulpgeld was het volstrekt onduidelijk waaraan het was uitgegeven, mede vanwege het ontbreken van bewijsstukken. Omdat ook de revenuen (bijvoorbeeld uit telecom en de verkoop van qat) geheel verkeerd waren ingeschat, was het budget en de financiële verantwoording chaotisch en ondoorzichtig.

Dat kan ook bijna niet anders in een land dat heeft geleden onder twintig jaar burgeroorlog. Maar het gevolg is wel dat de meeste politieagenten en militairen niet kunnen worden betaald en dat Somalië de internationale gemeenschap om nog meer geld moet vragen. Het probleem is echter de financiële huishouding, niet de hoeveelheid beschikbaar geld.

Kortom: als militairen (en politieagenten) van de vliegtuigtrap afstappen – vol energie en gemotiveerd om er iets van te maken, kennis over te dragen en personeel te trainen – maar er geen financiële voorziening is om veteranen te pensioneren en nieuwe trainees regelmatig te betalen, dan is de hele operatie mogelijk tot mislukken gedoemd. Defensie moet zich terdege bewust zijn van deze problematiek. Ze moet er in het geval van een SSR-missie bij partners op aandringen dat adequate pensioen- en salarisvoorzieningen onlosmakelijke delen zijn van Security Sector Reform. Alleen onder die voorwaarden kunnen de operationele inspanningen van Defensie duurzaam zijn.

Schrijftalent gezocht!

In deze Militaire Spectator is plaats gemaakt voor een gastcolumn. Daarin gaat R. van Doorn in op het debat rond cybersecurity.

De redactie van de Militaire Spectator daagt ook andere lezers uit om een gastcolumn te schrijven. Het thema is vrij, maar moet passen binnen de formules van het tijdschrift.

De boodschap moet relevant zijn voor de lezers.

Het moet gaan om een gefundeerde eigen mening, om een logisch opgebouwd betoog en de feiten moeten kloppen en verifieerbaar zijn. Een bijdrage mag maximaal duizend woorden tellen. U kunt uw gastcolumn sturen naar de bureauredactie (zie colofon). De redactie wacht reacties met belangstelling af.

De hoofdredacteur

Cybersecurity is een illusie

Maj. (R) R. van Doorn

Om maar met de computer in huis te vallen: computersystemen zijn niet adequaat te beveiligen. Een gemiddelde gatenkaas is beter beschermd. Een computersysteem is een *black box*. Er is niemand in de hele wereld die exact weet hoe de hardware en software van een computersysteem precies in elkaar zitten en werken, welke bewuste en onbewuste fouten er in zitten. Het gevolg is dat software continu geüpdatet moet worden, wat overigens in de praktijk niet altijd gebeurt. Na een update is een systeem niet veilig, want het betekent slechts dat bekende kwetsbaarheden verholpen zijn. Er zijn bedrijven en individuen die actief zoeken naar *zero-day* (onbekende) kwetsbaarheden, hier geen melding van maken en deze doorverkopen aan derden. Die klanten krijgen de garantie dat beveiligingssoftware die *zero-day*-aanval niet detecteert.

De grootste dreiging gaat niet uit van technische gebreken of ondoorzichtigheid, maar van de mens. De Amerikaanse cryptografiedeskundige Bruce Schneier schreef jaren geleden al: 'Alleen amateurs vallen machines aan, professionals richten zich op mensen en die professionals worden steeds beter'. Via zeer geraffineerde *social engineering* vallen de professionele hackers systemen aan via de mens, met de precisie van een laser. De kans van slagen van dergelijke aanvallen is zeer groot.

Dat computersystemen niet adequaat te beveiligen zijn zou het uitgangspunt moeten zijn van het Nederlandse cyber- en veiligheidsbeleid. De overheid heeft een begin gemaakt om Nederland weerbaarder te maken tegen de cyberdreiging, maar van een integraal, nationaal cyberbeleid is echter nog lang geen sprake. Een probleem is dat de politiek zich onvolgende bewust is van de kwetsbaarheid van de elektronische systemen en dat de samenleving afhankelijk is van het goed functioneren van deze systemen. Met stijgende verbazing volg ik de politieke discussie over onder meer het elektronisch stemmen en het Elektronisch Patiënten Dossier. Vanuit beveiligingsoogpunt is de situatie niet veel anders dan bij de eerste, mislukte pogingen. Het is dan ook niet moeilijk om nu al vast te stellen dat beide initiatieven vanuit beveiligingsoogpunt gedoemd zijn te mislukken.

In het cyberdomein heerst een offensieve dominantie, want het is goedkoper, sneller en gemakkelijker om elektronische systemen aan te vallen dan te beschermen. Over de hele linie groeit het aantal cyberincidenten exponentieel en hier zitten ook aanvallen bij die gericht zijn op de vitale infrastructuur. In 2012 was er bijvoorbeeld Shamoan, een aanval op het Saudische oliebedrijf Aramco, met dertigduizend

geïnfekteerde computers. Er waren ook aanvallen op diverse water- en energiebedrijven in de VS en recentelijk nog een aanval op twee grote Zuid-Koreaanse banken en verschillende televisiemaatschappijen. Tot nu toe is er geen grote schade geweest. Maar de technieken om ernstige schade aan de vitale infrastructuur toe te brengen zijn ruim voorhanden. Veel van deze systemen zijn namelijk zeer kwetsbaar en nooit ontwikkeld om aan het internet te hangen. Het is dan ook een kwestie van tijd voordat het eerste grote incident, met een grote impact, zich zal voordoen in Nederland. Vaak wordt de kwestie-Diginotar genoemd als groot incident, maar deze aanval was niet op Nederland gericht en het ging slechts om *collateral damage*. Ik maak mij vooral zorgen over de kwetsbare, vitale infrastructuur. Een succesvolle aanval kan immers een enorme, ontwrichtende impact hebben op de Nederlandse samenleving.

Met alleen technische beveiligingshulpmiddelen is de cyberdreiging niet af te wenden. Zijn verdragen dan een oplossing? Regelmatig verschijnen er berichten dat er internationale verdragen dienen te komen om de cyberdreiging in te dammen. Het probleem is echter dat attributie (wie zit er achter?) bij een goed uitgevoerde aanval zo goed als onmogelijk is. Dat maakt de handhaving van eventuele verdragen onmogelijk. De nadruk moet komen te liggen op de *situational awareness*. We dienen onszelf onder andere vragen te stellen, zoals: hoe maken we de gebruiker minder kwetsbaar? Welke risico's zijn er bij een hack en/of bij sabotage van het systeem en hoe kunnen die worden beperkt? Welke informatie kan door cyberspionage worden ontvreemd en wat zijn daar de gevolgen van? Op welke manier gaan we met die gevolgen om? En hoe ziet de *manual override* eruit? Die handmatige (nood)bediening en organisatorische (nood)procedures van systemen zijn door efficiëncyslagen op de achtergrond geraakt en moeten dus weer opnieuw ontwikkeld worden.

Nederland mist een pure, operationele cyber-eenheid die 24 uur per dag actief is, een Dienst Cyber Interventie (DCI). De koude fase zou

onder meer moeten bestaan uit het monitoren van internet en openbare, sociale media-berichten en het uitvoeren van gecontroleerde *pen/red team testing* van overheids- en vitale infrastructuursystemen om te kijken waar de kwetsbaarheden liggen. In de warme fase zou de nadruk moeten liggen op schadebeperking, het opsporen van daders en het coördineren van de acties van betrokken partijen. In de DCI zouden Defensie, politie en inlichtingendiensten moeten samenwerken. Naast fulltime medewerkers dient er ook een grote reservistencomponent te zijn. Deze reservisten zouden niet uit beveiligingsexperts moeten bestaan, maar vooral uit goedwillende *white hat hackers* en studenten. Hackers denken niet in ISO-normen en best *practise*, maar zijn gestructureerd en creatief op zoek naar kwetsbare plekken. Ze denken *out of the box*.

Hack-kennis en vaardigheden zijn zo schaars dat je er niet aan ontkomt om hackers te rekruteren. In een aantal landen, zoals bijvoorbeeld Zuid-Korea, Israël en de VS, zet de overheid al hackers in. Werving vindt plaats via onder meer *challenges* en het aanbieden van opleidingen. Het gros van de hackers is geen doorgewinterde crimineel, het is velen van hen vooral te doen om de spanning en sensatie. Als een overheid dat kan bieden in een gecontroleerde omgeving kunnen beide partijen daar hun voordeel mee doen.

Tijdens de Digital Forensics Challenge 2012 eindigde de 26-jarige Brit Chris Doman als nummer twee, achter het team van het defensiebedrijf Northrop Grumman, uit een veld van 1209 deelnemers. Het Amerikaanse legerteam eindigde op de elfde plaats. Saillant detail: de amateur Doman werkte niet in de digitale beveiligingsindustrie, inmiddels overigens wel. Het illustreert hoe groot de dreiging is die van een eenling kan uitgaan, maar ook hoe waardevol ze als *white hat hacker* kunnen zijn voor een overheid. Het is goed te realiseren dat kwaadwillende *black hat hackers* zich maar aan één regel hoeven te houden, namelijk dat er geen regels zijn. En dat doen ze dan ook braaf. ■

Pugno Pro Patria

De Koninklijke Marine tijdens de Koude Oorlog
Door D.C.L. Schoonoord
Franeker (Uitgeverij Van Wijnen) 2012
395 blz.
ISBN 9789051944556
€ 39,50

P*ugno Pro Patria* is het eerste deel uit een trilogie over de geschiedenis van de Koninklijke Marine in het tijdvak na de Tweede Wereldoorlog. De serie is een initiatief van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie en de Commissie voor Zeegeschiedenis van de Koninklijke Academie van Wetenschappen. De twee later te verschijnen studies zullen gaan over het personeelsbeleid en over de operaties buiten het NAVO-verdragsgebied. De initiatiefnemers vonden voor het eerste deel een ideale auteur. De historicus D.C.L. Schoonoord, kolonel der mariniers b.d., is een expert op het gebied van de naoorlogse marinegeschiedenis. De titel van het even sober als degelijk uitgegeven boek, *Pugno Pro Patria* (Ik strijd voor het vaderland), is ontleend aan de embleemspreuk van de zeventiende-eeuwse admiraliteiten en later van het ministerie van Marine. Schoonoord verrichtte uitgebreid onderzoek, vooral in het rijke archief van de Admiraliteitsraad. Hoewel niet al zijn bevindingen nieuw zijn, is de auteur erin geslaagd een mooie geschiedenis te schrijven.

Ambitie en begroting

In vijf stevige hoofdstukken behandelt Schoonoord de eerste naoorlogse jaren en de vier daarop volgende

decennia. Elk hoofdstuk begint met een uiteenzetting over het internationale krachtenveld en eindigt met een heldere conclusie. Een kort afsluitend hoofdstuk gaat in op de gevolgen van het einde van de Koude Oorlog. Centraal staat steeds de 'Haagse marine', dat wil zeggen de besluitvorming in de Marinestaf. Daarbij is ruime aandacht voor de rol van individuele beleidsmakers, zoals het optreden van de drie staatssecretarissen van Marine, die lang aan het roer stonden: H.C.W. Moorman, P.J.S. de Jong en A. van Es, allen marineofficieren gepokt en gemazeld in het operationele bedrijf. Rode draad in Schoonoords verhaal is hoe de marineleiding zijn plannen voor een omvangrijke vloot – de auteur spreekt van een 'tome-loze ambitie' – wist te combineren met begrotingen die steevast te krap waren. Daarbij ontziet de auteur geen heilige huisjes. Zo laat hij zien dat de voornaamste zorg van de marineleiding niet de toenemende Sovjetmacht ter zee was, maar eerder de beschikbare budgetten en hoe daarmee de vlootplannen te verwezenlijken waren. Nieuwbouw van materieel had de prioriteit. Dat ging vaak ook ten koste van de exploitatie. De auteur gaat niet zo ver dat daar onverantwoord veel op werd bezuinigd,

maar er werd wel minder gevaren en geoefend om te besparen op brandstof en munitie. Ook waren eenheden vaak onderbemand. 'De KM was feitelijk op een te grote leest geschoeid', aldus de auteur. De – overigens nimmer gereali-seerde – plannen voor de bouw van nucleaire onderzeeboten noemt Schoonoord 'financieel onhaalbaar'. De marineleiding wist alle problemen evenwel knap binnenboord te houden. Daardoor ontstond voor lange tijd het imago van een efficiënte silent service. De Koninklijke Marine slaagde erin vast te houden aan een zo omvangrijk mogelijke – zogenoemd 'harmonische' – vloot, aanvankelijk bestaande uit een vliegkampschip, kruisers, jagers en later fregatten en onderzeeboten waaruit eskaders en later escortegroepen konden worden samengesteld.

Maritieme mogendheid

Tot ver in de jaren zestig genoot de Koninklijke Marine in politiek Den Haag een groot prestige. Voor de Tweede Kamer was Nederland een maritieme mogendheid en daarbij hoorde een krachtige vloot. In de jaren zeventig en tachtig profiteerde de marine paradoxaal genoeg van de problemen in de Nederlandse scheepsbouw. Defensieorders moesten zorgen voor werkgelegenheid in deze bedreigde sector. De banden tussen de Koninklijke Marine en de scheepswerven werden steeds hechter. Dat had ook nadelen, zoals bleek in de befaamde Walrus-affaire. In 1984 werd bekend dat de kosten van de bouw van deze onderzeebootklasse fenomenaal uit de hand waren gelopen. Een jaar later bleek uit een onderzoek van de Algemene Rekenkamer dat de

Admiraliteitsraad de politieke leiding onvoldoende had geïnformeerd. De gevolgen waren aanzienlijk. Niet alleen was de goede naam van de Koninklijke Marine ernstig bezoedeld, ook zou de nog bestaande beleidsvrijheid verder worden beknod: de politieke leiding eiste een stevigere stem in het kapittel. Het is jammer dat Schoonoord zich voor

deze cruciale episode slechts baseert op het rapport van de Rekenkamer en niet op stukken van de Admiraliteitsraad. Het zou interessant zijn geweest als het marinestandpunt terzake meer was belicht.

Al met al biedt *Pugno pro patria* een mooi overzicht van de recente geschiedenis van de Koninklijke

Marine. De lezer kijkt met belangstelling uit naar de twee andere delen in deze serie.

Dr. J.W.L. Brouwer, Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, Radbouduniversiteit Nijmegen ■

Military Threats

The Costs of Coercion and the Price of Peace
Door Branslav L. Slantchev
Cambridge (Cambridge University Press) 2011
313 blz.
ISBN 9780521763189
€ 69,-

Het kan bijna niet anders of je trekt hier in Nederland de aandacht met een Engelstalig boek dat op de omslag een schilderij toont van de overgave van de stad Breda aan de Spanjaarden tijdens ‘onze’ Tachtigjarige Oorlog. Als de inhoud van het boek bovendien betrekking heeft op militaire dreigingen, dan is interesse verzekerd vanuit de militaire hoek, zeker vanuit de Nederlandse Defensie Academie, die immers haar hoofdzetel in Breda heeft. Voor mijzelf betreft het voorts een boek van de hand van een wetenschapper naar wie ik in mijn proefschrift heb verwezen. Branslav Slantchev is universitair hoofddocent in de politieke wetenschappen aan de universiteit van Californië in San Diego. Hij is gespecialiseerd in het gebruik van speltheorie bij het bestuderen van internationale conflicten. Indertijd was me opgevallen dat hij de inhoud

van zijn colleges zo uitgebreid aan het internet had toevertrouwd dat je er echt iets van kon oppikken. Hij is derhalve bepaald geen kleine jongen als het gaat over *coercion* (dwang, dus het dreigen met geweld) en heeft een groot aantal publicaties op zijn naam staan.

Militaire druk

In *Military Threats* stelt Slantchev onmiskenbaar een punt aan de orde dat van groot belang is, ook in de hedendaagse wereld van diplomatieke onderhandelingen. Het boek gaat over militaire druk, niet over militair ingrijpen. Zoals de titel zegt gaat het over de dreiging met militair ingrijpen. De ondertitel – *The Costs of Coercion and the Price of Peace* – geeft vervolgens een indicatie van wat Slantchev wil zeggen: de kosten van het proces waarin je een tegenstander door middel van militaire dreigingen dwingt jouw wil te vol-

gen (dwangstrategie dus) vormen feitelijk de prijs die je moet betalen voor het behouden of behalen van de vrede. En ‘goedkope dwangstrategie’ bestaat niet. Dus de vrede kost het een en ander. Maar die prijs van vrede is altijd nog lager dan de prijs die je betaalt als je hetzelfde resultaat moet forceren door oorlog te voeren.

Ziehier in een notendop wat Slantchev in zijn boek presenteert. Hij beweert dat hij een verouderde stelling zal weerleggen die poneert dat sterkere staten – met meer militair vermogen – vaker hun zin krijgen dan zwakkere, maar dat ze ook een groter risico lopen in een oorlog verwickeld te raken. Hij komt met een nieuwe stelling die zegt dat machtige staten vreedzamer resultaten van conflicten bereiken en het risico van oorlog kunnen verminderen door verstandig gebruik te maken van militaire dreigingen.

Het boek bevat dus studiemateriaal over de wijze waarop militaire dreigingen kunnen worden gebruikt bij het nastreven van politieke doelen. Slantchev is van mening dat wij simpelweg deze logica van militaire dreigingen niet kennen. Zijn boek is erop gericht, zo zegt hij, om die logica uit te leggen. Hij probeert die boodschap te onderbouwen door het proces van dwang te vatten in een speltheoretisch model. Daartoe heeft hij 'het conflict' gemodelleerd naar de principes van speltheorie. Hij legt de beginselen uit van coercion (maar ook van de – vaak subtiele – onderdelen van de werking van dwang) aan de hand van de zogeheten 'uitgebreide vorm' van speltheorie. Bij die aanpak is stapsgewijs te volgen wat de consequenties kunnen zijn van de keuzes die de spelers in dat 'spel' opeenvolgend kunnen maken. Aan de hand van dat model beredeneert hij daarna de verschillende aspecten van het proces, wat zou moeten leiden tot succesvolle toepassing van die dwang.

Geloofwaardigheid

Fundamenteel resultaat van de studie van Slantchev is dat militaire dreigingen als dwangmaatregel bijzonder effectief kunnen zijn. Je kunt er je intentie om oorlog te voeren mee tot uitdrukking brengen en dat – zonder veel extra maatregelen – zo duidelijk communiceren richting de tegenstander dat hij het zal geloven. Op die wijze kunnen goed uitgevoerde militaire dreigingen zelfs de kans verkleinen dat een confrontatie tot oorlog leidt. Helaas is ook de uitvoering van zulke dreigingen kostbaar, in het bijzonder als het de bedoeling is geschetste effectieve dwang tot stand te brengen zonder

daadwerkelijk oorlog te hoeven voeren. Het zal daarbij wel nodig zijn onderscheid te maken tussen die militaire acties die ter voorbereiding op oorlog worden genomen en de dreigingsacties die ontworpen zijn voor het beïnvloeden van het gedrag van de tegenstander. Een verdienste van Slantchev is dat hij ingaat op de aantasting van de reputatie van een partij en de gevolgen daarvan voor de geloofwaardigheid. Maar, naar mijn mening, ligt hier ook de zwakte. Slantchev hanteert als (enige) variabele voor het bepalen van de geloofwaardigheid van een partij het verlies van reputatie als gevolg van toegeven. Dus naarmate een partij vaker toegeeft (onder druk, want het gaat over de druk die een dreiging teweeg brengt) wordt zij minder geloofwaardig. Op zich zal een partij die, bijvoorbeeld, steeds opnieuw onder de minste of geringste druk pleegt toe te geven vast wel aan geloofwaardigheid inboeten. Maar de geloofwaardigheid van een partij (en de beperkingen daarvan) hangt van meer factoren af dan alleen het verlies van reputatie als gevolg van concessies die deze partij heeft gedaan. Dus het is aanvechtbaar om reputatieschade als gevolg van toegeven en geloofwaardigheidschade aan elkaar gelijk te stellen, zoals Slantchev feitelijk doet.

Bèta en gamma

Eén van de grootste zwakheden van het boek vind ik toch wel dat Slantchev zijn lezers verkeerd inschat. Het probleem dat hij poneert heeft een sterk sociaalwetenschappelijk karakter (gamma), terwijl de speltheorie die hij hanteert juist een sterk bètakarakter heeft en zwaar leunt op de exacte wetenschappen. Mijn ervaring is dat zo'n bèta-ach-

tige uitleg slecht valt bij mensen met een gamma-achtergrond (uitzonderingen vanzelfsprekend daargelaten). De bèta-achtige uitleg die vooraan in het boek start houdt feitelijk tot het einde aan. In het kort komt het erop neer dat het boek praktisch onleesbaar is (althans niet serieus te begrijpen), tenzij de lezer de uitleg van de zogeheten 'basic crisis game' op blz. 14 en volgend heeft begrepen.

Slantchev zelf schrijft over dit probleem aan het einde van zijn inleidende hoofdstuk: 'This book makes heavy use of game-theoretic models. However, I have made a determined effort to minimize the algebra and maximize the exposition of the logic it represents. Although some prior knowledge of game theory will certainly be helpful, it should not be a prerequisite for understanding my arguments... [T]he little math that remains in the text should be accessible to any reader with basic algebra'. Wel, ik heb ooit een bèta-opleiding gevolgd en ik heb nota bene speltheorie gebruikt in mijn proefschrift over dwangstrategie. Desondanks vond ik het een hele kluit om door dit boek heen te komen, voornamelijk vanwege de wijze waarop deze bètazaken zijn gepresenteerd en gebruikt. Aannemend dat ik mogelijk niet de goede standaard was heb ik dit boek voorgelegd aan een collega die is afgestudeerd in de wiskunde en expert is op het gebied van speltheorie (dr. Roy Lindelauf). Hij was niet bepaald enthousiast over de wijze waarop Slantchev zijn best deed om – ook door mensen 'zonder kennis' van wiskunde en speltheorie – begrepen te worden. Mogelijk is dit ook een verklaring voor mijn waarneming, al jaren geleden, dat de studenten van

Slantchev kennelijk ofwel met hem wegliepen, dan wel hem verafschuwden. Te oordelen naar de commentaren die zijn studenten leveren op zijn colleges, weet hij zowel te boeien als uit te dagen. Zijn studenten waar- schuwen elkaar echter om toch vooral niet één college te missen en alle verplichte literatuur ook daad- werkelijk en grondig te bestuderen op straffe van het volledig verdwalen in de complexe materie. Het boek ademt een vergelijkbare combinatie uit van genialiteit en complexiteit. Het is uitdagend tot het niveau waarop je als lezer aan je geestelijke vermogens begint te twijfelen. Im- mers, na veelvuldig lezen van menig

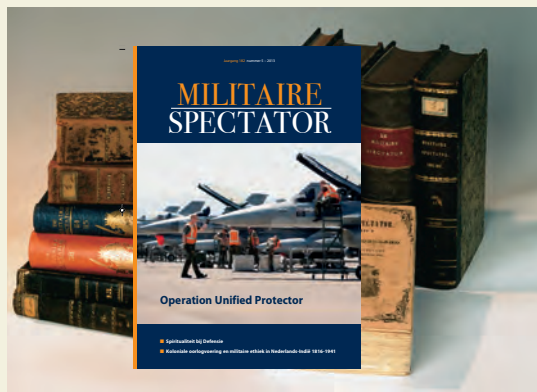
onderdeel blijft het gevoel hangen dat je slechts een onbeduidend deel van het geheel hebt begrepen. Daar staat tegenover dat – als je (eindelijk) de essentie van het betoog meent te begrijpen – een bijna euforisch ge- voel zich meester van je maakt, zoals wel vaker gebeurt als je een bijzon- dere prestatie hebt verricht.

Kortom, dit boek bevat briljante ele- menten en zal ongetwijfeld nuttig zijn als studieboek om colleges te geven die de betekenis (en bruik- baarheid) behandelen van de door Slantchev gehanteerde methodiek. Maar dit is zeker geen boek om even snel door te lezen. Zonder in-

tensieve beschouwing, herlezing en daarna analyse van het geschre- vene, zullen de details en mogelijk zelfs de essentie van wat de schrij- ver biedt de lezer vrijwel zeker ont- gaan. De kans is groot dat – zoals dat voor mij en mijn medelezer het geval was – een ferme inspanning nodig is om de rode draad van het betoog te kunnen volgen. Maar de geïnteresseerden in de betekenis van militaire dreigingen en dwang- strategie zouden zich die moeite toch moeten getroosten.

Dr. J.F.W. van Angeren,
kolonel KLu b.d.

De Militaire Spectator is sinds 1832 het militair-wetenschappelijk tijdschrift voor en over de Nederlandse krijgsmacht. Het maakt relevante kennis, wetenschappelijke inzichten, ontwikkelingen en praktijkervaringen toegankelijk en slaat zo een brug tussen theorie en praktijk. De Militaire Spectator stimuleert de gedachtevorming over onderwerpen die de krijgsmacht raken en draagt zodoende bij aan de ontwikkeling van de krijgswetenschap in de breedste zin van het woord. Op deze wijze geeft het tijdschrift inhoud aan zijn missie: het bijdragen aan de professionalisering van het defensie personeel en het verhogen van het kennisniveau van overige geïnteresseerden. Daarmee bevordert de Militaire Spectator ook de dialoog tussen krijgsmacht, wetenschap en samenleving.

Schrijft u een gastcolumn in de Militaire Spectator?

De redactie van de Militaire Spectator daagt de lezers uit een gastcolumn te schrijven. Het thema is vrij, maar moet passen binnen de formule van het tijdschrift. De boodschap moet relevant zijn voor de lezers. Het moet gaan om een gefundeerde eigen mening, om een logisch opgebouwd betoog en de feiten moeten kloppen en verifieerbaar zijn. Ten slotte: uw bijdrage mag maximaal duizend woorden tellen. U kunt uw bijdrage sturen naar de bureauredactie (zie colofon). De redactie wacht reacties met belangstelling af.

De hoofdredacteur

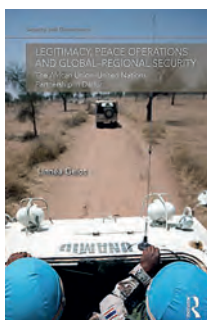
GASTCOLUMN

Jan Soldaat 2.0

12 augustus 2013

De redactie heeft het u al gezegd: de redactie van de Militaire Spectator is op zoek naar gastcolumnisten die de lezers van de Militaire Spectator een interessant en relevant betoog kunnen bieden. Het is belangrijk dat het betoog relevant is voor de lezers van de Militaire Spectator. Het moet gaan om een gefundeerde eigen mening, om een logisch opgebouwd betoog en de feiten moeten kloppen en verifieerbaar zijn. Ten slotte: uw bijdrage mag maximaal duizend woorden tellen. U kunt uw bijdrage sturen naar de bureauredactie (zie colofon). De redactie wacht reacties met belangstelling af.

Uw bijdrage moet er op zijn of haar inhoud gebaseerd zijn. Het moet relevant zijn voor de lezers van de Militaire Spectator. Het moet gaan om een gefundeerde eigen mening, om een logisch opgebouwd betoog en de feiten moeten kloppen en verifieerbaar zijn. Ten slotte: uw bijdrage mag maximaal duizend woorden tellen. U kunt uw bijdrage sturen naar de bureauredactie (zie colofon). De redactie wacht reacties met belangstelling af.

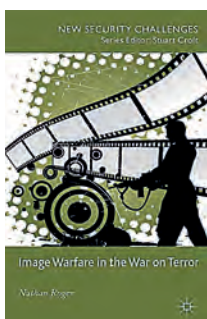

Legitimacy, Peace Operations and Global-Regional Security

The African Union-United Nations Partnership in Darfur

Door Linnéa Gelot
Londen (Routledge) 2012
ISBN 9780415526531
186 blz.
€ 95,-

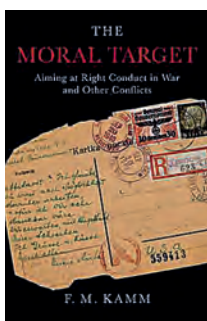
In *Legitimacy, Peace Operations and Global-Regional Security* onderzoekt Linnéa Gelot het gezamenlijk optreden van de Afrikaanse Unie en de VN in de Sudanese provincie Darfur. De organisaties zonden militairen voor het handhaven van de vrede en het beschermen van de burgerbevolking. Gelot, onderzoeker aan het Zweedse Nordic Africa Institute, focust niet zozeer op de politieke factoren die een rol spelen in de samenwerking tussen de VN en een regionale organisatie, maar vooral op de manier waarop zij het gevecht om de legitimiteit van hun ingrijpen hebben moeten voeren. Uiteindelijk leidde dat tot de instelling van de hybride UNAMID-missie, momenteel de grootste *peacekeeping*-missie in de wereld.

Image Warfare in the War on Terror

Door Nathan Roger
Houndmills (Palgrave Macmillan) 2013
ISBN 9780230363885
190 blz.
€ 65,-

Image Warfare in the War on Terror van Nathan Roger, onderzoeker aan Swansea University, benadert dat slepende conflict vanuit de invloed van het beeld. Volgens Roger is de oorlogvoering met conventionele middelen al lang niet dominant meer, maar ligt het initiatief sinds 9/11 bij al-Qaida. De terreurorganisatie bedient zich van image warfare, waarbij zij video- of ander materiaal in omloop brengt van aanslagen, toespraken of ontvoeringen, gericht op het ondermijnen van het moreel in Amerika en landen die steun verlenen in de strijd tegen terreur. Roger, die de term *image munitions* lanceert, concludeert dat het Westen in deze manier van oorlogvoeren steeds een stap achterloopt.

The Moral Target

Aiming at Right Conduct in War and Other Conflicts
Door F.M. Kamm
Oxford (Oxford University Press) 2012
ISBN 9780199897520
260 blz.
€ 27,-

Frances Kamm, hoogleraar filosofie aan Harvard University, wil met *The Moral Target* een bijdrage leveren aan het actuele debat over morele vraagstukken tijdens gewapende conflicten. Na een theoretische inleiding gaat zij onder meer in op de vraag hoe algemene morele principes zich verhouden tot het toebrengen van lichamelijk of geestelijk leed aan militairen en niet-combattanten. Zijn er factoren die uniek zijn voor de oorlog en die het veranderen van morele principes aanvaardbaar maken, zo vraagt zij zich af. Tevens gaat zij in op dilemma's die spelen tijdens irreguliere conflicten of bij terreurdreiging en op de evaluatie van morele kwesties na een gewapend ingrijpen.

From Kabul to Baghdad and Back

The U.S. at War in Afghanistan and Iraq
Door John R. Ballard, David W. Lamm en John K. Wood
Annapolis (Naval Institute Press) 2012
408 blz.
ISBN 9781612510224
€ 33,-

Het besluit om de NAVO in 2006 de leiding te geven over de operaties in Afghanistan is verkeerd geweest. Tot die conclusie komen drie onderzoekers van het Amerikaanse National War College en de National Defense University in *From Kabul to Baghdad and Back*. In het boek proberen John Ballard, David Lamm en John Wood vooral lessen te trekken door de militaire campagnes in Afghanistan en Irak met elkaar te vergelijken vanuit een Amerikaans nationaal-strategisch perspectief. De schrijvers zetten de *counter-insurgency*-campagnes die in beide landen gevoerd zijn naast elkaar en hebben de nodige kanttekeningen bij de huidige Amerikaanse COIN-doctrine die bevolkingscentra tot zwartepunt maakt.

Met dank aan bibliotheek NLDA

SUMMARIES

L.W.E.M. van Geel, G. de Koster en F.P.B. Osinga – Operation Unified Protector

NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen called Unified Protector one of the most remarkable operations the Atlantic Alliance has ever carried out. The 2011 operation and its precursor Odyssey Dawn were part of a compulsory strategy with a denial-logic in which, by attacking his military assets, it was made impossible for Libyan leader Gadhafi to suppress the rebellion in his country. From a strategic and operational point of view, the authors argue, Unified Protector was a success for NATO because there was a

continuing cohesion and member states were willing to sustain the operation. On the other hand, however, NATO encountered operational problems due to the reluctance of some member states to provide offensive resources. Also the European shortcomings in the field of Suppression of Enemy Air Defence, Intelligence, Surveillance and Reconnaissance, tanker capacity and warstock came to light. This capability gap was already visible during Operation Allied Force in Kosovo in 1999, but has not yet been resolved.

C. Smit – Spirituality in the Armed Forces

Military commanders value the good mental health of their troops during national or foreign operations. Policy makers, however, are further removed from the military practice. It is therefore necessary, as the author states, to speak about spiritual care in a more conceptual language. Spiritual care focuses on people who have their own lifestory rewritten as a result of their experiences in the light of and in conjunction with other, bigger stories. In the military, the spiritual care for the individual is important for the purposes of the

organization as a whole. Military personnel does not operate isolated within the Armed Forces, but they are part of a greater society where there is a constant search for meaning, religion and the philosophy of life. The author comes to the conclusion that spiritual care is not just an additional phenomenon, but meets the spiritual questions of persons living and working in the Armed Forces and is therefore invaluable.

P.M.H. Groen – Colonial Warfare and Military Ethics in the Dutch East Indies 1816-1941

Among historians there is a certain consensus about the violent character of the settlement of Dutch colonial rule in the East Indies. Unprecedented violence, which killed an estimated 125,000 Indonesians, accompanied the expansion of the territory by the colonial army from 1870-1910, the period of modern imperialism. Assumed that military force or the threat of force formed the backbone of the colonial state, some questions arise. For instance, what strategies for colonial warfare were developed, which changes are

visible and how are those explained? In addition, the author examines to what extent the violence against the indigenous population and the opponent was restricted by, perhaps, a special colonial military ethics. She also discusses and explains the inevitable discrepancy between the military theory and practice in the colony. In the end, the analysis not only serves historians, but also theorists of modern counterinsurgency looking for lessons learned in the 'small wars' from the past.

Jubileumsymposium KVMO

Het thema luidt:

“Toekomst van de Koninklijke Marine”

13 juni 2013, aanvang 13.30 uur

Sprekers:

Vice-admiraal Matthieu Borsboom
Commandant Zeestrijdkrachten

Prof. dr. Rob de Wijk
directeur The Hague Centre for Strategic Studies

Johan de Jong MSc
Business Unit Manager MARIN's Ships Department

Locatie
Evenementencentrum Marine Etablissement Amsterdam
Kattenburgerstraat 7, 1018 JA Amsterdam

Aanmelden: info@kvmo.nl | scan de code |
www.kvmo.nl/algemene-vergadering

